

HISTORISK TIDSKRIFT

för Finland

Sanctus (H)e(n)ricus rex Suetie et sanctus Henricus
episcopus Upsalensis – en och samme engelskfödde
man?

”Såsom han hade itt skröpelighet lifffuerne”. Beskriv-
ningen av kung Magnus Eriksson i Olaus Petris
krönika och i de medeltida källorna

Historisk Tidskrift för Finland

utgiven av Historiska föreningen r.f., Helsingfors

REDAKTIONEN

Ansvarig redaktör: Docent Lars-Folke Landgrén

Redaktionssekreterare: Fil.mag. Jens Grandell • Fil.dr Jennica Thylin-Klaus

Ekonom: Fil.mag. Michaela Bränn

REDAKTIONSRÅD

John Strömberg (ordförande) • Anders Ahlbäck • Annette Forsén

Johanna Ilmakunnas • Henrik Knif • Lars-Folke Landgrén

Jani Marjanen • Henrik Meinander • Eljas Orrman • Henrika Tandefelt

Nils Erik Villstrand • Holger Weiss • Charlotta Wolff

HISTORISKA

FÖRENINGEN

Grundad 1914

Utger sedan 1916
*Historisk Tidskrift för
Finland*

www.historisktidskrift.fi

TILL VÅRA LÄSARE

Meddelanden om prenumerationer och adressförändringar skall riktas till vår adress:

HTF / Michaela Bränn
Institutionen för filosofi, historia, kultur-
och konstforskning
Pb 59 (Unionsgatan 38 A)
00014 Helsingfors universitet

Telefon 040-563 1492

E-post: michaela.brann@kolumbus.fi

Redaktionens kontaktuppgifter:
lars-folke.landgren@helsinki.fi
jens.grandell@sls.fi
jennica.thylin-klaus@sls.fi

Telefon +358 9 191 22997 (Lars-Folke Landgrén)

Historisk Tidskrift för Finland
trycks med bidrag av
Vetenskapliga samfundens delegation och
Svenska litteratursällskapet i Finland

Sanctus (H)e(n)ricus rex Suetie et sanctus Henricus episcopus Upsalensis – en och samme engelskfödde man?

Syftet med den här uppsatsen¹ är att bidra till forskningen kring Sveriges nationalhelgon, den svenske helgonkungen Erik den helige, och Finlands mytomspunne apostel och nationalhelgon Henrik, biskop av Uppsala. Trots att det under lång tid har skrivits mycket om både Erik och Henrik såväl i Sverige som i Finland, och trots att det följaktligen föreligger en omfattande forskningslitteratur om bägge de medeltida nationalhelgonen, är våra kunskaper om kung Erik och biskop Henrik fortfarande mycket bristfälliga.² I synnerhet

1. Jag tackar de anonyma lektörerna.
2. Se t.ex. Juhani Rinne, *Pyhä Henrik. Piispa ja marttyyri*, Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia XXXIII (Helsinki 1932); Martti Haavio, *Piispa Henrik ja Lalli. Piispa Henrikin surmavirren historiaa* (Porvoo 1948); Otto Janse, 'Erik den helige såsom historisk person. Några synpunkter', *Formvännen* 49 (1954), s. 91–115; Bengt Thordeman (red.), *Erik den Helige. Historia, kult, relikier* (Stockholm 1954); Jarl Gallén & Trygve Lundén, *Sankt Erik konung*, Svenska Katolska Akademiens Handlingar nr 2 (Stockholm 1960); Seppo Suvanto, 'Ensimmäinen ristiretki – tarua vai totta?', Martti Linna (toim.), *Muinaisrunot ja todellisuus. Suomen kansan vanhojen runojen historiallinen tausta*, Historian aitta XX (Helsinki 1987); Mauno Jokipii, 'Ruotsin ja Länsi-Suomen lähetyspyhimysten muistoja', Osmo Vuoristo (toim.), *Suomen museo* 96 (Helsinki 1989), s. 61–131; Mauno Jokipii, 'Ensimmäinen ristiretki Suomeen – myyttiä vai todellisuutta', *Historiallinen Aikakauskirja* 100 (2002:3), s. 228–242; Mauno Jokipii, 'Ensimmäinen ristiretki Suomeen ja lähin jälkimaine', Veijo Kaitanen, Esa Laukkanen & Kari Uotila (toim.), *Muinainen Kalanti ja sen naapurit. Talonpojan maailma rautakaudelta keskiajalle* (Helsinki 2003); Christian Lovén, 'Erikskulten i Uppsala. Dubbelhelgonet och den långa stationsvägen', *Årsbok för medlemmarna i Upplands fornminnesförening och hembygdsförbund* (Uppsala 2004); Mauno Jokipii, 'Pyhä Henrik, pro et contra', Ritva Kava & Reino Kero (toim.), *Pyhän Henrikin muisto*, Satakunta. Kotiseututkimuksia XXII (Harjavalta 2005); Helena Edgren, Tuukka Talvio & Eva Ahl (red.), *Sankt Henrik och Finlands kristnande*, Finskt museum 2006 (Helsingfors 2007); Philip Line, *Kingship and State Formation in Sweden 1130–1290* (Leiden 2007); Tuomas Heikkilä, *Sankt Henrikslegenden*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland (Helsingfors 2009); Herman Bengtsson & Christian Lovén, 'Spår av den längre Erikslegenden', *Formvännen* 107 (2012:1), s. 24–40 för att bara nämna några mera betydande ämnesrelaterade verk.

biskop Henriks identitet – och även historicitet – är alltjämt ett stort mysterium.³ Jag försöker följaktligen råda bot på denna uppenbara lucka i vår kunskap om tidig nordisk medeltidshistoria genom att lägga fram och motivera en ny hypotes angående Sankt Eriks och Sankt Henriks historicitet, identitet och historiska levnadslopp.

Fakta om kung Erik Jedvardsson och hans historicitet

Stamfadern för den medeltida Erikska kungaätten, Sveriges kung Erik Jedvardsson eller Erik IX, efter sin död vördad som helgon och bättre känd under namnen Erik den helige och Sankt Erik, är utan tvivel en verklig historisk person.⁴ Erik Jedvardsson⁵ levde kring mitten av 1100-talet och regerade några år som kung av Sverige efter den föregående regenten kung Sverker den äldre (dräpt den 25 december 1156) men före kungarna Magnus Henriksson (dödad 1161) och Karl Sverkersson (mördad den 12 april 1167).⁶ Erik Jedvardssons namn skrevs på medeltiden på bl.a. följande sätt: *Erikir Jædhuardhesson, Eiricr helgi iatvardars.*, *Eiricr sonar Jatvardar, hin hælgghi Erikær* och (*totum duplex af*) *hinum hæiliga Eiriki konunge* jämte den gängse latinska formen (frasen) *beatus/sanctus Ericus rex et martyr*.⁷ Erik den helige

-
3. Se Philip Line, *Kingship and State Formation in Sweden 1130–1290*, s. 426; Tuomas Heikkilä, *Sankt Henrikslegenden*, s. 42.
  4. Se t.ex. Nils Ahnlund, 'Den nationella och folkliga Erikskulten', Bengt Thordeman (red.), *Erik den Helige. Historia, kult, relik* (Stockholm 1954), s. 109; Knut B. Westman, 'Erik den helige och hans tid', Bengt Thordeman (red.), *Erik den Helige. Historia, kult, relik* (Stockholm 1954), s. 85, 96; Jokipii, 'Ensimmäinen ristiretki Suomeen ja lähin jälkimaine', s. 306–307; Jokipii, 'Pyhä Henrik, pro et contra', s. 438–440; Christian Lovén, 'Erikskulten i Uppsala. Dubbelhelgonet och den långa stationsvägen', s. 8; Kari Tarkiainen, *Sveriges Österland. Från forntiden till Gustav Vasa*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland (Helsingfors 2008), s. 78; T. Heikkilä, *Sankt Henrikslegenden*, s. 42.
  5. Fadersnamnet (patronymikon) klingar tydligt engelskt. Se Westman, 'Erik den helige och hans tid', s. 21–22; Gallén, 'Erik den helige – Sveriges helgonkung', *Sankt Erik konung*, s. 13; Thomas Lindkvist, 'Erik den heliges Sverige. Makten och riket', Helena Edgren, Tuukka Talvio & Eva Ahl (red.), *Sankt Henrik och Finlands kristnande*, Finskt museum 2006 (Helsingfors 2007), s. 27–38 (se s. 31); Line, *Kingship and State Formation in Sweden 1130–1290*, s. 89.
  6. Philip Line, *Kingship and State Formation in Sweden 1130–1290*, s. 554; Dick Harrison, *Sveriges historia 600–1350* (Stockholm 2009), s. 456; Christian Lovén, *Historieskrivning vid Uppsala domkyrka under högmedeltiden*, Skrifter utgivna av Svenska fornskriftsällskapet, s. 78, 84.
  7. Lovén, *Historieskrivning vid Uppsala domkyrka under högmedeltiden*, s. 63; SDHK = *Svenskt Diplomatariums huvudkartotek över medeltidsbrev* nr 4755, Nationell Arkiv-

Kung Erik kröns av biskop Henrik. Foto: Paul Sandberg. Upplandsmuseet.

blev aldrig formellt kanoniserad av den katolska kyrkan, men detta faktum bör inte dramatiseras eftersom han tillerkändes epiteten *beatus* 'salig' och *sanctus* 'helig' i ett påvligt avlatsbrev som utfärdades redan den 23 oktober 1256 och har bevarats i original. Det nämnda avlatsbrevet gav Erikskulten påvens bekräftelse.⁸ Noteras bör också att Sankt Erik jämte Sankt Olav blev *patronus*, d.v.s. skyddshelgon för dominikankonventet i Bergen som grundades redan mellan åren 1244 och 1247.⁹

Databas <http://www.nad.riksarkivet.se/sdhk> (1.2.2013); *Sveriges medeltida personnamn*, s.v. Erik, <http://www.sofi.se/5187> (1.2.2013). I Olaus Petri krönika skrivs hans namn *Eric Jedhwardason* (Janse, 'Erik den helige såsom historisk person', s. 107).

8. Göran Tegnér, 'Eriks relikskrin öppnas och lagas', Hans Aili, Olle Ferm & Helmer Gustavsson (red.), *Röster från svensk medeltid. Latinska texter i original och översättning* (Stockholm 1991), s. 104; SDHK nr 740; Lovén, 'Erikskulten i Uppsala', s. 9; Christian Lovén, 'Uppsala domkyrka som symbol och nationellt projekt', Ronnie Carlsson, Hans Göthberg, Göran Dahlbäck, Christian Lovén & Herman Bengtsson (red.), *Uppsala domkyrka. II. Domkyrkan i Gamla Uppsala. Nuvarande domkyrkans omgivningar* (Uppsala 2010), s. 7; Bengtsson & Lovén, 'Spår av den längre Erikslegenden', s. 27.
9. Jarl Gallén, 'De engelska munkarna i Uppsala – ett katedralkloster på 1100-talet', *Historisk Tidskrift för Finland* 61 (1976), s. 1–21 (se s. 12).

Kung Erik den helige är den givna huvudpersonen i Sankt Erikslegenden (*Vita Sancti Erici regis et martyris*) och den andre huvudpersonen i den nära relaterade men något yngre Sankt Henrikslegenden (datering av tillkomsttiden 1273–1300) om Uppsalabiskopen och Finlands apostel Sankt Henrik. Enligt den kända Sankt Erikslegenden som senast härstammar från sista tredjedelen av 1200-talet¹⁰ och ingår i Uppsala domkyrkas registerbok (*Registrum Upsalense*) från år 1344 ska kung Erik ha mördats i Östra Aros (= det nuvarande Uppsala) den 18 maj år 1160.¹¹ Det finns inga helt samtida källor om kung Erik Jedvardsson¹² – till stor del därför att den latinska skriften på Eriks tid knappt ännu hade tagits i bruk i det dåvarande svenska riket i motsats till i Danmark, Norge och Island, och att seden att resa runstenar hade upphört ca 1130.¹³ Orsaken till att rätt så lite är känt om kung Erik är med andra ord ingen dubiös brist på källor som uttryckligen berättar om honom, något som även skulle innebära ett ifrågasättande av hans historicitet, utan det allmänt dåliga källunderlaget beträffande källorna till 1100-talets Sverige av den ovan nämnda anledningen.¹⁴ Det finns emellertid ett antal tidiga, nästan samtida skriftliga källor om Erik Jedvardsson från både Sverige och andra länder. Härnäst går jag igenom alla de skriftliga källor i vilka antingen ett direkt omnämnande eller åtminstone en klar hänvisning till kung Erik Jedvardsson ingår och vilka har avfattats före 1260, d.v.s. mindre än 100 år efter kung Eriks angivna dödsårtal.

-
10. Den äldsta bevarade handskriften som innehåller Eriks *vita* (d.v.s. helgonbiografi) härstammar från 1200-talets andra hälft och ingår i ett breviarium, d.v.s. bönbok (Suvanto, 'Ensimmäinen ristiretki – tarua vai totta?', s. 151; Bengtsson & Lovén, 'Spår av den längre Erikslegenden', s. 25).
  11. Janse, 'Erik den helige såsom historisk person', s. 91; Viola Hernfjäll, 'Via regia – Kungsvägen – Erikskatan', *Fornvännen* 95 (Stockholm 2000), s. 24; Jokipii, 'Ensimmäinen ristiretki Suomeen ja läihin jälkimaine', s. 309; T. Heikkilä, *Sankt Henrikslegenden*, s. 149–151, 153; Herman Bengtsson & Christian Lovén, 'Spår av den längre Erikslegenden', s. 24–25.
  12. Lovén, 'Erikskulten i Uppsala', s. 8.
  13. Westman, 'Erik den helige och hans tid', s. 1; Anne-Sofie Gräslund, 'Dating the Swedish Viking-Age rune stones on stylistic grounds', Marie Stoklund, Michael Lerche Nielsen, Bente Holmberg & Gillian Fellows-Jensen (eds.), *Runes and their Secrets. Studies in Runology* (Copenhagen 2006), s. 117–139 (se s. 126); Lindkvist, 'Erik den heliges Sverige. Makten och riket', *Sankt Henrik och Finlands kristnande*, s. 30, 32.
  14. Jfr Olle Ferm, 'Den fromme S:t Erik. Erikslegenden', Hans Aili, Olle Ferm & Helmer Gustavsson (red.), *Röster från svensk medeltid. Latinska texter i original och översättning* (Stockholm 1991), s. 91.

Förutom många yngre medeltida religiösa (liturgiska) källor omnämns Erik i ett tiotal andra gamla källor än Sankt Erikslegenden och Sankt Henrikslegenden, i vilka han är huvudperson respektive andre huvudperson. Jag behandlar här de tidiga källorna i kronologisk ordning. De äldsta skriftliga dokumenten i vilka kung Erik Jedvardsson omtalas är tre brev från den sista fjärdedelen av 1100-talet, av vilka två har utfärdats av Eriks son kung Knut Eriksson (kung 1167/1173–1196) – båda bevarade i original – och ett av påven Celestinus III (påve 1191–1198).¹⁵ Det äldsta daterbara skriftliga dokumentet där kung Erik Jedvardssons namn ingår är ett brev utfärdat av kung Knut Eriksson sannolikt år 1192.¹⁶ Brevets öppningsfras lyder *K. dei gracia sweorum rex. filius herjcs itjdem regis* (K. svears kung av Guds nåde¹⁷, son till Hericus (= Erik), också kung).¹⁸ Av kung Knuts brev framgår det således att hans far hette Erik och att han var kung. Detta är det äldsta historiska dokumentet där kung Erik Jedvardssons namn förekommer.¹⁹ I de äldsta källorna till nordisk medeltid (1000- och 1100-talet) var det snarare regel än undantag att skriva den latiniserade formen *Ericus* av det fornsvenska mansnamnet *Eriker* med ett protetiskt *H* i uddljud, eftersom bokstaven <h> var stum i medeltidslatinet.²⁰ Exempelvis Adam av Bremen (1070-tal) skrev konsekvent *Hericus* i stället för *Ericus*.²¹ Det finns skäl att notera att brevutfärdaren kung Knut Eriksson också nämner sin mördade företrädare Karl Sverkersson i ett av sina många bevarade brev där Knut hänvisar till honom med frasen

15. SDHK nr 218, 268.

16. Lovén, *Historieskrivning vid Uppsala domkyrka under högmedeltiden*, s. 117.

17. Jfr ”ego Kantus dei gracia rex sweorum atque gothorum”, ”Kantus dei gratia sweorum rex atque gothorum” och ”ego KANUTUS dei gracia rex sweorum atque gothorum”. DS = *Diplomatarium suecanum/Svenskt diplomatium*. Collegit et editit Joh. Gust. Liljegren (Holmiæ 1829–1837), nr 63, 65, 66; SDHK 213, 216, 217.

18. DS nr 70; SDHK nr 268.

19. Erik Jedvardsson avbildades emellertid ännu tidigare på en kyrkväggmålning och på ett mynt (se nedan).

20. Johannes Messenius, *Suomen Liivinmaan ja Kuurinmaan vaiheita sekä tuntemattoman tekijän Suomen kronikka*, Martti Linna, Jorma Lagerstedt & Erkki Palmén (övers. och red.), *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia* 467 (Helsinki 1988), s. 160–161; Evert Melefors, ”The development of Old Nordic personal names”, Oskar Bandle (ed.), *The Nordic Languages: An International Handbook of the History of the North Germanic Languages* (Berlin 2002), s. 964; Jokipii, ’Ensimmäinen ristiretki Suomeen ja lähin jälkimaine’, s. 302.

21. Adamus Bremensis, *Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum*, <http://hbar.phys.msu.su/gorm/chrons/bremen.htm> (18.2.2013).

pie memorie Karolus quondam rex (from i åminnelse Karl, tidigare kung).²² Med andra ord skriver kung Knut ärligt och historiskt sanningsenligt, vilket ökar källvärdet av hans brev.

Den näst äldsta (daterbara) urkunden med en hänvisning till Erik Jedvardsson är påven Celestinus III:s svarsbrev (*Karissimus in Christo*) från år 1193 (dateringen 12.3–13.4.1193) till Sveriges dåvarande kung Knut Erikssons brev och ett muntligt förmedlat meddelande till påven. Av påvebrevet framgår det att fienderna (= den Sverkerska ätten) i det förflutna hade mördat kung Knut Erikssons far, som vi vet var kung Erik Jedvardsson (= Erik den helige), när sonen redan hade förlovat sig och var *adolescens*, d.v.s. yngling, och att sonen Knut Eriksson sedermera och i skrivande stund redan för länge sedan hade blivit kung och gift sig med sin fästmö efter att ha besegrat sina fiender.²³ Namnet på Sveriges sittande kung Knut Eriksson skrivs i den bevarade avskriften med initialen *R.* som i princip rent språkligt skulle kunna stå för *Rex* 'kung', men eftersom denna initial *R.* efterföljs av *Rex illustris Sueuorum* ('svearnas berömda kung'), där ordet för kung uttryckligen förekommer, och eftersom skrivaren också har gjort ett skrivfel i ordet *hoster* (pro *noster* 'vår') i frasen *Karissimus in Christo filius hoster R. Rex* ('Älskad i Kristus vår son kung R.'). På samma första skrivrad, anser jag det vara ganska sannolikt att majuskelinitialen *R.* i själva verket är en felskrivning (kopieringsfel) av den mycket liknande, men i det latinska alfabetet sällan använda bokstaven *K.*, som helt rätt har stått för *Kanutus* 'Knut'.²⁴ Varför skulle skrivaren dessutom ha skrivit ordet *Rex* två gånger i rad? Påven Celestinus III bör dessutom ha vetat den svenske kungens namn i och med att påvens brev var ett genmäle till dennes brev. Namnet på den mördade fadern till Knut Eriksson skrivs likaså med en majuskelinitial *claræ memorie N. Patre suo ab inimicis acciso* ('sin far berömd i åminnelse *N.* mördad av fiender'). Detta *N.* skulle eventuellt kunna stå för *Nomen nescio*, 'Jag vet inte namnet', men minst lika sannolikt är att *N.* är en felskrivning av den mycket liknande bokstaven *H.* som helt rätt har stått för

22. DS nr 71; SDHK nr 223.

23. DS nr 825; SVL = *Suomen varhaiskeskiajan lähteitä*, Martti Linna (toim.), Historian aitta. Historian ystäväin liitto XXI (Jyväskylä 1989) s. 28–30; SDHK nr 269.

24. Jfr Westman, 'Erik den helige och hans tid', s. 85. I flera andra brev från andra hälften av 1100-talet skrivs kung Knuts namn *Kanutus* (jfr Karl = *Carolus/Karolus*). DS nr 63, 64, 67, 68, 71, 113.

Hericus (= *Ericus* = *Erik*). Felskrivningar är inte ovanliga i medeltida urkunder.²⁵

En hänvisning till kung Erik ingår också i kung Knut Erikssons gåvobrev (datering 1173–1196)²⁶ där kung Knut kungör att han har sålt gården ”rothma” och skänkt gården ”englev” till klosterbröderna i Julita (= Säby) cisterciensklöster beläget norr om den nuvarande staden Katrineholm i Södermanland. Denna gård *Englev* hade kommit i Knuts ägo i fäderneärv (*englev que nobis ex paterna successione provenit*). Namnet *Englev* syftar sannolikt på *Ängsön* beläget vid Mälaren i Västmanland: *Englev* och *Engsseu* (1100-talet), *Engsyö* (år 1272), *Ængsøø* (år 1307), *Ænxion*, *Engsiön*, *Engsöö*.²⁷ Kung Erik Jedvardsson har följaktligen bevisligen ägt åtminstone ett gods i Svealand.²⁸ Eriksbergs gård och kyrka i Gäsene härad i Västergötland har varit ett annat av Knuts fäderne gods.²⁹

Erik Jedvardsson nämns ännu i ett annat skriftligt alster som avfattades redan på 1100-talet. Jag avser det uppländska s.k. Vallentunakalendariet (*Liber ecclesiae Vallentunensis/Calendarium Vallentunense*) från år 1198 som är Sveriges äldsta bevarade kalendarium och innehåller en uppgift om en festdag (*festum*) av *Herici regis* (= kung Eriks)

-
25. Som exempel kan tas kung Erik Knutssons brev från ca 1210 där ”Nutahult” (ett småländskt ortnamn) en gång felaktigt skrivs ”Mutahult” (SDHK nr 317; jfr SDHK nr 875). Den uppenbara orsaken har varit att bokstäverna *N* och *M* liknar varandra till formen.
26. Eftersom Uppsala ärkebiskop inte finns med bland vittnena, trots att den sittande ärkebiskopen annars brukade finnas med bland vittnena ifall sådana fanns, i kung Knut Erikssons brev, har brevet möjligen utfärdats under en tid då Sverige inte hade någon utsedd ärkebiskop under kung Knut Erikssons regeringstid. Sådana tidpunkter inföll endast på (sen)sommaren åren 1185 och 1187, d.v.s. efter ärkebiskop Stefans död och efter dödandet av ärkebiskop Johannes, men före valet av en ny ärkebiskop (Lovén, ’Historieskrivning vid Uppsala domkyrka under högmedeltiden’, s. 78, 97). År 1185 torde vara en mer sannolik datering än tiden kort efter det förödande utländska anfallet in i Svearikets kärna år 1187. Denna datering skulle göra det ifrågasvarande brevet till det äldsta kända skriftliga dokumentet som innehåller en hänvisning till kung Erik Jedvardsson.
27. Westman, ’Erik den helige och hans tid’, s. 31, 93; *Svenskt ortnamnslexikon*, Utarbetad inom Språk- och folkminnesinstitutet och Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet, (Uppsala 2003); *Ortnamnsregistret*, Institutet för språk och folkminnen, <http://www.sofi.se/ortnamnsregistret> (10.2.2013); DS nr 558; SDHK nr 918.
28. DS nr 67; Westman, ’Erik den helige och hans tid’, s. 31; Line, *Kingship and State Formation in Sweden 1130–1290*, s. 497; SDHK nr 218.
29. Westman, ’Erik den helige och hans tid’, s. 22; Jokipii, ’Ensimmäinen ristiretki Suomeen ja lähin jälkimaine’, s. 301, 307; Line, *Kingship and State Formation in Sweden 1130–1290*, s. 383.

som firades den 18 maj.³⁰ Datumet är detsamma som Erik den heliges angivna dödsdag i Sankt Erikslegenden. Kung Erik den heliges namn har skrivits med svart bläck, liksom andra vanliga helgon dagar i Val-lentunakalendariet, och det efterföljs av ett stort korstecken i kalen-dariet. Namnet har först skrivits *Herici regis* varefter *H* har utskrapats och ordet *festum* och korstecknet tillagts.³¹ Vi märker att Eriks namn skrivs med ett utsatt *H* i uddljud, d.v.s. *Hericus*, i de äldsta källorna (se diskussionen om *Henricus* och *Hericus* nedan). Eftersom Eriks son Knut Eriksson dog den 8 april 1196³² och hans efterträdare Sverker Karlsson snarare skulle ha haft intresse av att motarbeta sin far Karl Sverkerssons banemans (= Knut Erikssons) fars (= Erik Jedvardssons) helgonkult än att främja den, kan vi dra slutsatsen att Erik Jedwards-son följaktligen bör ha vördats som helgon med en egen minnesdag (den 18 maj) i Uppland allra senast år 1195, men sannolikt redan något tidigare.³³

Från första hälften av 1200-talet härstammar tre dokument som kastar mera ljus över Erik Jedvardssons liv. De här av varandra obero-ende källorna är Västgöotalagens kungalängd från tiden kring mitten av 1200-talet, den danska Vitskølkrönikan (*Narratiuncula de fundatione monasterii Vitae Scholae in Cimbria*) från 1200-talet, som berättar om grundandet av cisterciensklostren Varnhem (ca 1150) i Västergötland och Vitskøl (den 1 april 1158) i Jylland, och den norska Sverresagan (Sverris saga) från 1220-talet.³⁴ Därtill omtalas Erik Jedvardsson i den

-
30. Ahnlund, 'Den nationella och folkliga Erikskulten', s. 113; Gallén, 'Erik den helige – Sveriges helgonkung', *Sankt Erik konung*, s. 2; Lovén, *Historieskrivning vid Uppsala domkyrka under högmedeltiden*, s. 105.
31. Jarl Gallén, 'De engelska munkarna i Uppsala – ett katedralkloster på 1100-talet', *HTF* 61, s. 11; Tracey R. Sands, 'The Cult of St Eric, King and Martyr', in *Medieval Sweden*, Thomas A. Dubois (ed.), *Sanctity in the North: Saints, Lives and Cults in Medieval Scandinavia* (Toronto 2008), s. 203–238 (se s. 204); *Calendarium Vallentunense, Riikin-ruotsalaisten kalenterien ja nimiluetteloiden esittely*, Almanakkatoimisto, <http://almanakka.helsinki.fi/arkivRS/esittelyRR.html> (15.2.2013).
32. Lovén, *Historieskrivning vid Uppsala domkyrka under högmedeltiden*, s. 118.
33. Viola Hernfjäll, *Medeltida kyrkmålningar i gamla Skara stift*, Skrifter från Skaraborgs länsmuseum nr 16 (Stockholm 1993), s. 29; Tracey R. Sands, 'The Cult of St Eric, King and Martyr', in *Medieval Sweden*, s. 207.
34. Gallén, 'Erik den helige – Sveriges helgonkung', *Sankt Erik konung*, s. 2; James France, *The Cistercians in Scandinavia* (Michigan 1992), s. 35; Jokipii, 'Ensimmäinen ristiretki Suomeen ja lähin jälkimaine', s. 307; Jokipii, 'Pyhä Henrik, pro et contra', s. 439–440; Harrison, *Sveriges historia 600–1350*, s. 155; Herman Bengtsson & Christian Lovén, 'Spår av den längre Erikslegenden', se s. 27.

isländska Knytlingasagan.³⁵ Vitskølkrönikan redogör utförligt för hur Sveriges kung Erik och hans fru drottning Kristina fördrev munkarna från det nyligen grundade Varnhems cisterciensklöster till Danmark, där de sedermera grundade Vitskøls kloster vid Limfjord i norra Jylland den 1 april 1158. Med hjälp av de samtida händelserna i Danmark kan man datera fördrivningen av munkarna från Varnhem till vårvintern 1158 då Erik redan var *rex Swecie*, kung av Sverige.³⁶

Från början av 1200-talet härstammar också ett påvebrev, vars utfärdadatum är den 13 november 1208, och två kungabrev.³⁷ Av bullan från år 1208 framgår det att en man vid namn Erik (= Erik Knutsson = Knut Erikssons son) nyss har blivit Sveriges nye kung efter att ha störtat den tidigare kungen Sverker Karlsson (1196–1208), Karl Sverkerssons son och Sverker den äldre sonson. Påven Innocentius III fördömer kuppen och skriver i samma brev att denne Eriks (Knutssons) förfäder – d.v.s. fadern Knut Eriksson och hans far Erik Jedvardsson (den helige) – (från den Erikska ätten) i flera generationer har mördat de legitima svenska kungarna (från den Sverkerska ätten). Erik Knutssons förfäder sägs först ha mördat Sverker (den äldre) och något senare hans son Karl Sverkersson, varefter Erik Knutssons far Knut Eriksson hade härskat länge, och nu hade kung Sverker Karlsson drivits i landsflykt av Erik Knutsson. Erik Jedvardsson har alltså bevisligen härskat, om än troligtvis en rätt kort period, mellan Sverker den äldre och hans son Karl Sverkersson. Den andra ovan nämnda källan är ett i original bevarat kungabrev utfärdat av Sveriges ovan nämnde kung Erik Knutsson någon gång mellan den 22 december 1208 och den 10 april 1216³⁸. I brevet räknar kung Erik Knutsson upp sina fem företrädare (*predecessores mei*), vilka är ”S. E. K. & Kanutus atque Swerco reges magnifici”. Förkortningen S. står för Sverker den äldre, E. står för Erik Jedvardsson och K. står för Karl Sverkersson. Kanutus betyder i sin tur Knut Eriksson och Swerco syftar på Sverker

35. Westman, 'Erik den helige och hans tid', s. 90.

36. Janse, 'Erik den helige såsom historisk person', s. 95; Westman, 'Erik den helige och hans tid', s. 54; *Narratiuncula de fundatione monasterii Vitae Scholae in Cimbria*, <http://crassus.dk/vitskoel/vitskoelkloster.html> (28.2.2013).

37. SVL = *Suomen varhaiskeskijajan lähteitä*, Martti Linna (toim.), *Historian aitta XXI* (Jyväskylä 1989), s. 28–31; Janse, 'Erik den helige såsom historisk person', s. 93; SDHK nr 317, 320, 412.

38. DS nr 139; SDHK nr 317; Lovén, *Historieskrivning vid Uppsala domkyrka under högmedeltiden*, s. 79, 85.

Karlsson.³⁹ Här har vi alltså ett till direkt autentiskt belägg för Erik den heliges historicitet och kungastatus. Brevets källvärde ökas av det faktum att kung Erik Knutsson också erkänner motpartens, d.v.s. den Sverkerska ättens kungar. Den tredje ovan nämnda källan är kung Erik Erikssons brev som utfärdades någon gång mellan åren 1222 och 1230, möjligen 1225. Också detta brev har bevarats i original. I sitt brev titulerar kung Erik sig ”Ego ericus dei gracia sueorum istis modernis temporibus huius nominis tertius”, d.v.s. den tredje kungen vid namn Erik i modern tid.⁴⁰ Den förste var Erik Jedvardsson och den andre hans sonson Erik Knutsson.⁴¹

Märkas bör vidare att (delar av) Erik Jedvardssons världsliga kvarlevor dessutom är i behåll ännu i vår tid och har analyserats. Den osteologiska undersökningen av benen visade att Erik Jedvardsson dog en våldsam död – sannolikt genom halshuggning – precis som Erikslegenden berättar. Kung Erik var kring 40 år när han dog.⁴²

Efter genomgången av källunderlaget kan vi konstatera att antingen ett direkt omnämnande eller åtminstone en hänvisning till kung Erik Jedvardsson i själva verket förekommer i rätt många tämligen tidiga skriftliga källor i motsats till den allmänna uppfattningen enligt vilken källorna till Erik är sentida och nästan obefintliga till antalet.⁴³

Om Erik Jedvardssons historicitet och förehavanden vittnar därtill bl.a. Eriksbergs kyrka (obs. namnet), belägen i Gäsene härad i Västergötland, vilken Erik torde ha låtit bygga. En dendrokronologisk undersökning gav vid handen att Eriksbergs kyrka stod färdig år 1153.⁴⁴ Man

39. Toni Schmid, 'Erik den helige i liturgien', Bengt Thordeman (red.), *Erik den Helige. Historia, kult, relik* (Stockholm 1954), s. 171.

40. DS nr 216; SDHK nr 412. Jfr med ordalydelsen *clare memorie Ericus tertius Rex* i påvebrevet med datumet 3.12.1250 (SDHK nr 647).

41. Harrison, *Sveriges historia 600–1350*, s. 456.

42. Bo E. Ingelmark, 'Skelettdelarna i Erik den heliges relikskrin', Bengt Thordeman (red.), *Erik den Helige. Historia, kult, relik* (Stockholm 1954), s. 233–268; Tegné, 'Eriks relikskrin öppnas och lagas', s. 104; Lovén, 'Erikskulten i Uppsala', s. 18; Line, *Kingship and State Formation in Sweden 1130–1290*, s. 374; Sands, 'The Cult of St Eric, King and Martyr, in Medieval Sweden', s. 207; Harrison, *Sveriges historia 600–1350*, s. 212.

43. Sture Bolin, 'Erik den helige', *Svenskt biografiskt lexikon* (1951), <http://www.nad.riksarkivet.se/sbl/Presentation.aspx?id=15396> (30.1.2013); Janse, 'Erik den helige såsom historisk person'; Gallén, 'Erik den helige – Sveriges helgonkung', *Sankt Erik konung*, s. 1–2; se också Tarkiainen, *Sveriges Österland*, s. 78; Harrison, *Sveriges historia 600–1350*, s. 180, 209, 212.

44. Viola Hernfjäll, *Medeltida kyrkmålningar i gamla Skara stift*, s. 29.

skulle kunna säga att Eriksbergs kyrka är en länge önskad samtida källa till Erik. Därutöver avbildas helgonkung Erik Jedvardsson sannolikt på en kalkväggmålning från 1170-talet som finns just i den ovan nämnda Eriksbergs kyrka, på ett mynt innehållande bokstäverna VIA präglat på 1180-talet i Östra Aros – platsen för Eriks martyrium – och på ett silverspänne från ca 1200 påträffat på Öland.⁴⁵ Noteras bör att ”såväl kyrkan som liljespiran återkommer ett drygt århundrade senare som Eriks attribut i bildkonsten”. Liljespiran har vidare beskrivits som en korsfararsymbol.⁴⁶

Kung Erik Jedvardsson är således utan tvivel en historisk person, och Knut Stjernas påstående från år 1898 om att kung Erik Jedvardsson endast är en sagofigur har visat sig ohållbart.⁴⁷ Sture Bolin skriver om Erik den helige i *Svenskt biografiskt lexikon* från år 1951 att ”på grundval av det källmaterial, som föreligger, framställa en bild av E[rik] och hans regering är omöjligt”. Egendomligt är att Otto Janse instämde i Bolins slutomdöme i inledningen till sin betydande artikel ”Erik den helige såsom historisk person” från 1954 trots att Janse själv bidrog med viktiga nya forskningsrön om just Erik den helige och hans tid. Janse sammanfattning av Bolins omdöme var att ”intet är historiskt säkert mer än att Erik varit konung i Västergötland⁴⁸ år 1158”.⁴⁹ Jag påstår för min del att Sture Bolins omdöme är en tämligen grov underdrift i ljuset av det ovan och nedan framlagda bevismaterialet.

-
45. Rolf Sjöberg, 'Via regia incedens. Ett bidrag till frågan om Erikslegendens ålder', *Fornvännen* 78 (Stockholm 1983), s. 252–260; Rolf Sjöberg, 'Erik den helige – Sveriges rex iustus', Ulla Ehrensward (red.), *LL: festskrift till Lars O. Lagerqvist* (Uppsala 1989), s. 369–379; Viola Hernfjäll, *Medeltida kyrkmålningar i gamla Skara stift*, s. 36, 39; Viola Hernfjäll, 'Via regia – Kungsvägen – Erikskatan', *Fornvännen* 95 (Stockholm 2000), s. 23–29; Bengtsson & Lovén, 'Spår av den längre Erikslegenden', s. 37.
46. Sjöberg, 'Via regia incedens. Ett bidrag till frågan om Erikslegendens ålder', s. 258.
47. Jfr med samma åsikt hos Ahnlund, 'Den nationella och folkliga Erikskulten', s. 109; Westman, 'Erik den helige och hans tid', s. 85; Jokipii, 'Ensimmäinen ristiretki Suomeen ja lähin jälkimaine', s. 306–307; Jokipii, 'Pyhä Henrik, pro et contra', s. 438–440; Lovén, 'Erikskulten i Uppsala', s. 8; Tarkiainen, *Sveriges Österland*, s. 78; T. Heikkilä, *Sankt Henrikslegenden*, s. 42, 44; se också Sture Bolin, 'Erik den helige', *Svenskt biografiskt lexikon*.
48. I Vitskölkrönikan konstateras det dessutom två gånger explicit att Erik inte bara var kung av Västergötland utan "rex Swecie", kung av Sverige (*Narratiuncula de fundatione monasterii Vitae Scholae in Cimbria*).
49. Sture Bolin, 'Erik den helige'; Janse, 'Erik den helige såsom historisk person'.

När dräptes kung Erik Jedvardsson?

Enligt Sankt Erikslegenden ljöt kung Erik Jedvardsson döden den 18 maj 1160 i Östra Aros där han strax innan hade bevistat högmässan i Heliga Trefaldighetskyrkan.⁵⁰ Kung Erik sägs ha anfallits och dödats på ett grymt och plågsamt sätt efter en strid med den danske prin- sen och tronpretendenten Magnus Henriksson, som gjorde anspråk på den svenska tronen genom arvsrätt på mödernet. Samme Magnus Henriksson hade enligt Saxo Grammaticus inlett sin mordiska bana genom att låta mörda det svenska rikets föregående kung Sverker den äldre (den 25 december 1156).⁵¹ I såväl den fornsvenska översättningen som de nusvenska översättningarna av den latinska legenden påstås det att Kristi himmelfärdsdag inföll på dagen för Eriks martyrium (den 18 maj 1160), och samma uppgift påträffas i forskningslitteraturen. Årtalet och datumangivelsen är emellertid inbördes motstridiga då Kristi himmelfärdsdag inföll redan den 5 maj år 1160, något som bevisades redan för länge sedan.⁵² Detta har i sin tur använts som ett bevis på att Erikslegendens berättelse skulle vara ett verklighetsfrämmande fabrikat, vilket är ett dubbelt sakfel eftersom det är fråga om ett översättningsfel och om ett därav uppstått tolkningsfel, såsom Otto Janse (1954) har påpekat.⁵³ Originallets viktiga tidsbestämningsord *instabat* (aktiv indikativ preteritum tredje person singularis av verbet *instare* 'stå på ngt, förestå, nalkas, stunda, vara nära förestående (om tid), ansätta, hota') har översatts felaktigt i översättningarna.⁵⁴ Erikslegendens mening *Instabat die illo festum Ascensionis dominice in*

50. "Instabat die illo ascensionis dominice [...] Passus est autem beatus Ericus anno incarnationis M. c. lx. xv. kalendas Junii." Toni Schmid, 'Erik den heliges legend på latin, fornsvenska och modern svenska', Bengt Thordeman (red.), *Erik den Helige. Historia, kult, relikier* (Stockholm 1954), s. XI–XX; Trygve Lundén, 'Eriksofficiet och Eriksmässan', *Sankt Erik konung* (1960).

51. Saxo Grammaticus, *Gesta Danorum/Danmarkshistorien* II, Latinsk tekst utgivet av Karsten Friis-Jensen, Dansk översättning av Peter Zeeberg (København 2005), s. 214–217; Gallén, 'Erik den helige – Sveriges helgonkung', *Sankt Erik konung*, s. 9; Line, *Kingship and State Formation in Sweden 1130–1290*, s. 88–89; Harrison, *Sveriges historia 600–1350*, s. 218.

52. Janse, 'Erik den helige såsom historisk person', s. 99–100; Gallén, 'Erik den helige – Sveriges helgonkung', *Sankt Erik konung*, s. 9; Lundén, 'Eriksofficiet och Eriksmässan', *Sankt Erik konung*, s. 23.

53. Janse, 'Erik den helige såsom historisk person', s. 101–102.

54. Adolf V. Streng, *Latinalais-suomalainen sanakirja* (1997), s. 387; Reijo Pitkäranta, *Suomi-latina-suomi-sanakirja* (Helsinki 2001), s. 468.

quo idem post Dominum per palmam martirii erat feliciter ascensurus, varav Eriks dödsdatum framgår, bör snarare översättas *Kristi himmelfärds fest förestod/nalkades/stundade på den dag då densamme (= kung Erik) i Herrens efterföljd skulle saligen uppstiga till himlen genom martyrdödens segerpalm* i stället för ***det var Kristi himmelfärdsdag då densamme i Herrens efterföljd skulle saligen uppstiga till himlen genom martyrdödens segerpalm*, såsom det har gjorts i översättningarna. Erik bör följaktligen ha mördats några dagar före Kristi himmelfärdsdag det ifrågavarande året. Men vilket år?

Kristi himmelfärdsdag är som bekant alltid en torsdag⁵⁵, eftersom Kristi himmelfärdsdag infaller på den fyrtionde dagen efter påsk-söndagen. Kristi himmelfärdsdag inföll den 21 maj år 1159, den 5 maj 1160 och den 25 maj 1161.⁵⁶ Det angivna dödsdatumet den 18 maj, då Kristi himmelfärdsdag sägs ha varit nära förestående, och det angivna dödsåret 1160 går således ohjälpligen inte ihop. Följaktligen är antingen det angivna datumet eller året för Eriks martyrium felaktigt.⁵⁷ Jag anser det vara mycket mera sannolikt att datumet (den 18 maj) är historiskt korrekt än året därför att helgonens åminnelse-dag varje år firades samma dag, och 1100-talets tidiga nordiska nekrologer normalt bara angav dödsdagen (> personens årliga åminnelse-dag), inte vilket år dödsfallet inträffade.⁵⁸ Jag instämmer därmed i Otto Jan-ses och Kjell Kumliens argument om att kung Erik Jedvardssons död mest sannolikt inträffade år 1159 – åren 1160 och 1161 kommer svår-ligen, om alls, i fråga, det förra av kalendariska skäl och det senare av historisk-kronologiska skäl. Kristi himmelfärdsdag inföll redan den 5 maj år 1160 och Magnus Henriksson var bevisligen kung i Sve-rige i februari 1161.⁵⁹ Det i legenden angivna året 1160 torde vara av senare datum än uppkomsten av Erikskulten, som spirade senast på 1180-talet. Det angivna – men som sagt sannolikt felaktiga – döds-året 1160 torde ha tidfäst ungefär ett århundrade efter Eriks död på

55. Detta syns tydligt i det finska namnet på dagen *helatorstai*.

56. Janse, 'Erik den helige såsom historisk person', s. 102.

57. Jfr Gallén, 'Erik den helige – Sveriges helgonkung', *Sankt Erik konung*, s. 9.

58. Dick Harrison, *Jarlens sekel. En berättelse om 1200-talets Sverige* (Stockholm 2002), s. 21–22; Lovén 2012: 97.

59. Westman, 'Erik den helige och hans tid', s. 39, 44–45; Janse, 'Erik den helige såsom historisk person', s. 102; Kjell Kumlien, *Biskop Karl av Västerås och Uppsala ärkesätets flyttning*, Historiskt arkiv 14 (Stockholm 1967), s. 53–54.

följande sätt: Uppsala stift upphöjdes till ärkestift den 5 augusti 1164 av påven Alexander III. Detta anges i Uppsalaannalerna ha skett under kung Karl Sverkerssons femte regeringsår. Grundandet av Uppsala stift var en så viktig händelse för Uppsala stift att dess årtal med tillhörande preciserande uppgifter säkert lades på minnet och rätt tidigt också nedtecknades i Gamla Uppsala domkyrkas domkapitel. När man räknar baklänges från den 5 augusti 1164 kommer man fram till att Karl Sverkersson blev kung någon gång mellan den 5 augusti 1159 och den 5 augusti 1160 och att Erik Jedvardsson således bör ha dräpts den 18 maj 1160, förutsatt att Karl antog kunganamn så gott som omedelbart efter mordet på Erik. Det runda årtalet 1160 var vidare säkerligen ett ungefärligt ihågkommet årtal (jfr det motsvarande runda årtalet 1150 för det första svenska korståget angivet i Finlands biskopskrönika och Palmsköldska fragmentet).

Hur är det då med det angivna dödsdatumet den 18 maj? Är det sanningsenligt? Jag tror att en liten förskjutning har skett. Eftersom mässa bara hölls på söndagar och på kyrkoårets andra helgdagar – såsom Kristi himmelfärdsdag – i ett stifts andra kyrkor än domkyrkan⁶⁰, finner jag det sannolikt att Erik Jedvardssons verkliga dödsdag var bönsöndagen den 17 maj 1159, d.v.s. fyra dagar före Kristi himmelfärdsdag, som onekligen nalkades. Men eftersom den 17 maj redan råkade vara en festdag till minne av missionärshelgonet *Hericus peregrinus*, vars martyrium skedde kring mitten av 1000-talet, såsom det framgår av Vallentunakalendariet från år 1198, så förflyttades Eriks åminnelse dag en dag framåt till 18 maj.⁶¹ Att kung Erik Jedvardsson och *Hericus peregrinus* fick sätta livet till på samma dag är knappast en ren slump – och inte heller ett fabrikat. Det årliga vårtinget hölls nämligen i mitten av maj och i *Botvidslegenden* sägs uttryckligen att den vandrande munken *Ericus* (lat. *monachus unus Ericus nomine* = Adam av

60. Pirinen, *Suomen kirkon historia*, s. 177.

61. Jfr: Sankt Henriks festdag flyttades från den 20 januari till den 19 januari i Sverige och Sankt Fabianus och Sebastians festdag flyttades från den 20 januari till den 19 januari i Finland. Jokipii, 'Ruotsin ja Länsi-Suomen lähetyspyhimysten muistoja', s. 113; Kauko Pirinen, *Suomen kirkon historia 1. Keskiäika ja uskonpuhdistuksen aika* (Porvoo 1991), s. 43; Martti Linna, 'Suomen alueellinen pyhimyskultti ja vanhemmat aluejaot', Helena Honka-Hallila (toim.), *Vesilahti 1346–1996* (Vesilahden kunta ja seurakunta 1996), s. 148–207 (se s. 189); Tuomas Heikkilä, 'Vördnaden av Sankt Henrik i Svenska riket', Helena Edgren, Tuukka Talvio & Eva Ahl (red.), *Sankt Henrik och Finlands kristnande*, Finskt museum 2006 (Helsingfors 2007), s. 87–100 (se s. 102).

Bremens *Hericus peregrinus*) dräptes när han förkunnade Guds ord på ting i Flottsund söder om Uppsala.⁶² Erikskulten innehåller dessutom säkerligen inslag av den äldre kulten av *Hericus peregrinus*.⁶³ Slutsatsen av resonemanget kring kung Erik Jedvardssons död blir följaktligen att konungen av Sverige Erik Jedvardsson föll för fiendehand intill Trefaldighetskyrkan i Östra Aros (= nuvarande Uppsala) på bönsöndagen (dagen före första gångdagen⁶⁴) den 17 maj 1159, fyra dagar före Kristi himmelsfärdsdag.⁶⁵ Den omedelbara banemannen eller åtminstone mordanstiftaren var den danske prinsen och tronpretendenten Magnus Henriksson, som utropade sig till kung efter mordet på Erik.⁶⁶

-
62. Ahnlund, 'Den nationella och folkliga Erikskulten', s. 111–114; Tryggve Lundén, *Sveriges missionärer, Helgon och kyrkogrundare. En bok om Sveriges kristnande* (Storuman 1983), s. 251; Lovén, 'Erikskulten i Uppsala', s. 11; Line, *Kingship and State Formation in Sweden 1130–1290*, s. 375; Nora Berend, Nils Blomkvist, Stefan Brink & Thomas Lindkvist, *Sweden – process of Christianization*, <http://christianization.hist.cam.ac.uk/regions/sweden/sweden-process-christ.html> (5.2.2013).
63. Lovén, 'Erikskulten i Uppsala', s. 11–13.
64. Med gångdagar avsågs på medeltiden väriliga åkerprocessioner som organiserades i syfte att be de himmelska makterna om god skörd, eftersom många festdagar som firades till minne av något helgon togs i bruk som riktmärken för faser i det årliga jordbruksarbetet (Pirinen, *Suomen kirkon historia*, s. 164; *Suomen sanojen alkuperä*, s.v. *kanttaanpyhä(t)*; Harrison, *Jarlens sekel*, s. 81).
65. Att morddatumet råkade sammanfalla med gångdagarna ledde till att Sankt Eriks dag kom att associeras med skördeböner, vilket ledde till att Eriks relikskrin varje år fördes från Gamla Uppsala till Östra Aros i en högtidlig procession på gångdagarna. Detta fick i sin tur Knut Stjerna (1898) att felaktigt tolka Erik den helige såsom en fiktiv hednisk fruktbartetsgudomlighet. (Tryggve Lundén, 'Eriksmiraklerna', *Sankt Erik konung*, s. 55; *Suomen sanojen alkuperä*, s.v. *kanttaanpyhä(t)*; Harrison, *Jarlens sekel*, s. 81; Jokipii, 'Ensimmäinen ristiretki Suomeen ja lähin jälkimaine', s. 306–307).
66. Kung Magnus Henriksson föll i slaget vid Örebro år 1161 (Lovén, *Historieskrivning vid Uppsala domkyrka under högmedeltiden*, s. 63, 78, 84). Datumet för slaget är inte känt. Jag anser emellertid att datumet kan slutledas. Uppsala stifts femte biskop Coppmannus ("Huvudman" på lågtyska) – biskop Henriks efterträdare och den siste biskopen före Uppsala ärkestifts upprättande – anges nämligen ha dött den 30 april i Uppsala domkyrkas biskopslängd (Lovén, *Historieskrivning vid Uppsala domkyrka under högmedeltiden*, s. 97). Årtalet anges inte, men det måste ha varit något år mellan 1160 och 1164 eftersom Coppmannus måste ha utsetts av Uppsalabiskopen Erik Jedvardssons baneman den nyblivne kung Magnus Henriksson någon gång efter den 17 maj 1159 och eftersom Alvastramunken Stefan valdes till Uppsala ärkestifts förste ärkebiskop den 5 augusti 1164 (Lovén, *Historieskrivning vid Uppsala domkyrka under högmedeltiden*, s. 78, 84). I samma påvebrev med det nämnda datumet i vilket påven Alexander III beviljar Stefan *pallium* skriver påven att Stefan som då utsågs till ärkebiskop sedan gammalt är vald till Uppsala biskop (Hans Göthberg, Christian Lovén & Göran Dahlbäck, 'Domkyrkan i Gamla Uppsala', Ronnie Carlsson, Hans Göthberg, Göran Dahlbäck, Christian Lovén & Herman Bengtsson (red.), *Uppsala domkyrka. II. Domkyrkan i*

Sankt Erikslegenden berättar att Erik Jedvardsson enhälligt valdes till kung när det var regeringsvakans i riket.⁶⁷ Eftersom föregående kung Sverker den äldre mördades den 25 december 1156, har Erik sannolikt valts ("dömts") till kung på det viktiga årliga vinteringet på kyndelmässodagen den 2 februari 1157. Kungavalet torde ha skett på Mora äng nära Uppsala.⁶⁸ Som resultat får vi således att Erik bör ha härskat över Sveariket i drygt två år. Såväl i Erikslegenden som i medeltida annaler sägs Erik emellertid ha regerat en betydligt längre tid. Enligt Erikslegenden föll kung Erik när hans tionde regeringsår var inne. Denna uppgift ingår redan i den äldsta bevarade handskriften som härstammar från 1200-talet. Enligt svenska och isländska annaler härskade kung Erik över Svearike/Svitjod i tio

---

Gamla Uppsala. Nuvarande domkyrkans omgivning (Uppsala 2010), s. 11–63 (se s. 18); SDHK nr 203). Vi vet vidare att kung Magnus Henriksson fortfarande var vid liv i februari 1161 (Westman, 'Erik den helige och hans tid', s. 44–45), men att Sveriges regent redan hette Karl Sverkersson 6.7.1161, vilket framgår av ett påbrev utfärdat samma datum (se SDHK nr 224; Mikko Heikkilä, 'Om Finlands världsliga och kyrkliga införlivande med Sverige', *HTF* 97 (2012:4), s. 437–468). Påven kunde nås per brev från Sverige och Sverige kunde nås av påven på två månader under sommarhalvåret (t.ex. åren 1164, 1185, 1287). Min slutsats är följaktligen att både sveakungen Magnus Henriksson och biskop Coppmannus av Uppsala föll i slaget vid Örebro, som därmed utkämpades den 30 april 1161. Datomet passar bra ihop med den kända kronologin. Att en biskop deltog i en strid var inte något oerhört på 1100-talet. Hela fem biskopar stupade i slaget vid Fotevik den 4 juni 1134 (Westman, 'Erik den helige och hans tid', s. 8; Line, *Kingship and State Formation in Sweden 1130–1290*, s. 263–264). Uppsalas andra ärkebiskop Johannes dräptes år 1187 av hedningar vid Almare-Stäket, ett försvarsstrategiskt viktigt sund söder om Sigtuna, i samband med ett hedniskt sjöhärtåg mot Sverige, och i samma veva brändes Sigtuna stad av desamma (Harrison, *Sveriges historia 600–1350*, s. 220; Lovén, *Historieskrivning vid Uppsala domkyrka under högmedeltiden*, s. 78, 84, 97). Ärkebiskopens dödsort (obs. inte Gamla Uppsala där domkyrkan låg) och dess geografiska läge tyder på att också ärkebiskop Johannes deltog i försvarsstriden och stupade med svärdet i hand (jfr Line, *Kingship and State Formation in Sweden 1130–1290*, s. 263–264). Utöver att ha utsett en biskop bör kung Magnus Henriksson ha grundat Viby kloster, som grundades någon gång mellan den 25 mars 1160 och den 24 mars 1161 och sedermera flyttades till Säby i Julita socken av kung Knut Eriksson (*Cronologia Dunensis*, <http://arkiv.pilemedia.se/#4.0> (20.2.2013); SDHK nr 200, 213, 214).

67. Toni Schmid, 'Erik den heliges legend på latin, fornsvenska och modern svenska', s. XI, XIV, XVIII; Westman, 'Erik den helige och hans tid', s. 46; Lundén, 'Eriksofficiet och Eriksmässan', s. 30; Hans Aili, 'Vita sancti Erici regis et martyris/Levnadsberättelse över Erik den helige, konung och martyr', Hans Aili, Olle Ferm & Helmer Gustavsson (red.), *Röster från svensk medeltid. Latinska texter i original och översättning* (Stockholm 1991), s. 92–93.
68. Westman, 'Erik den helige och hans tid', s. 48; Hernfjäll, 'Via regia – Kungsvägen – Erikskatan', s. 26; Line, *Kingship and State Formation in Sweden 1130–1290*, s. 197–201.

år.⁶⁹ Dessa uppgifter innebär att Erik bör ha kommit till makten någon gång mellan den 17 maj 1149 och den 17 maj 1150. Hur ska denna uppenbara diskrepans förklaras? Jag anser att nedanstående nya hypotes förklarar den och mycket annat.

Ny hypotes om Hericus rex och Henricus episcopus

Jag har fäst uppmärksamhet vid två iögonenfallande, i sig redan kända detaljer i källorna till Erik och Henrik samt den samtida nordiska historien. De väcker en aning om dessa två berömda mäns överraskande inbördes förhållande som hittills har förblivit obemärkt. Den ena detaljen är att Sankt Erik och Sankt Henrik så påfallande ofta framstår som ett broderligt par i både legenderna och de medeltida bildframställningarna⁷⁰, något som annars är sällsynt för två helgon.⁷¹ Dubbelhelgon, d.v.s. helgonkulter där inslag av två eller flera historiska personer har smält samman, var inte ovanliga på medeltiden, men ett helgonpar såsom Sankt Erik och Sankt Henrik, vilkas helgonberättelser delvis var invävda i varandra, sticker ut ur den medeltida helgonskaran på ett iögonenfallande sätt.⁷² Den andra detaljen angår de heliga männens namn. De liknar nämligen mycket varandra vad namnens ljud- och skrivdräkter beträffar. Likheten kommer tydligt fram när man jämför Eriks och Henriks latinska namn *Ericus* respektive *Henricus*, vilka används i legenderna som är skrivna på latin. Likheten accentueras ytterligare av det faktum att <h> inte uttalades i medeltidslatinet i motsats till klassiskt latin. *Ericus* (= Eriker) och *Henricus* (= He(i)nrík) uttalade /e:rikus/ respektive /enrikus/ – alltså nästan likt. Till råga på allt skrevs namn med vokal i uddljud ofta med tillägg av ett protetiskt outtalat <H> såsom framgår av exemplen *Hericus*⁷³

69. Schmid, 'Erik den heliges legend på latin, fornsvenska och modern svenska', s. XIIXIII, XIX; Schmid, 'Erik den helige i liturgien', s. 158–159; Aili, 'Vita sancti Eriici regis et martyris', s. 98–101; Lovén, *Historieskrivning vid Uppsala domkyrka under högmedeltiden*, s. 63.

70. För att inte glömma det fornfinska *Kvädet om biskop Henriks bane/Biskop Henriks dödsruna/banedikt* (fin. *Piispa Henrikin surmavirsi/surmaruno*).

71. Jokipii, 'Ensimmäinen ristiretki Suomeen – myyttiä vai todellisuutta', s. 238; Jokipii, 'Ensimmäinen ristiretki Suomeen ja lähin jälkimaine', s. 314; T. Heikkilä, 'Vördnaden av Sankt Henrik i det svenska riket', s. 104; T. Heikkilä, *Sankt Henrikslegenden*, s. 131; se också Martti Linna, 'Suomen alueellinen pyhimyskultti ja vanhemmat aluejaot', s. 184.

72. Jokipii, 'Ensimmäinen ristiretki Suomeen ja lähin jälkimaine', s. 314; Jokipii, 'Pyhä Henrik, pro et contra', s. 441; Lovén, 'Erikskulten i Uppsala'; T. Heikkilä, *Sankt Henrikslegenden*, s. 152.

73. Denna skriftform är belagd ännu år 1296 (SDHK nr 1717).

pro *Ericus*, *Hesbernus* pro *Esbernus*, *Hestrid* pro *Estrid*, *Holandia* pro *Olandia* 'Öland', *Hestia* pro *Estia* 'Estland', *Hestonia* pro *Estonia* 'Estland', *Hothensholm* 'Odensholm', *Hactissænpoica* 'Ahtisen poika' och *Hisland* pro *Island* samt *hænglum* pro *ænglum* 'änglar', eller så bortföll även ett etymologiskt (initialt) <H>, exempelvis *Enricus* pro *Henricus* och *Joannes* pro *Johannes*. Så har exempelvis namnet *Elina* utvecklats ur *Helena*.

Det vacklande bruket av initialt <H> ledde till att namnen *Ericus* och *Henricus* lätt kunde förväxlas – avsiktligt eller oavsiktligt.⁷⁴ Gamla medeltida urkunder vittnar om att *Ericus* ofta skrevs *Hericus* och ibland även *Henricus*(!). På motsvarande sätt kunde *Henricus* skrivas *Enricus*.⁷⁵ *Erik* kunde i en och samma text skrivas såväl *Ericus* som *Hericus*.⁷⁶ I påvebrevet daterat 23.10.1256 skrivs kung Eriks namn *beati Henrici*(!) *Regis*. Samma namnform påträffas också i ett annat påvebrev utfärdat den 9 juni 1268 av en annan påve där det står *in honore beatorum laurentii & henrici martirum*.⁷⁷ Ortografin i påvebrevet, som har bevarats i original, kan inte ha berott på en förväxling med *beatus/sanctus Henricus episcopus* (= biskop Henrik av Finland). Hans kult hade inte ännu uppstått i Åbo stift i sydvästra Finland – för att inte tala om Uppsala ärkestift – vilket påvebrevet från åren 1259 och 1292 vittnar om.⁷⁸ Därför bör den oväntade namnformen *Henrici* (i stället för *Erici*) i påvebrevet från åren 1256 och 1268 tillmätas ett betydande historiskt källvärde och stor beviskraft (se nedan). I ett yngre påvebrev från den

74. Se Adamus Bremensis IV: 27; Adam av Bremen, *Historien om Hamburgstiftet och dess biskopar (Gesta Hammaburgensis Ecclesiae Pontificum)*. Översatt av Emanuel Svenberg; Kommenterad av Carl Fredrik Hallencreutz, Kurt Johannesson, Tore Nyberg & Anders Plitz (Stockholm 1985), s. 222; Westman, 'Erik den helige och hans tid', s. 13; Ahnlund, 'Den nationella och folkliga Erikskulten', s. 111; SVL s. 115; Saxo Grammaticus, *Gesta Danorum* II, s. 648–649, 657–659, 666; Line, *Kingship and State Formation in Sweden 1130–1290*, s. 370; Kustaa Vilkkuna, *Etunimet* (Helsinki 2007); DS nr 262; DF nr 467; SDHK nr 270, 288, 477, 1717, 10218; Yngre Västgötalangen, Vidhemsprästens anteckningar, *Fornsvenska textbanken*, <http://project2.sol.lu.se/fornsvenska> (15.2.2013).

75. Adamus Bremensis, *Gesta Hammaburgensis Ecclesiae Pontificum*, Schol. 110; *Sveriges medeltida personnamn*, s.v. Erik, Henrik.

76. SDHK nr 270, 288.

77. DS nr 435, 533; SDHK nr 740, 882.

78. DS nr 459, DF = *Diplomatarium fennicum* (Innehåller Finlands medeltidsurkunder (FMU) och Åbo domkyrkas svartbok (REA)), Archivum Finlandiae Publicum, nr 118, 206, 1059, <http://extranet.narc.fi/DF/index.htm> (1.2.2013); SDHK nr 778, 1549; SVL s. 84, 108; jfr med samma åsikt hos Juhani Rinne, 'Pyhän Henrikin palvonta ja Turun tuomiokirkko', *Turun Historiallinen Arkisto* 2 (Turku 1927), s. 5–36.

21 oktober 1266 (utfärdat händelsevis dagen efter Birger jarls död) som också har bevarats i original skrivs Eriks namn *corpus beati Erici*.⁷⁹

Förutom de ovan citerade beviskraftiga påvebrev från åren 1256 och 1268 finns det också andra skriftliga bevis på att Sankt Erik och Sankt Henrik har blivit förväxlade. I ett finskt dokument skrivet av kyrkoherden Eskil i Hattula socken i Tavastland den 18 maj 1331 står det exempelvis *in die beati Henrici [sic] regis et martiris* (= på den salige kung och martyr Henriks [sic] dag). I *Chronicon Finlandiae*, som sannolikt författades på 1670-talet av fornforskaren Elias Brenner (1647–1717), kallas Finlands apostel biskop Henrik ”S. Ericus(!) (Henricus) Anglus Aboae Episcopus” (= den engelske biskopen av Åbo S. Erik(!) (Henrik)). Viborgs blivande biskop (1681–1696) Petrus Bång skrev 1671 i sin tur *Ericus*(!) när han syftade på den helige man, d.v.s. biskop Henrik, som mördades av den finske hedniske bonden Lalli i Kjölo socken.⁸⁰ Vi ser att t.o.m. lärda latinkunniga män blandade ihop Sanctus Ericus och Sanctus Henricus. Här vill jag också erinra om den ovan nämnda martyren vid namnen Hericus peregrinus och monachus Ericus. Epitetet *peregrinus* (> *pilgrim*) har två betydelser: ’pilgrim’ och ’utlänning/främling’. Denne kringvandrande Ericus kan inte ha varit en svensk munk eftersom det inte fanns några kloster i det svenska riket kring mitten av 1000-talet. Han kan heller inte ha varit pilgrim för det fanns inga vallfärds mål i Sveariket på den tiden.⁸¹ Ordet *peregrinus* måste följaktligen ha avsett utlänning i det här fallet. Han måste således ha varit en utlänning, eventuellt en utländsk munk, men då kan han i sin tur inte ha varit skandinav och följaktligen inte heller ha hetat Erik därför att Erik är ett skandinaviskt mansnamn. Jag tror att denne för skandinaverna utländske man (*peregrinus*) i själva verket hette *Henricus* och var västgerman. Som parallell till samma namnförväxling kan nämnas det ställe i Adam av Bremens verk *Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum* (1070-tal) där en tidig sveakung som uppenbarligen hette *Eirikr* ’Erik’ kallas *Heinricus*.⁸²

79. DS nr 435, 523; SDHK nr 866.

80. Haavio, *Piispa Henrik ja Lalli*, s. 21–22, 33, 82; Schmid, ’Erik den helige i liturgien’, s. 171; Johannes Messenius, *Suomen Liivinmaan ja Kuurinmaan vaiheita sekä tuntematton man tekijän Suomen kronikka*, Martti Linna, Jorma Lagerstedt & Erkki Palmén (övers. och red.), s. 123–128, 151, 160–161; DS nr 2848; DF 387; SDHK nr 3799.

81. Jfr Ahnlund, ’Den nationella och folkliga Erikskulten’, s. 112.

82. Adam av Bremen, *Historien om Hamburgstiftet och dess biskopar (Gesta Hammaburgensis Ecclesiae Pontificum)*, s. 222.

Kung Eriks (Hericus) samtida och nära bundsförvant och frände Henrik (Henricus) påstås ha varit biskop i Uppsala ca två år på 1150-talet innan han begav sig på korståg till Finland med kung Erik.⁸³ Det är anmärkningsvärt att kung Erik och biskop Henrik påstås ha varit samtida, båda ska samtidigt ha varit verksamma just i Uppsala, båda bör ha innehaft sitt respektive ämbete i ca två år och deras namn liknar i hög grad varandra. Vidare är kung Erik Jedvardsson utan tvekan en historisk person medan biskop Henriks historicitet är höljd i dunkel, för han har inte kunnat identifieras som någon historisk person.⁸⁴

Allt detta kan enligt min åsikt inte vara en slump. Med anledning av det ovan sagda vågar jag nu föreslå en ny hypotes: jag föreslår härmed att sveakungen Erik och Uppsalabiskopen Henrik i själva verket är en och samma historiska person, vars namn var **Henrik Jedvardsson*. Uttryckligen biskop Henrik har dock en historisk förebild av tidigare datum i Finland, nämligen en tidig men betydande kyrkans man (missionsbiskop?) som av fornfinnarna kallades *herra Heinäriikki/Heinirikki* ("herr Henrik") som mördades i Kjulo socken i sydvästra Finland av en lokal hednisk storbonde vid namn *Lalli*.⁸⁵

Namnet på Sankt Erik som mördades i Uppsala skrevs på medeltiden antingen *Ericus*, *Eriker*, *Hericus* eller *Henricus*, men aldrig *Heinricus* eller *Heinrik*. Den medeltida skriftformen av namnet på den påstådde biskop Henrik av Uppsala var nästan genomgående *Henricus*, medan namnet på den kyrkans man som mördades i Kjulo i Finland är belagt i följande skriftformer: *Heinäricki*, *Heiniricki*, *Heinericko*, *Heyneriki* (i Mikael Agricolas kalender från år 1544), *Heinrichus*, *Henricus*, *Henrichi*, *Henrick*, *Henricki*, *Hendrici*, *Hendrich*, *Hendriikki*, *Henderiki*, *Hentriikki*, *Henrich*, *Hinricus*, *Hinrik* och *Hindrich* samt *Hinder*(smässa).⁸⁶ Endast namnvarianten *Henricus* är därmed gemensam för samtliga namnen. Den första namnklungan återgår till formen *Henricus */enrikus/ (= Sankt Erik), likaså *Henricus* (d.v.s. "biskop Henrik av Uppsala"),

83. Juusten, *Suomen piispainkronikka*, s. 40; SDHK nr 4957.

84. Suvanto, 'Ensimmäinen ristiretki – tarua vai totta?', s. 153; Line, *Kingship and State Formation in Sweden 1130–1290*, s. 90; T. Heikkilä, *Sankt Henrikslegenden*, s. 42.

85. Se Haavio, *Piispa Henrik ja Lalli*; Pirinen, *Suomen kirkon historia*, s. 43–46; Helena Edgren, 'Sankt Henrik, helgonet och hans bild', Helena Edgren, Tuukka Talvio & Eva Ahl (red.), *Sankt Henrik och Finlands kristnande*, Finskt museum 2006 (Helsingfors 2007), s. 87–100.

86. Haavio, *Piispa Henrik ja Lalli*, passim; T. Heikkilä, *Sankt Henrikslegenden*, passim; SDHK, passim; Agricolas *bönbok*, almanakka.helsinki.fi/arkisto/index5.html (21.8.2013).

medan hela den omfattande senare namnklungan kan härledas från urformen *Heinricus */heinrikus/ genom olika, förväntade ljudsubstitutioner. Ljudsubstitutioner var att vänta eftersom den i det tysk-latinska namnet *Heinricus* ingående ljudsekvensen /nr/ var främmande för både fornsvenskan och fornfinskan och diftongen /ei/ inte längre förekom i det inhemska fornsvenska ordförrådet (jfr det fornnordiska mansnamnet *Geirmundr* > fsv. *Germund* och *Girmund* -> (forn)fin. *Kirmunti*).⁸⁷ ”Biskop Henrik av Uppsala” och ”biskop Henrik av Finland/herra Heinärikki” är med andra ord sannolikt två olika historiska personer.⁸⁸ Att *herra Heinärikki* var verksam i Finland tidsmässigt före Uppsalabiskopen och sveakungen Erik alias Henrik framgår av hans finskanpassade namn som innehåller en diftong (<ei>), medan Eriks respektive finskanpassade namn *Eerikki* innehåller en lång monoftong (<ee>) som är ett språkhistoriskt bevis på namnets något yngre ålder, eftersom bägge namnen, d.v.s. *Henrik* och *Eriker*, har utvecklats från de äldre belagda formerna *Heinrik* respektive *Eirikr* (< runsv. *Airikr* -> fin. *Airikki*).

Uppsalabiskopen och sveakungen Erik Jedvardssons levnadslopp

Jag kommer härnäst att lägga fram min rekonstruktion av Uppsalabiskopen och sveakungen Erik Jedvardssons levnadslopp. *Henrik* [sic] *Jedvardsson* (= *Hericus rex Suetie* och *Henricus episcopus Upsalensis*) var till yrket präst av engelsk börd (på medelengelska *Henry Edwardson*) – såsom biskop Henrik påstås ha varit i många medeltida kyrkliga texter.⁸⁹ Hans far hette *Edward*, som var ett för 1150-talets svenskar obekant engelskt (helgon)namn vars uppsvenska anpassning blev *Jedvard*.⁹⁰ Eftersom kung *Henry Edwardson* var i 40-årsåldern vid sin våldsamma död i Östra Aros den 17 maj 1159, bör han följaktligen ha fötts i England (varav namnet *Henricus Anglicus*) ca 1119. Födelsestidpunkten sammanfaller med den långa tid (5.8.1100–1.12.1135) under

87. Elias Wessén, *Isländsk grammatik* (Stockholm 1966), Ivar Modéer, *Svenska personnamn* (Lund 1967), s. 19, 54; s. 39; Elias Wessén, *Svensk språkhistoria I. Ljudlära och böjningslära* (Stockholm 1968), s. 47–48.

88. Jag kommer att behandla Finlands riktige apostel ”herra Heinärikki” mer ingående i en annan uppsats.

89. Haavio, *Piispa Henrik ja Lalli*, s. 46; T. Heikkilä, *Sankt Henrikslegenden*, s. 21, 254–255.

90. Elias Wessén, *Våra folkhäl* (Lund 1966), s. 33; Modéer, *Svenska personnamn*, s. 46; Bengt Pamp, *Svenska dialekter* (Stockholm 1978), s. 107.

vilken *Henry I* var kung av England. Jag antar att *Henry Edwardson* (latiniserat *Henricus filius Eduardi*), som en följd av det samtida blodiga engelska inbördeskriget (eng. *The Anarchy*) 1139–1153, flyttade som ung präst från England till Sverige och närmare sagt till Västergötland ca 1140.⁹¹ P.g.a. prästernas fåtalighet rädde det brist på präster i Sverige ännu efter kung Erik Jedvardssons tid, varför kyrkans män bevisligen inkallades från England och Tyskland.⁹² Denne *Henricus Anglicus* måste ha varit församlingspräst i stället för munk, eftersom det varken fanns kloster i Västergötland eller Svealand i början av 1140-talet.⁹³ Hans tjänsteplats kan mycket väl ha varit Forsby kyrka – belägen tre mil öster om Skara – som invigdes den 20 juli 1135 och är Västergötlands äldsta bevarade kyrka och hela Sveriges näst äldsta daterade kyrka.⁹⁴ *Henricus* var verksam i Skara stift – Sveriges äldsta – då Ödgrim var biskop i Skara.⁹⁵

Henriks fornsvenska namnform *Eriker* (latiniserat *Hericus /e:rikus/*) är en svensk anpassning, som orsakades av att det icke-skandinaviska namnet *Henry (Henricus)* uttalades /enrikus/ på latin och det i namnet ingående konsonantklustret /nr/ var främmande för fornsvenskan, vilket gav upphov till ljudsubstitution.⁹⁶ Mansnamnet *Henrik/Henry* är ett importnamn från västgermanska språk (härstammar från (forn) tyskans *Heinrich* < fornty. *Haimirich* ”Hemmetts herre”), medan *Eriker* är ett inhemskt nordiskt kungligt namn (jfr *Erikskata*).⁹⁷ Antingen försvenskade *Henry Edwardson* själv sitt utländska namn eller så gjordes namnanpassningen av det dåtida svenska folket. Namnformen *Henricus /enrikus/* torde ha använts i kyrkliga sammanhang och det

-
91. Johan Cannon & Ralph Griffiths, *The Oxford Illustrated History of the British Monarchy* (Oxford 1988), s. 674; Line, *Kingship and State Formation in Sweden 1130–1290*, s. 148; DS nr 296; SDHK nr 512.
92. Westman, 'Erik den helige och hans tid', s. 15.
93. Seppo Hentilä, Christian Krötzel & Panu Pulma, *Pohjoismaiden historia* (Helsinki 2002), s. 40–42; Harrison, *Sveriges historia 600–1350*, s. 171–176.
94. Harrison, *Sveriges historia 600–1350*, s. 162; Lovén, *Historieskrivning vid Uppsala domkyrka under högmedeltiden*, s. 105.
95. Westman, 'Erik den helige och hans tid', s. 10; SDHK nr 40770; Harrison, *Sveriges historia 600–1350*, s. 138.
96. Wessén, *Isländsk grammatik*, s. 39; Wessén, *Svensk språkhistoria I. Ljudlära och böjningslära*, s. 47–48.
97. Elof Hellquist, *Svensk etymologisk ordbok* (Malmö 2008), s. 188, 347; *Sveriges medeltida personnamn*, s.v. *Erik, Henrik*; *Nordic Names: Erik, Heinrich, Henrik*, http://www.nordicnames.de/wiki/Main_Page (1.2.2013).

till fornsvenska anpassade namnet *Eriker* i folkliga och profana sammanhang överlag.

I Västergötland blev prästen Henrik (fsv. *Eriker*, lat. *He(n)ricus*) en mäktig man och jordägare i och med sitt äktenskap med en svensk kvinna vid namn Kristina Björnsdotter. Hon var av kunglig svensk och dansk börd på både fädernet och mödernet. Kristina var nämligen sondotter till den danske tronpretendenten Harald Kesja (död 1135) som var son till kungen av Danmark Erik Ejegod (död 1103), som i sin tur var son till kungen av Danmark Sven Estridsson (död 1074). Kristina var vidare dotterdotter till kungen av Sverige Inge den äldre som var son till kungen av Sverige Stenkil. Tilläggas kan ännu att Kristina Björnsdotters far Björn Järnsidas (död 1134) mor Ragnhild var dotter till den norske kungen Magnus Barfot (död 1103), alltså hade Eriks gemål Kristina även norskt påbrå.⁹⁸ Att prästen Henrik och den högborna Kristina Björnsdotter kunde ingå äktenskap bör ha underlättats av det faktum att åtminstone Kristinas far och därmed giftoman Björn Järnsida, med andra ord Henriks svärfar, på den tiden var död sedan många år.⁹⁹ Att gifta sig var Kristinas enda beaktansvärda framtidsalternativ, eftersom det ännu inte fanns några kloster i Västergötland i början av 1140-talet. Eftersom Eriks och Kristinas äldste son Knut redan var i giftasåldern och t.o.m. förlovad när fadern kung Erik mördades den 17 maj 1159, bör Henrik och Kristina ha gift sig allra senast ca 1143 och Henrik måste naturligtvis ha anlänt till Sverige rejält före det.¹⁰⁰ Paret fick fyra (vid namn kända) barn: Knut (föddes senast ca 1144), Filip, Margareta och Katarina. Knut var den blivande kung Knut Eriksson och Margareta (d. 1209) giftes bort med Norges kung Sverre Sigurds-son (d. 1202) och blev därmed drottning av Norge.¹⁰¹

Sankt Erikslegenden är mycket förtegen om kung Eriks bakgrund jämfört med t.ex. Sankt Henrikslegenden och dess yngre version *Legenda nova*, enligt vilka biskop Henrik var engelsman; en uppgift som allt-

98. Westman, 'Erik den helige och hans tid', s. 6, 18, 22, 90; Lundén, *Sveriges missionärer, helgon och kyrkogrundare*, s. 307; Thomas Lindkvist, 'Erik den heliges Sverige. Makten och riket', s. 31; Line, *Kingship and State Formation in Sweden 1130–1290*, s. 564, 568; Harrison, *Sveriges historia 600–1350*, s. 175, 187–188, 456–458; *Sveriges medeltida personnamn*, s.v. *Erik*; Bengtsson & Lovén, 'Spår av den längre Erikslegenden', s. 75.

99. Westman, 'Erik den helige och hans tid', s. 6, 18.

100. Westman, 'Erik den helige och hans tid', s. 20–21, 90; SVL s. 28–30.

101. Westman, 'Erik den helige och hans tid', s. 11, 90; Line, *Kingship and State Formation in Sweden 1130–1290*, s. 568.

så torde avse Erik. Inget specifikt berättas i Erikslegenden om kung Eriks härkomst vare sig på fädernet eller på mödernet förutom att han sägs ha varit ättling till kungar och svenska stormannaätter, vilket han onekligen var – nämligen genom sin maka Kristina.¹⁰² Att ingenting berättas om Eriks fäderne i de medeltida urkunderna, medan hans gemåls släktskapsförhållanden är betydligt bättre kända, tyder starkt på att Eriks far åtminstone inte var någon svensk storman, ja inte svensk alls, annars skulle man inte ha behövt förtiga Eriks genealogiska bakgrund.¹⁰³ Orsaken till Erikslegendens knapphändiga notis om Eriks bakgrund är dessutom alldeles uppenbar. I Erikslegenden står det explicit att en utlänning enligt rikets sed inte kan sitta på den svenska kungatronen.¹⁰⁴ Flertalet av de tidiga biskoparna i det svenska riket var däremot utlänningar, antingen engelsmän eller tyskar.¹⁰⁵

Den kvinna vid namn Cecilia som i Uppsalaannalerna påstås ha varit Erik Jedvardssons mor var i själva verket götarnas jarl Eriks hustru, dotter till den danske helgonkungen Knut den helige (dödad år 1086, helgonförklarad år 1099), och mor till sönerna Karl, jarl av Halland, och Knut, men alltså inte till Erik Jedvardsson.¹⁰⁶ Det är fråga om en avsiktlig eller oavsiktlig förväxling – kanske avsiktlig för det skulle ju ha varit synnerligen passande om Erik den helige till råga på allt hade varit dotterson till den danske helgonkungen Knut den helige! Det är vidare helt uteslutet att den ovan nämnde Erik, som var jarl redan före år 1131, vore densamme som Erik Jedvardsson eftersom denne Erik jarl befann sig i Danmark och hade två myndiga söner den 1 september 1145¹⁰⁷, vilket definitivt inte stämmer överens med kronologin över Erik Jedvardssons liv. Av ett annat dokument rörande invigningen av Lunds domkyrka med samma datum framgår att biskopen i Skara

102. Jfr Lundén, *Sveriges missionärer, helgon och kyrkogrundare*, s. 305–306.

103. Jfr Lundén, *Sveriges missionärer, helgon och kyrkogrundare*, s. 305–306; Lovén, *Historieskrivning vid Uppsala domkyrka under högmedeltiden*, s. 74–75.

104. Aili, 'Vita sancti Erici regis et martyris/Levnadsberättelse över Erik den helige, konung och martyr', s. 99.

105. Jokipii, 'Ruotsin ja Länsi-Suomen lähetyspyhimysten muistoja', s. 64–69.

106. DS nr 35; SDHK nr 182; Saxo Grammaticus, *Gesta Danorum* II, s. 58–59, 112–113, 648; Westman, 'Erik den helige och hans tid', s. 7, 29; Ingalill Pegelow, *Helgonlegender i ord och bild* (Stockholm 2006), s. 146; Lovén, *Historieskrivning vid Uppsala domkyrka under högmedeltiden*, s. 78, 84.

107. DS nr 35; SDHK nr 182; Westman, 'Erik den helige och hans tid', s. 29; Line, *Kingship and State Formation in Sweden 1130–1290*, s. 81–82, 91–92.

Ödgrim och biskopen i Linköping Gislo var Götalands två starka män vid den tiden, för att inte glömma kung Sverker den äldre.¹⁰⁸ Den unge Erik Jedvardsson var däremot ännu inte någon (särskilt) mäktig man.

Att en katolsk präst var gift och hade barn låter eventuellt konstigt och betänkligt ur ett modernt perspektiv, men det var ingalunda någon besynnerlighet i Sverige i mitten av 1100-talet (och inte heller någon annanstans i Europa) utan snarare en regel än ett undantag. Denna ”osed” var landssed inom det svenska prästerskapet ännu i mitten av 1200-talet, såsom det bl.a. framgår av den påvliga legaten Vilhelm av Sabinas brev från den 1 mars 1248 och påven Alexander IV:s bulla från den 26 augusti 1258.¹⁰⁹ Som exempel kan nämnas biskopen i Linköping Bengt Magnusson (död 1237) som var gift och hade ett barn.¹¹⁰ Bestämelsen om prästernas celibat som var en del av den s.k. gregorianska reformen bekräftades år 1123 av det första Laterankonciliet, men dess verkställande var länge ofullständigt, inte minst i Norden.¹¹¹

Med anledning av en notis i den senmedeltida *Legenda nova* har det antagits att den påvliga Nordenlegaten, den engelskfödde Nicolaus Breakspear – kardinalbiskop av Albano och den blivande påven Hadrianus IV – skulle ha vikt sin landsman (och även följeslagare) Henricus Anglicus till Uppsala biskop i samband med Linköpings kyrkomöte år 1153¹¹², men jag tvivlar på det eftersom året passar dåligt ihop med de många uppgifterna om Eriks (nästan) tioåriga regeringstid och med Saxos uppgift om att Nicolaus Breakspears planer på att upprätta ett ärkestift i Sverige gick om intet p.g.a. att svearna och götarna grälade med varandra om en lämplig plats och person.¹¹³ Att biskop Henrik, alias kung Erik Jedvardsson, har förknippats med legaten Nicolaus

108. SDHK nr 182, 40770.

109. Westman, 'Erik den helige och hans tid', s. 3, 34; DS nr 359, 449; SDHK nr 613, 767.

110. Line, *Kingship and State Formation in Sweden 1130–1290*, s. 574.

111. SVL s. 75; Hanska, *Kristuksen sijaiset maan päällä? Paaviuden historiaa apostoli Pietarista Johannes Paavali toiseen*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1047 (Helsinki 2005), s. 58–59, 65.

112. Haavio, *Piispa Henrik ja Lalli*, s. 11; Gallén, 'Erik den helige – Sveriges helgonkung', *Sankt Erik konung*, s. 6–7, 13; Edgren, 'Sankt Henrik, helgonet och hans bild', s. 87–88; T. Heikkilä, *Sankt Henrikslegenden*, s. 139–140; Bengtsson & Lovén, 'Spår av den längre Erikslegenden', s. 35.

113. Saxo Grammaticus, *Gesta Danorum* II, s. 191; Hans Göthberg, Christian Lovén & Göran Dahlbäck, 'Domkyrkan i Gamla Uppsala', s. 11–63 (se s. 19).

Breakspear och Linköpings kyrkomöte 1153 tyder emellertid på att Erik var en mäktig (engelskfödd) man i Sverige redan vid tiden för legatens vistelse i Sverige (jfr dateringen av Eriksbergs kyrka).

Ett flertal omständigheter möjliggör rekonstruktionen och datering-
en av Erik den heliges förehavanden på 1150-talet i huvuddrag i mot-
sats till vad tidigare forskning har framhåvt: de utförliga uppgifterna
om det västgötska Varnhems cisterciensklosters motiga första decen-
nium nedtecknade i det jylländska Vitskøls cisterciensklosters kloster-
krönika kombinerade med de samtida daterbara händelserna i Dan-
mark, Varnhems klosters kända grundläggningsår, Erik Jedvardssons
ådagalagda dödsdatum och uppgiften om hans tioåriga regeringstid.
Härnäst går jag närmare in på den historiske Erik Jedvardssons *vita*.

Varnhems cisterciensklöster – Västergötlands äldsta – grundades
av munkar från Alvastra cisterciensklöster i Östergötland.¹¹⁴ Varn-
hems cisterciensklöster anges i två medeltida annaler, *Annales Ryen-
ses* och *Annales 826–1415* ha grundats år 1150.¹¹⁵ Enligt det flamländ-
ska cisterciensklöstret Ten Duinens (De Dunis) (grundat den 1 juni
1138) klosterannaler *Cronologia Dunensis*, som räknar upp samtliga
cisterciensklöster och deras respektive grundläggningsår, grundades
Varnhems klöster (Varuhemium¹¹⁶ alias Beruheim (< */Warnheim/))
in Suetia Scarensis) redan år 1148.¹¹⁷ De här två årtalen behöver inte
vara sinsemellan motstridiga. Varnhems klöster grundades hela tre
gångar med anledning av att Varnhemsmunkarna två gånger fördrevs
från sitt klöster. Jag finner det sannolikt att Varnhems klöster grun-
dades första gången år 1148, varefter munkarna snart fördrevs för att
lite senare få återvända. Detta skedde tydligen år 1150. Den första
fördrivningen av munkarna bör följaktligen ha ägt rum år 1149. Det
nya året inleds i cisterciensannalerna vanligen vid Marie bebådelse-
dag (den 25 mars).¹¹⁸ Detta faktum daterar det första grundandet av
Varnhems klöster till perioden mellan den 25 mars 1148 och den 24

114. *Narratiuncula de fundatione monasterii Vitae Scholae in Cimbria*.

115. Westman, 'Erik den helige och hans tid', s. 51; Line, *Kingship and State Formation in Sweden 1130–1290*, s. 84.

116. Jfr Alvastra skrivs *Alnastrum* i samma dokument. *Cronologia Dunensis*,
<http://arkiv.pilemedia.se/#4.o>.

117. *Cronologia Dunensis*.

118. France, *The Cistercians in Scandinavia*, s. 37; Line, *Kingship and State Formation in Sweden 1130–1290*, s. 85.

mars 1149. De icke-cisterciensiska andra annalernas årtal 1150 innebär det vanliga kalenderåret. De två grundläggningsårtalen 1148/1149 och 1150, som dessutom härstammar från tre av varandra oberoende källor, passar utmärkt ihop med den ovan angivna dateringen enligt vilken Erik Jedvardsson utsågs till biskop i Uppsala någon gång mellan den 17 maj 1149 och den 17 maj 1150. Dateringen grundar sig i sin tur på Erikslegendens utsago och på flera medeltida annaluppgifter enligt vilka Erik regerade i (nästan) tio år. Sannolikt skedde Eriks avancemang dock närmare maj 1149 än maj 1150, eftersom andra medeltida källor än Erikslegenden talar om Eriks (död den 17 maj 1159) tioåriga (i stället för nioåriga) regeringstid.¹¹⁹

Erik var redan en västgötsk storman (jordägare och präst) när han år 1149 lät sin gemåls släkting Sigrid fördriva munkarna från Varnhem. Snart därefter valdes Erik till biskop i Uppsala, varför munkarna kunde återvända till Varnhem eftersom Erik troligen flyttade till Uppland med sin familj, och Västergötland inte längre tillhörde hans jurisdiktion. Min lärda gissning är att Erik vigdes till Uppsala biskop på Sankt Laurentius högtidsdag (Larsmässan) den 10 augusti 1149. Jag grundar mitt antagande på det faktum att biskop Eriks arbetsplats, d.v.s. Gamla Uppsala domkyrka, var invigd till Sankt Laurentius (som sedermera fortsatte att vara Uppsala domkyrkas skyddshelgon tillsammans med Sankt Erik). Vi vet vidare att Eriks relikskrin fördes i procession utanför kyrkan på just Larsmässodagen den 10 augusti och naturligtvis också på Eriksmässodagen den 18 maj.¹²⁰

Erik, alias Henrik, bör ha utsetts till biskop av svearna och av kung Sverker den äldre, som han således bör ha varit sams med åtminstone vid den tiden. Detta är inte förvånande med tanke på att kung Sverker den äldre sannolikt gav sin dotter (eventuellt vid namn Cecilia) till fästmö (och sedermera hustru) åt Erik Jedvardssons äldste son och blivande kung, Knut Eriksson. Enligt den ovan nämnda och citerade påvebullen (Karissimus in Christo) från år 1193 skedde förlovningen

119. Noteras bör att Henricus Anglicus anges ha blivit biskop i Uppsala år 1148 enligt det medeltida Palmköldska fragmentet (Haavio, *Piispa Henrik ja Lalli*, s. 139; T. Heikkilä, *Sankt Henrikslegenden*, s. 44).

120. Lundén, 'Eriksmiraklerna', s. 67; Pirinen, *Suomen kirkon historia*, s. 168; Lovén, 'Erikskulten i Uppsala', s. 18, 29; Line, *Kingship and State Formation in Sweden 1130–1290*, s. 397–398.

före kung Erik Jedvardssons död.¹²¹ Erik blev den sverkerska ättens rival först i och med att han valdes till efterträdare av den mördade kung Sverker den äldre (sannolikt den 2 februari 1157). Därför är det möjligt att Knuts förlovning med Sverkers dotter skedde redan före mordet på Sverker som timade den 25 december 1156.¹²²

Att Erik var av utländskt ursprung (*erlandus*) bör inte ha varit något hinder på hans väg till episkopat eftersom flertalet av de tidiga biskoparna och munkarna i det svenska riket var utlänningar, antingen engelsmän, tyskar eller fransmän.¹²³ Den jordägande kvinna vid namn *Sigrïd* som snart efter det första grundandet av klostret fördrev munkarna från Varnhem föranledd av en mäktig man¹²⁴, mycket sannolikt syftande på Erik Jedvardsson, var troligtvis Kristina Björnsdotters morbrors maka, vars dotter med maken Ragnvald hette *Ingrid*. Jag vill påpeka att även det samklingande kvinnonamnet *Astrid* förekommer två generationer tidigare i samma släkt. Noteras bör dessa tre namns stora ljuddräktsmässiga likhet. Nämnas bör ännu att Kristina Björnsdotter hade samma förnamn som sin moster Kristina Ingesdotter.¹²⁵

Enligt Uppsalas äldre biskopslängd, som verkar ha avslutats år 1290, var biskopen av Uppsala Sankt Henrik den fjärde ämbetsinnehavaren.¹²⁶ Under sina många år som Uppsalabiskop blev Henrik alias Erik utan tvivel svearnas trogne man. Han fördrevs inte i motsats till Hen-

121. Kung Knut Erikssons gemål drottningen hade en bror som var son till en Ulfhild.

Ulfhild var i sin tur kung Sverker den äldres hustru. Drottningen torde således ha varit dotter till Sverker och Ulfhild. DS nr 67, 113, 269; SDHK nr 218, 284, 825; Line, *Kingship and State Formation in Sweden 1130–1290*, s. 487, 495–496, 566, 568.

122. Det är emellertid inte självklart att Erik Jedvardsson var Karl Sverkerssons fiende vid sin död och att Karl då var allierad med Magnus Henriksson, som ett par år tidigare hade låtit mörda Karls far, kung Sverker (jfr Line, *Kingship and State Formation in Sweden 1130–1290*, s. 92). Man ska vidare komma ihåg att Karl dödade Magnus i slaget vid Örebro två år senare. Dessutom verkar Karl redan dessförinnan ha utropat sig till kung i Götaland (Westman, 'Erik den helige och hans tid', s. 78; Harrison, *Sveriges historia 600–1350*, s. 218; Lovén, *Historieskrivning vid Uppsala domkyrka under högmedeltiden*, s. 47). Karl Sverkersson och Magnus Henriksson var följaktligen varandras motståndare.

123. Jokipii, 'Ruotsin ja Länsi-Suomen lähetyspyhimysten muistoja'; Line, *Kingship and State Formation in Sweden 1130–1290*, s. 83.

124. *Narratiuncula de fundatione monasterii Vitae Scholae in Cimbria*.

125. Westman, 'Erik den helige och hans tid', s. 18; Line, *Kingship and State Formation in Sweden 1130–1290*, s. 84–85, 564.

126. Hans Göthberg, Christian Lovén & Göran Dahlbäck, 'Domkyrkan i Gamla Uppsala', s. 15–16; Lovén, *Historieskrivning vid Uppsala domkyrka under högmedeltiden*, s. 49–51,

rik av Sigtuna och Siward av Uppsala (båda på 1130-talet).¹²⁷ Erik valdes sannolikt till biskop i Uppsala just därför att han var landskyrklig/nationalkyrklig, d.v.s. ansåg att kyrkan och prästerskapet var riket respektive kungen underdåniga, medan den gregorianska påvekyrkan (gregorianerna) ansåg det motsatta och hävdade kyrkans frihet gentemot världsliga makthavare.¹²⁸ Efter mordet på kung Sverker den äldre, som sannolikt inträffade den 25 december 1156¹²⁹, utropade Uppsalabiskopen Henry Edwardson (Henricus) alias Erik Jedvardsson (Hericus) sig till ny kung åtminstone i Uppland där Uppsala ligger och i Västergötland där han ägde mark (åtminstone godset Eriksberg och de marker där klostret Varnhem låg). Erik Jedvardsson var den starkaste kandidaten till ny kung därför att Sverkers mördare (läs: mordanstiftare) Magnus Henriksson var dansk och den mördade kung Sverkers äldste son vid liv Karl Sverkersson (gift 1163) ännu var rätt ung vid den tiden.¹³⁰ Erik valdes till ny kung av folket sannolikt på det årliga vintertinget den 2 februari 1157. Eriks maktställning bör ha varit stark just i Uppland, vilket påvisas av att hans patronymikon *Jedvardsson* som påträffas i de medeltida annalerna är uttryckligen den uppländska dialektformen av det engelska mansnamnet *Edward* (jfr *Jerker* = *Eriker*).¹³¹

Att kungen Erik Jedvardsson och drottningen Kristina intensifierade sitt förtryck mot Varnhemsmunkarna på påsksdagen den 24 mars 1157 i form av förolämpningar och direkt sabotage indikerar att Erik därinnan hade blivit kung också över Västergötland eftersom han på nytt hade makten att ansätta munkarna, vilket först ledde till att abbot Henrik vid Varnhems kloster begav sig på en resa till cisterciensernas generalkapitel i Cîteaux i Frankrike. Han reste genom Danmark, och stannade i staden Roskilde för att klaga över Eriks och Kristinas beteende hos Lunds ärkebiskop Eskil, biskop Eriks primas. Något senare ledde ansättningarna även till att munkarna tvingades lämna Varnhem en andra gång. De vandrade till Danmark och grun-

127. Göthberg, Lovén & Dahlbäck, 'Domkyrkan i Gamla Uppsala', s. 12–13.

128. Westman, 'Erik den helige och hans tid', s. 3–4; Jokipii, 'Ensimmäinen ristiretki Suomeen – myyttiä vai todellisuutta', s. 237; Lindkvist, 'Erik den heliges Sverige. Makten och riket', s. 32.

129. Janse, 'Erik den helige såsom historisk person', s. 94.

130. Westman, 'Erik den helige och hans tid', s. 78; Line, *Kingship and State Formation in Sweden 1130–1290*, s. 486–487, 489.

131. Wessén, *Våra folkmål*, s. 33; Pamp, *Svenska dialekter*, s. 107.

dade Vitskøls (Vitae Schola) kloster den 1 april 1158.¹³² Klostret grundades i samband med synoden i Roskilde, som hölls av ärkebiskop Eskil. Varnhems abbot Henrik träffade Eskil i synoden, och lade fram sitt ärende. Han lovordade säkert inte Erik Jedvardsson. Inga svenska biskopar tycks ha deltagit i Roskildesynoden, vilket antyder att kontakterna mellan biskop och kung Erik och gregorianen ärkebiskop Eskil var brutna.¹³³

När kung och biskop Erik fördrev munkarna från Varnhem med avsikt att ta klostrets mark i besittning¹³⁴, var han ovetande om att påven Hadrianus IV (= Nicolaus Breakspear) den 15 januari 1157 i Rom hade beviljat Lundaärkebiskopen Eskil primat över Sverige och även gett honom rätten att viga en ärkebiskop för Sverige och således upphöja Sverige till en egen kyrkoprovins. Uppgiften om denna möjlighet till avancemang för Erik fördröjdes på ett ödesdigert sätt innan den nådde Sverige p.g.a. att ärkebiskop Eskil tillfångatogs i Tyskland på vägen hem till Danmark. Påven Hadrianus IV var tvungen att sätta hela sin auktoritet på spel för att få sin bundsförvant frisläppt. Eskil hölls fortfarande i fångenskap den 20 september 1157.¹³⁵ Han var tillbaka i Danmark vid tiden för Roskildesynoden och grundandet av Vitskøls kloster den 1 april 1158. När kung Erik någon gång under sommarhalvåret 1158 blev underrättad om att ärkebiskop Eskil skulle få bestämma huruvida Sverige skulle få en egen ärkebiskop eller ej och vem som skulle bli Sveriges förste ärkebiskop uppstod det hos Erik Jedvardsson ett akut behov av försoning med Eskil. Först ändrade sig kung Erik och drottning Kristina i frågan om Varnhem. Efter förhandlingar med Alvastrabboten Gerhard kallade Erik tillbaka de tidigare Varnhemsmunkarna från Danmark. Detta skedde någon gång mellan den 1 april 1158 och den 17 maj 1159. Och det var bara början. Varnhems kloster fick snart njuta av Eriksättens stora ynnest.¹³⁶ Kanhända att Erik också gjorde ett annat och annorlunda försök till försoning – ett korståg.

132. *Narratiuncula de fundatione monasterii Vitae Scholae in Cimbria*; France, *The Cistercians in Scandinavia*, s. 39–40.

133. Westman, 'Erik den helige och hans tid', s. 61.

134. Konflikter mellan munkarna i ett kloster och andra invånare i trakten var inte ovanliga på den tiden (se t.ex. SDHK nr 271, 399, 413).

135. Westman, 'Erik den helige och hans tid', s. 41–43; SDHK nr 190, 40774; *Diplomatarium Danicum, Danmarks Riges Breve*, <http://diplomatarium.dk/dr/b/ supplement/1157-01-15.html> (2.3.2013).

136. Westman, 'Erik den helige och hans tid', s. 54.

Efter att ha organiserat den svenska kyrkan och stiftat lagar påstås kung Erik enligt Erikslegenden nämligen ha företagit ett härtåg (*expedicio*) till Finland mot de hedniska finnarna. Frågan om det första svenska korstågets (o)historicitet är synnerligen laddad och eldfängd. Exempelvis konstaterar Martti Linna, Jorma Lagerstedt och Erkki Palmén samstämmigt i kommentaren till Johannes Messenius krönika att ”berättelserna om det s.k. första svenska korståget till Finland är ohistoriska”.¹³⁷ Det är möjligt, men redan i följande mening skriver samma män att det torde ha funnits en svensk krigshär i Finland runt mitten av 1100-talet som hjälpte finnarna i deras kamp mot ryssarna och att denna krigshär möjligen leddes av Sveriges blivande kung Erik Jedvardsson. Därtill skriver de att det är ”sannolikt att en missionsbiskop vid namn Henrik har varit verksam i Finland vid den här tiden”.¹³⁸ Med andra ord medger Linna, Lagerstedt och Palmén indirekt att det antagna första svenska korståget mycket väl kan ha ägt rum. Vidare förnekar Martti Linna bestämt det första korståget, men antar själv att en svensk krigshär kom till Finland ca 1150 (årtalet är förresten taget ur Finlands biskopskrönika och det s.k. Palmsköldska fragmentet¹³⁹). De gick segrande ur ett slag mot finnar, och tvingade dem att ta emot missionärer, vilket inte avviker väsentligt från det som står i Erikslegenden, förutom att ordet korståg inte används – vilket i och för sig ter sig rimligt därför att Erikslegenden talar om en *expedicio* i stället för *peregrinatio*.¹⁴⁰ I gengäld skulle svenskarna enligt Linna ha erbjudit finnarna militär hjälp i kampen mot ryssarna.

För att demonstrera sin makt och sin kristna duglighet och för att söka försoning med sin primas ärkebiskop Eskil kan kung Erik alias biskop Henrik faktiskt ha arrangerat och lett ett ledungståg (”det första svenska korståget till Finland”) till Egentliga Finland våren 1159, dock ett ganska småskaligt sådant utan desto mera bestående profana resultat

137. Johannes Messenius, *Suomen, Liivinmaan ja Kuurinmaan vaiheita sekä tuntemattoman tekijän Suomen kronikka*, Martti Linna, Jorma Lagerstedt & Erkki Palmén (övers. och red.), s. 114.

138. Jfr Linna, ’Suomen alueellinen pyhimyskultti ja vanhemmat aluejaot’, s. 197; Line, *Kingship and State Formation in Swden 1130–1290*, s. 185, 250.

139. Samma årtal påträffas också i den finska psalmboken från år 1701 (Simo Heininen & Markku Heikkilä, *Suomen kirkkohistoria*, Helsinki 2010, s. 122).

140. Linna, ’Suomen alueellinen pyhimyskultti ja vanhemmat aluejaot’, s. 196–197; Aili, ’Vita sancti Erici regis et martyris’, s. 96–97.

från Sveriges synvinkel.¹⁴¹ Erik/Henrik dog inte i Finland i motsats till herra Heinärikki (som dog i Kjölo) utan blev snart efter Finlandståget mördad i Östra Aros den 17 maj 1159. Korståget torde kunna dateras mycket exakt. Den årliga ledungstågsperioden på fyra månader inföll under sommarhalvåret.¹⁴² Som god kristen och biskop firade kung Erik säkerligen påsk hemma i sin domkyrka i Gamla Uppsala, och begav sig på korståg till Finland först därefter. Påsksöndagen inföll den 12 april år 1159. Av en medeltida urkund framgår det att Åbo, vid gynnsam vind, låg fyra dagsresor från ärkebiskopstaden Uppsala.¹⁴³ Landstigningen i sydvästra Finland bör följaktligen ha skett under andra hälften av april. Då stod Erik Jedvardsson på höjden av sin makt. När biskop och kung Erik var bortrest vädrade hans politiska motståndare säkerligen morgonluft, och sammansvor sig under ledning av dansken Magnus Henriksson. Det är möjligt att Erik som befann sig i Finland underrättades om att någonting var på gång i hemlandet och att han därför avbröt sitt Finlandståg för att skynda hem.¹⁴⁴

Den forskningshistoriska tumregeln är att många svenska historiker har ifrågasatt det första korstågets historicitet medan många finska historieforskare har godtagit dess historicitet. En ganska stor del av de många historieforskare som yttrat sig i saken har varit benägna att tro på det första svenska korstågets historicitet.¹⁴⁵ Jag sällar mig härmed till dem genom att anta att *något slags* svenskt härtåg till Finland ägde rum.¹⁴⁶ Året var enligt min uppfattning 1159 e.Kr.

141. Se M. Heikkilä, 'Om Finlands världsliga och kyrkliga införlivande med Sverige', *HTF* 97 (2012:4), s. 437–468.

142. Mauno Jokipii, 'Ledung-laitos – ristiretkien tekoväline', *Suomen museo* 109 (Helsinki 2002), s. 47–96 (se s. 79).

143. DS nr 9474; SDHK nr 10997.

144. Jfr Janse, 'Erik den helige såsom historisk person', s. 103, 113.

145. Pirinen, *Suomen kirkon historia*, s. 41; Jokipii, 'Ensimmäinen ristiretki Suomeen ja lähin jälkimaine', passim; Tuomas M. S. Lehtonen, 'Finlands erövring och frälsningshistoria: Sankt Henrik, Finlands kristnande och uppbyggandet av det förflutna', Helena Edgren, Tuukka Talvio & Eva Ahl (red.), *Sankt Henrik och Finlands kristnande*, Finskt museum 2006 (Helsingfors 2007); T. Heikkilä, *Sankt Henrikslegenden*, s. 43–47.

146. Som jämförelse ska man beakta att de svenska maktthavarnas dröm om ett svenskt ärkestift – och därmed en svensk kyrkoprovins – gick i uppfyllelse 5.8.1164 under kung Karl Sverkerssons regeringstid uttryckligen snart efter svenskarnas sjöhärtåg till Nevafloden mot Novgorod i maj 1164 (SVL s. 23, 122).

Ytterligare evidens för den nya hypotesen

Härnäst framför jag ytterligare evidens för min främsta hypotes om att biskop Henrik faktiskt är kung Erik den helige och tvärtom. Enligt Sankt Erikslegenden ägnade sig den vördnadsvärde Sankt Erik först helhjärtat åt att bygga kyrkor – i synnerhet att fullborda Gamla Uppsala domkyrka – och att förnya och utvidga gudstjänsten(!), därefter åt att styra sitt folk och att stifta lagar och sist åt att bekämpa kristendomens och sitt folks fiender – de hedniska finnarna.¹⁴⁷ I ljuset av vad jag har ådagalagt i denna uppsats stämmer Erikslegendens skildring väl överens med verkligheten.¹⁴⁸ Erik alias Henrik blev ju först biskop (kyrkobyggare och gudstjänstutvecklare), därefter utsågs han också till kung (landets styresman och lagstiftare) och sist före sin död företog han ett ledungshärtåg till Finland (som korsfarare). Samma tre direkt ur Erikslegenden tagna element i form av kyrktorn (kyrkans man), bokstäverna VIA (= *via regia* 'kungsvägen' > *rex justus* 'rättfärdig kung') och liljespira (korsfararsymbol) finns avbildade redan på det ovan nämnda svenska myntet från 1180-talet, vilket tyder på att den första versionen av Erikslegenden författades en god tid före Eriks son kung Knut Erikssons död som inträffade den 8 april 1196.¹⁴⁹

Sankt Erikslegenden visar sig sålunda i det mesta överensstämma med de andra källornas vittnesbörd, vilket ytterligare ökar Erikslegendens historiska källvärde. Den detalj i Erikslegendens enligt vilken Sankt Erik också fördrev de otrogna ur landet syftar uppenbarligen på den bevisligen historiska fördrivningen av de gregorianskt sinnade munkarna från Varnhem. Denna notis står t.o.m. kronologiskt på rätt ställe i legenden. Erikslegenden är således sanningstrogen också på den här punkten. Erikslegenden är följaktligen att jämföra med en nutida dödsannons och minnesvers i en dagstidning – genren är stereotypisk,

147. Schmid, 'Erik den heliges legend på latin, fornsvenska och modern svenska'; Lundén, 'Eriksofficiet och Eriksmässan'; Aili, 'Vita sancti Erici regis et martyris/Levnadsberättelse över Erik den helige, konung och martyr'.

148. Jfr Lehtonen, 'Finlands erövring och frälsningshistoria: Sankt Henrik, Finlands kristnande och uppbyggandet av det förflutna', s. 11–12.

149. Sjöberg, 'Via regia incedens. Ett bidrag till frågan om Erikslegendens ålder', s. 252–260; Sjöberg, 'Erik den helige – Sveriges rex iustus', s. 369–379; Hernfjäll, *Medeltida kyrkmålningar i gamla Skara stift*, s. 29–42; Hernfjäll, 'Via regia – Kungsvägen – Eriksgatan', s. 23–29.

allting berättas inte, den avlidna personens förtjänster understryks, de mindre smickrande sidorna förtigs, vissa av de angivna uppgifterna om personen i fråga kan vara sanningar med modifikationer, men trots det är det som berättas till stor del sant. Många svenska historieforskarens fällande dom över Erikslegendens innehåll har således varit oskäligt hård och framför allt förhastad, eftersom hagiografiska källor inte alltid är verklighetsfrämmande trots att de inte är historieskrivning *per definitionem*.¹⁵⁰ Tilläggas bör att Erikslegenden talar sanning också när den berättar att Sankt Eriks baneman, den danske tronpretendenten Magnus Henriksson, gjorde anspråk på kungamakten genom arvsrätt på mödernet.¹⁵¹

I både Erikslegenden och Henrikslegenden finns det överraskande – och enligt min uppfattning avgörande – hittills oupptäckt evidens för att Erik var biskop (Henrik). I båda legendernas respektive latinska originaltexter står det ju explicit att det var kung Erik [sic] som förkunnade den kristna tron, döpte finnar och byggde kyrkor, i stället för biskop Henrik.¹⁵² Erik måste följaktligen ha varit en högt uppsatt kyrkans man. I de svenska översättningarna har detta sakförhållande dels helt förbigåtts, dels översatts men inte beaktats. Att en Uppsalabiskop skulle ha övergivit sitt höga ämbete och därmed lämnat biskopssätet tomt för att åta sig en betydligt lägre post som mis-

150. Jfr Sjöberg, 'Erik den helige – Sveriges rex iustus', s. 369–370; Anders Fröjmark & Christian Krötzl, 'Den tidiga helgonkulten', Göran Dahlbäck (red.), *Kyrka-samhällestat. Från kristnade till etablerad kyrka* (Helsingfors 1997), s. 121–143.

151. Se Westman, 'Erik den helige och hans tid', s. 6, 18.

152. Vita sancti Erici regis et martyris: "Gloriosi martiris Christi ac illustrissimi condam regis Swevorum beati Erici ortum, vitam et felicem consumacionem presentibus succinctus sermo percurrat. [...] Postremo vero, ut supra diximus, edificata ecclesia, ordinato regno, ad inimicos fidei et hostes populi sui manum convertens coadunato exercitu et assumpto secum ex ecclesia Upsalensi beato Henrico episcopo versus Finnonnes expeditionem dirigit. [...] Convocato igitur, qui remansit, populo terre pace data, *predicata Christi fide, baptizatis plurimis, fundatis ecclesiis* positoque ibidem, quem supra diximus, beato Henrico episcopo, qui postmodum illic martirio coronatus est, *institutisque ibi sacerdotibus* ac ceteris, que ad religionem Christiani cultus pertinent, ordinatis, *ad Sweciam cum gloriosa victoria remeavit*." (Aili, 'Vita sancti Erici regis et martyris, s. 92–99). Legenda sancti Henrici: "Cum vero plebs Finlandie, tunc ceca et crudelis gentilitas, habitantibus in Svecia gravia dampna frequenter inferret, *sanctus rex Ericus*, assumpto secum ab ecclesia Upsalensi beato Henrico collecto exercitu, *contra nominis Christi et populi sui inimicos expeditionem dirigit. Quibus potenter fidei Christi et suo subiugatis dominio, baptizatis plurimis et fundatis in partibus illis ecclesiis, ad Sweciam cum gloriosa victoria remeavit*." (T. Heikkilä, *Sankt Henrikslegenden*, s. 258–259).

sionsbiskop i ett annat land är inte trovärdigt. Även detta tyder starkt på att biskop Henrik av Uppsala är ett fabrikat som självständig person. Tilläggas kan att biskop Henrik inte nämns i den äldsta bevarade versionen av Sankt Erikslegenden.¹⁵³ Sankt Henrikslegenden var därmed ett nödvändigt komplement till Sankt Erikslegenden. Henrikslegenden berättar vem denne från de historiska personerna biskop Erik Jedvardsson och missionären ”herra Heinärikki” sammansatta fiktiva person Henrik var. Henrikslegenden bör ha stått färdig år 1290 då *sanctus Henricus episcopus martyr passus et sepultus Finlandie* omnämns i Uppsala biskopslängd.¹⁵⁴ Kulten kring *herra Heinärikki* bör ha växt fram före det. Jag anser mig härmed ha bevisat att de händelser i vilka kung Erik Jedvardsson var inblandad från februari 1157 till maj 1159 härmed kan ådagaläggas rätt utförligt, i motsats till vad man har ansett i tidigare forskning.

Tydliga spår av ett påtagligt engelskt inflytande kan skönjas såväl i Eriksbergs kyrka som i Uppsala ärkestift under andra hälften av 1100-talet. Det engelska inflytandet syns i bl.a. Gamla Uppsala domkyrkas domkapitel och Vallentunakalendariet, där inte mindre än sexton festdagar till minne av engelska helgon – inklusive Saint Edward – förekommer.¹⁵⁵ Jag antar att det är ett arv efter den engelskfödde kung Erik Jedvardsson. Själva Erikslegenden röjer dessutom engelskt inflytande.¹⁵⁶

Kunde en sittande biskop utses till kung i Svearike och närmare bestämt i Uppland på 1150-talet? Jag ser inget principiellt eller pragmatiskt hinder. Tanken kan kännas långsökt och djärv ur ett modernt perspektiv, men i likhet med alla historiska hypoteser bör den bedömas i ljuset av fakta från sin egen tids sakförhållanden. Kungar var överstepräster i den fornnordiska hedniska religionen, och hedendomen och

153. Schmid, 'Erik den helige i liturgien', s. 158–160.

154. Lovén, *Historieskrivning vid Uppsala domkyrka under högmedeltiden*, s. 49–52, 110.

155. Gallén, 'De engelska munkarna i Uppsala – ett katedralkloster på 1100-talet', *HTF* 61, s. 10, 13; Lundén, *Sveriges missionärer, helgon och kyrkogrundare*, s. 301; Hernfjäll, *Medeltida kyrkmålningar i gamla Skara stift*, s. 40; Tracey R. Sands, 'The Cult of St Eric, King and Martyr', in *Medieval Sweden*, s. 209; Lovén, 'Uppsala domkyrka som symbol och nationellt projekt', s. 21; Joanna A. Skrózewska, 'The Cultus of the Scandinavian Royal Martyrs', Gro Steinsland, Jón Viðar Sigurðsson, Jan Erik Rekdal & Ian Beuermann (eds.), *Ideology and Power in the Viking and Middle Ages* (Leiden 2011), s. 329–365 (se s. 355).

156. Westman, 'Erik den helige och hans tid', s. 73; Sjöberg, 'Erik den helige – Sveriges rex justus', s. 371, 373.

den hedniska tiden var fortfarande närhistoria för 1100-talets upplänningar; Uppsala var och hade varit det viktigaste kultcentret.¹⁵⁷ Den kanoniska rätten och de gregorianska idealen följdes inte i Uppland i mitten av 1100-talet.¹⁵⁸ Att präster (biskopar) också innehade höga profana ämbeten var dessutom ingalunda oerhört i 1100- och 1200-talets Sverige utan snarare mycket vanligt. Som exempel kan nämnas följande stormän vilka alla var både kyrkliga och världsliga makthavare: Kol (död 1196) var en långvarig biskop i Linköping och samtidigt kung Knut Erikssons kansler. Karl Magnusson (d. 1220) var samtidigt verksam som biskop i Linköping och som kung Johan Sverkerssons kansler. Benedictus var biskop av Skara och kung Erik Erikssons kansler och rådgivare år 1219. De s.k. kanslerbiskoparna i Åbo Bero I (Björn) (d. ca 1258), Ragvald I (d. 1266) och Ketillus (Kettil) (d. ca 1286) hade alla varit verksamma som kungens kansler innan de blev biskopar. Nämnas bör också Bengt som var både biskop av Linköping och hertig av Finland till sin död år 1291.¹⁵⁹ Man bör komma ihåg att den gregorianska påvekyrkans kanoniska rätt ännu inte var i bruk i Sverige i mitten av 1100-talet då Erik Jedvardsson härskade. Man ska inte heller glömma att de medeltida påvarna var både kyrkliga och världsliga ledare och även Lundaärkebiskopen Absalon (ärkebiskop 1177–1201) var en riktig kyrkofurste och dessutom en militär ledare.¹⁶⁰

Varför gick Hericus rex och Henricus episcopus sedermera skilda vägar och när skedde det?

Varför skulle *en* historisk persons bedrifter då ha tillskrivits två personer av vilka den andre är fabricerad? Mitt svar är: för den ändrade kyrkopolitiska situationens och därmed den ändrade fromhetssynens

157. Line, *Kingship and State Formation in Sweden 1130–1290*, s. 199; Olof Sundqvist, 'An Arena for Higher Powers. Cult Buildings and Rulers in the Late Iron Age and the Early Medieval Period in the Mälars Region', Gro Steinsland, Jón Viðar Sigurðsson, Jan Erik Rekdal & Ian Beuermann (eds.), *Ideology and Power in the Viking and Middle Ages* (Leiden 2011), s. 163–210 (se s. 198, 204).

158. Westman, 'Erik den helige och hans tid', s. 3–4.

159. Rinne, 'Pyhän Henrikin palvonta ja Turun tuomiokirkko', s. 9–10; Juusten, *Suomen piispainkronikka*, s. 41–42; Messenius, *Suomen, Liivinmaan ja Kuurinmaan vaiheita sekä tuntemattoman tekijän Suomen kronikka*, s. 116; Pirinen, *Suomen kirkon historia*, s. 71; Lovén, 'Historieskrivning vid Uppsala domkyrka under högmedeltiden', s. 117–118; SDHK nr 371, 372, 412; SVL s. 101, 103.

160. Pirinen, *Suomen kirkon historia*, s. 85; Kristina Josefson, 'Absalon och hans tid', ingår i verket *Sveriges historia 600–1350* av Dick Harrison, s. 242–246.

samt den Erikska kungaättens politiska ändamåls skull. Det religiösa fromhetsidealet hade förändrats radikalt mellan 1150-talet och år 1256, då påven gav Erikskulden sin välsignelse, i och med den införda gregorianska kanoniska rätten (i Sverige år 1248 med ett års övergångsperiod) som bl.a. förbjöd präster att gifta sig.¹⁶¹ De svenska makthavarna och Uppsala ärkestift var emellertid i behov av ett eget nationalhelgon, ty norrmännen och Nidaros ärkestift hade sedan länge sin helgonkung Sankt Olav (död 1030) – det medeltida Nordens främste helgon – och danskarna och Lunds ärkestift hade fått sitt eget nationalhelgon kung Knut den helige (död 1086) kanoniserat år 1099.¹⁶² En gift biskop och familjefar som besteg kungatronen, fördrev med sin gemål de gregorianskt sinnade cisterciensmunkarna från ett kloster – i stället för att vara deras fromma välgörare – och stupade i en strid mot sina politiska motståndare med svärdet i handen kunde emellertid inte längre ha framställts och dyrkats som nationalhelgon under andra hälften av 1200-talet då Erikskulden på allvar lanserades i Sverige närmast under kung Valdemar Birgerssons (Erik Jedvardssons sons sons dotterson) regeringstid (1250–1275).

Att härstamma från en av påven heligförklarad kung innebar en legitimering av den unge kung Valdemars (och hans far Birger jarls) makt.¹⁶³ Hade denne man som i mitten av 1100-talet var en föredömlig härskare (lat. *rex justus*) och potentiell helgonkandidat inte ”stylats” om för att motsvara de förändrade religiösa idealen genom att skilja åt den rättfärdige kungen och martyren Erik och hans samtida salige biskopsfrände Henrik skulle han ha blivit en syndig förlorare under loppet av 1200-talet. De samklingande namnen (*H*)ericus och *Henri-**cus* möjliggjorde detta. Det var frommare att en kung och biskop tillsammans företog ett korståg mot hedningar med avsikt att döpa dem till kristen tro, än att korsfararen var en gift katolsk biskop och kung med familj som företog ett härtåg till ett inte längre helt hedniskt land av rent kyrkopolitiska skäl.¹⁶⁴ Därtill bör man komma ihåg att Erik Jedvardsson var den Erikska kungaättens stamfader. Hans utländska

161. DS nr 359; SVL, s. 75–78; SDHK nr 613.

162. Pirinen, *Suomen kirkon historia*, s. 41; Lovén, 'Erikskulden i Uppsala', s. 7; Pegelow, *Helgonlegender i ord och bild*, s. 146.

163. Jfr Bengtsson & Lovén, 'Spår av den längre Erikslegenden', s. 38.

164. Om temat Finlands införlivande med Sverige kan läsas exempelvis i M. Heikkilä, 'Om Finlands världsliga och kyrkliga införlivande med Sverige', *HTF* 97 (2012:4).

börd passade därför inte in i bilden av den ovan påpekade anledningen som står i Erikslegenden. Att biskop Henrik öppet erkändes vara engelskfödd var däremot inte problematiskt, för biskopar behövde inte vara svenskar.

Sammanfattning

Jag anser att min hypotes kan förklara kung Erik Jedvardssons och den mytomspunne biskop Henriks identitet och levnadslopp bättre än de hittills framlagda teorierna. Den nya hypotesen förklarar exempelvis den skenbara diskrepansen i varför Erik sägs ha regerat (mellan nio och) tio år fast han i verkligheten var kung bara i drygt två år.¹⁶⁵ Han var först biskop i Uppsala (= ”biskop Henrik av Uppsala”) i ca sju år och därefter både biskop av Uppsala och kung av Sverige (= kung Erik) i drygt två år. Erikskulten (egentligen Henrikskulten) hade säkerligen växt fram redan en god tid före slutet av 1100-talet, men den bevarade, omarbetade Sankt Erikslegenden (Eriksofficiet som möjligen författades av Uppsalakaniken Israel Erlandsson¹⁶⁶) med kung Erik och biskop Henrik som skilda personer började utarbetas först efter år 1257.¹⁶⁷ Någon version av legenden måste ha existerat vid tiden för påvebrevet av år 1256 då Erik redan var *sanctus*. Med undantag av ett kort inskott (en bisats) av senare datum (efter år 1290) bör Sankt Eriks standardlegend (vita) ha varit färdig vid den solenna translationen, d.v.s. överflyttningen av Erik den heliges relikier till Nya Uppsala (Östra Aros) påbörjade domkyrka år 1273.¹⁶⁸ Skrinläggningen (*elevatio*) hade ägt rum betydligt tidigare (senast år 1257).¹⁶⁹ Den komplet-

165. Jfr Gallén, ’Erik den helige – Sveriges helgonkung’, *Sankt Erik konung*, s. 8–9.

166. Westman, ’Erik den helige och hans tid’, s. 83.

167. Varken Erik eller Henrik omnämns som Gamla Uppsala domkyrkas skyddshelgon ännu i påven Innocentius IV:s avlatsbrev med datumet 23.12.1250. De nämns inte heller i vare sig påven Alexander IV:s avlatsbrev med datumet 23.10.1256 eller Uppsalaaärkebiskopen Lars avlatsbrev utfärdat 6.10.1257. Gamla Uppsala domkyrka var då helgad enbart åt Sankt Laurentius. (DS nr 384, 436, 444; SDHK nr 651, 741, 759). Erik (Henrik) omnämns vid sidan av Sankt Laurentius som (Gamla) Uppsala domkyrkas *patronus* för första gången i ett påvebrev med datumet 9.6.1268 (DS nr 533; SDHK nr 882).

168. Legendens *miracula*-del (S:t Eriksmiraklerna) har kompletterats långs med tiden fram till år 1311 (Lundén, ’Eriksmiraklerna’, *Sankt Erik konung*, s. 51–76; Lovén, *Historieskrivning vid Uppsala domkyrka under högmedeltiden*, s. 113–114).

169. DS nr 570; SDHK nr 932; Westman, ’Erik den helige och hans tid’, s. 83; T. Heikkilä, *Sankt Henrikslegenden*, s. 149–150; Tegnér, ’Eriks relikskrin öppnas och lagas’, s. 104; Bengtsson & Lovén, ’Spår av den längre Erikslegenden’, s. 25–27.

terande Sankt Henrikslegenden bör i sin tur ha förelegat färdig allra senast den 18 juni 1300 då (en del av) helgonbiskop Henriks (= herra Heinärikkis) relikier överfördes från Nousis till Åbo (nyinvigda) nya domkyrka. Sankt Henrik har bevisligen upphöjts till Åbo domkyrkas andra skyddshelgon vid sidan av den nya domkyrkans och de tidigare biskopskyrkornas (i Nousis och Räntämäki) ursprungliga *patrona* Jungfru Maria före den 14 augusti 1320. Upphöjelsen av Sankt Henrik skedde eventuellt år 1299.¹⁷⁰ Det finns dock bevis på att Sankt Henrikslegenden mycket sannolikt författades redan något tidigare. Den äldsta kända bildframställning där biskop Henrik avbildas är från 1290-talet och finns i Uppsala domkyrka.¹⁷¹ Ungefär lika gammal är den förste finskbördige Åbobiskopen Magnus I:s (1291–1308) bevarade sigill från år 1299, på vilket Åbo domkyrkas båda skyddshelgon, d.v.s. Jungfru Maria och Sankt Henrik avbildas.¹⁷² Den första kända gång när kung Sankt Erik och biskop Sankt Henrik (*de Sanctis Martiribus Erico Rege et Henrico Episcopo*) förekommer i ett skriftligt dokument sida vid sida utanför legendlitteraturen är i Uppsala ärkebiskop Nils brev från övergången mellan 1200- och 1300-talen (möjligen från år 1298).¹⁷³ Den äldsta daterbara urkunden där biskop Henrik förekommer är Uppsala stifts biskopslängd vars äldsta del, där uppgifterna om biskop Henrik (*sanctus Henricus episcopus martyr passus et sepultus Finlandie*) ingår, mycket sannolikt färdigställdes år

170. Se t.ex. Aulis Oja, *Nousiaisten historia* I (Nousiainen 1977), s. 51; Jarl Gallén, 'När blev Åbo biskopssäte?', *HTF* 63, s. 322; Linna, 'Suomen alueellinen pyhimyskultti ja vanhemmat aluejaot', s. 162, 185; Tuomas M. S. Lehtonen, 'Kirkko ja kruunu', Tuomas M. S. Lehtonen & Timo Joutsivuo (toim.), *Suomen kulttuurihistoria 1. Taivas ja maa* (Helsinki 2002), s. 105; Edgren, 'Sankt Henrik, helgonet och hans bild', s. 89; Lehtonen, 'Finlands erövring och frälsningshistoria: Sankt Henrik, Finlands kristnande och uppbyggandet av det förflutna', s. 16; DF nr 292; SDHK nr 3012. Det traditionellt till år 1296 daterade påvebrevet där Sankt Henrik omtalas som Åbo domkyrkas andra skyddshelgon är däremot utfärdat först 22.4.1391 (Jarl Gallén, 'Studier i Åbo domkyrkas Svartbok', *HTF* 63, s. 291–292; SDHK nr 13885; se också T. Heikkilä, *Sankt Henrikslegenden*, s. 62, 283).

171. Kalevi Pöykkö, 'Pyhä Henrik taitteessa', Ritva Kava & Reino Kero (red.), *Pyhän Henrikin muisto, Satakunta*. Kotiseutututkimuksia XXII. Satakunnan Historiallinen Seura (2005), s. 409.

172. Rinne, 'Pyhän Henrikin palvonta ja Turun tuomiokirkko', s. 25–26; Pöykkö, 'Pyhä Henrik taitteessa', s. 409; T. Heikkilä, *Sankt Henrikslegenden*, s. 64, 79.

173. DS nr 1746; FMU nr 224; SVL s. 113; T. Heikkilä, *Sankt Henrikslegenden*, s. 77; SDHK nr 1822.

1290.¹⁷⁴ Med anledning av att biskop Henrik tituleras med frasen *venerabilis pontifex beatus Henricus* i Henrikslegenden medan han kallas *sanctus Henricus episcopus martyr* (= ett de facto kanoniserat helgon), vilket är en ännu ärevördigare ordalydelse, i Uppsala stifts biskopslängd från år 1290, antar jag att Sankt Henrikslegenden härstammar från tiden något före 1290.¹⁷⁵

Den avsiktliga indelningen av den historiska Uppsalabiskopen och sveakungen *Henricus* (= Eriker Jedvardsson) i två skilda helgonpersoner, nämligen kung *Ericus* och biskop *Henricus*, av vilka den sistnämnde också bär väsentliga inslag av missionären *herra Heinärikki*, bör ha varit avslutad vid tiden för färdigställandet av Erikslegendens standardversion ca 1273. Nämnas kan vidare att kulten av nationalhelgonen Sankt Erik och Sankt Henrik inte genast försvann med reformationen i det svenska riket år 1527.¹⁷⁶ I denna uppsats har jag också omdaterat det första svenska korståget till Finland till våren 1159.

Exkurs

Till råga på allt verkar den engelskbördige biskopen och kungen Henrik Jedvardsson ha haft en bror som överlevde Erik och vars namn *Joarus* nämns i två brev utfärdade av kung Knut Eriksson mellan åren 1173–1196.¹⁷⁷ Beläggen är *Joarus filius Eduardi* (Joar Edvardsson) och *J. patruus domini regis K.* (J. herr kung K:s farbror).¹⁷⁸ Jag förmodar att *Joarus* är en försvenskning av det för 1100-talets skandinaver okända latinsk-engelska namnet *Georgius* /Jeórgjus/ 'Georg' (> fsv. *Jurius*).¹⁷⁹

174. Hans Göthberg, Christian Lovén & Göran Dahlbäck, 'Domkyrkan i Gamla Uppsala', s. 15–16; Lovén, *Historieskrivning vid Uppsala domkyrka under högmedeltiden*, s. 49–52, 110. Därtill omnämns biskop Henrik (utan vare sig epitetet *beatus* eller *sanctus*) i formen *Hinricus episcopus* i biskop Karls av Västerås "Scripta". Kung Erik kallas *Beatus Ericus* i samma dokument. Dessa anteckningar har avslutats vid år 1271, men det är osäkert om dokumentet är autentiskt eller ett falsarium från 1670-talet. (Kumlien, *Biskop Karl av Västerås och Uppsala ärkesätets flyttning*, s. 3). Om dokumentet vore autentiskt såsom Kjell Kumlien har argumenterat, vore det fråga om det klart äldsta belägget där både Erik och Henrik förekommer i ett och samma dokument.

175. Jfr Rinne, 'Pyhän Henrikin palvonta ja Turun tuomiokirkko', s. 25; Edgren, 'Sankt Henrik, helgonet och hans bild', s. 89; T. Heikkilä, *Sankt Henrikslegenden*, s. 62, 254.

176. Haavio, *Piispa Henrik ja Lalli*, s. 12; Lovén, 'Erikskulten i Uppsala', s. 13, 30.

177. Jfr Lundén, *Sveriges missionärer, helgon och kyrkogrundare*, s. 305; Line, *Kingship and State Formation in Sweden 1130–1290*, s. 493.

178. DS 64, 67; SDHK 214, 218; Bengt Hildebrand, 'Erikska ätten', *Svenskt Biografiskt Lexikon* (1953), s. 354.

179. Hellquist, *Svensk etymologisk ordbok*, s. 276.

Vem var då Henry Edwardsons engelske far? Min lärda gissning är att Henry Edwardsons far kan ha varit Edward of Salisbury den yngre, som tillsammans med sin far Edward of Salisbury den äldre tillhörde den dåvarande engelske kung Henry(!) I:s närmaste krets. Salisbury är en gammal engelsk biskopsstad.¹⁸⁰ Eventuellt kan också den utlösande faktorn till att den unge prästen Henry Edwardson och hans uppenbarligen yngre bror Georg emigrerade till Sverige slutledas. Det blodiga engelska inbördeskriget (*The Anarchy*) började år 1139. Det handlade om en blodig maktkamp mellan kung Henry I:s efterträdare Stephen (kung 1135–1154) och Henry I:s (d. 1135) dotter Matilda the Empress, mor till kung Henry II. I juni samma år (1139) tillfångatogs den långvarige biskopen av Salisbury Roger tillsammans med två andra engelska biskopar – båda Rogers yngre släktingar – av kung Stephen. Den tillfångatagne biskopen Roger, som möjligen var prästen Henry Edwardsons överhuvud, hade länge varit kung Henrys nära bundsförvant, kansler och även vicekung(!) (jfr Erik Jedvardssons antagna karriär).¹⁸¹ Han var därför kung Stephens motståndare. Tillfångatagandet av förmannen biskop Roger kan ha varit den avgörande orsaken för prästen Henry Edwardson att fly från England till Sverige, där det fanns ett behov av präster. Hans liv var också i fara därför att hans antagne far Edward of Salisbury den yngre och farfar Edward of Salisbury den äldre hade varit kung Henrys män alldeles som biskop Roger. I ljuset av det ovan sagda är det följaktligen möjligt att Henrik alias Erik sist och slutligen ändå var en högättad man, såsom Erikslegenden ger till känna, men inte svensk ursprungligen.

---

180. W. A. Morris, 'The Office of Sheriff in the Early Norman Period', Reginald L. Poole (ed.), *The English Historical Review* (New York 1918), s. 145175 (se s. 151); Jim Bradbury, *Stephen and Matilda – The Civil War of 1139–1153* (Gloucestershire 1996), s. 1, 4, 48–49.

181. Jim Bradbury, *Stephen and Matilda – The Civil War of 1139–1153*, s. 4, 47–51, 53; Line, *Kingship and State Formation in Sweden 1130–1290*, s. 148.

”Såsom han hade itt skröpelighet liffuerne”

*Beskrivningen av kung Magnus Eriksson i Olaus Petris
krönika och i de medeltida källorna*

Det finns något symboliskt i det faktum att de flesta biografier över Sveriges regenter har fått titlar som *Gustav Vasa*, *Sten Sture den äldre*, *Karl Knutsson* o.s.v., medan boken om kung Magnus Eriksson i stället heter *I kung Magnus tid*.¹ Vi vet relativt mycket om Magnus Erikssons tid, men om människan Magnus Eriksson vet vi ganska lite.² Hans personliga egenskaper och mänskliga karaktär har inte fått någon trovärdig återspeglning i källorna. Skrifterna som skildrar honom som individ (sådana som Birgittas uppenbarelser eller pamfletten *Libellus de Magno Erics rege*) är ganska få och mycket partiska. Redan de första forskarna som genomförde en kritisk undersökning av dessa källor kunde konstatera att de inte ger en sann bild av Magnus Eriksson.³

Det finns dock forskare som studerar dessa skrifter än i dag, men inte som tillförlitliga källor utan som tidsdokument.⁴ Att sådana studier är aktuella för specialisterna just nu beror på att vi nu ägnar större uppmärksamhet åt gamla tiders subjektiva föreställningar. Den partiska och av aristokratisk propaganda präglade bilden av kung Magnus

-
1. Michael Nordberg, *I kung Magnus tid. Norden under Magnus Eriksson 1317–1374* (Stockholm 1995). Jfr Olle Ferm, *Kung Magnus och hans smädenamn Smek* (Stockholm 2009), s. 11, not 5.
  2. Jfr Nordberg, *I kung Magnus tid*, s. 7–11.
  3. Se Ingvar Andersson, *Källstudier till Sveriges historia 1230–1436* (Lund 1928) (särskilt författarens slutsatser på s. 149–150, 172–173 och 212). Jfr Sven Tunberg, *Äldre medeltiden* (Stockholm 1926) (*Sveriges historia till våra dagar*, band 2).
  4. Se Salomon Kraft, 'En pamflett mot Magnus Eriksson i dess idépolitiska och litterära miljö', i *Historisk tidskrift* 47 (1927), samt Anderssons, Tunbergs, Nordbergs och Fermes ovan nämnda arbeten. Se vidare not 6.

har i detta sammanhang blivit mycket lockande som föremål för historieforskning.

I allmänhet finns det, som vi alla vet, många intressanta drag i Magnus Erikssons biografi: hans dramatiska och i vissa avseenden dunkla öde, hans konflikter med aristokratin, hans samarbete med den heliga Birgitta och längre fram hans konflikt med henne. Inte minst har påståenden om att han var homosexuell väckt intresse, i och med att människors sexuella liv har blivit ett populärt tema i dagens historiska forskning.⁵

Nyligen har medeltidsforskarna publicerat en rad intressanta bidrag till Magnus Erikssons historia, bl.a. några monografier om kungen.⁶ Förutom Michael Nordbergs ovan nämnda biografi över kung Magnus finns det nu två böcker av Olle Ferm, där utvecklingen av bilden av Magnus Erikssons i äldre och senare källor har blivit föremål för särskild analys.⁷ En viktig del av Fermes forskning om bilden av Magnus Eriksson handlar om hur denne beskrivs av reformatorn och historikern Olaus Petri, som hade lagt märke till att vissa uppgifter i de propagandistiska skrifterna om Magnus Eriksson inte var tillförlitliga och försökte bestrida dem.

Det är just denna aspekt av forskningen kring Magnus Erikssons gestalt som intresserar mig mest. Då jag för några år sedan påbörjade min ryska översättning av Olaus Petris krönika, hade jag för avsikt att i mina kommentarer belysa i vilka fall ”Mäster Olof” grundade sin skrift på den redan existerande traditionen, och i vilka fall han bör betraktas som en banbrytare. I Olaus Petris berättelse om kung Magnus Eriksson har jag påträffat såväl ”det gamla” som ”det nya”. Själva materialet är så intressant att jag än en gång vill redovisa de viktigaste

5. Se ovan, not 1.

6. Henric Bagerius & Christine Ekholst, 'En olydig sodomit: Om Magnus Eriksson och det heteronormativa regentskapet', *Scandia* 73 (2008), s. 7–38; Azuo Nakadzawa (Nakazawa), *Rukopisanie korolia Magnuša. Issledovanija i teksty* (Sankt Petersburg 2003); Birgitta Fritz, 'Kung Magnus Erikssons planer för Vadstena klosterkyrka – och Birgittas', Steinar Supphellen (red.), *Kongsmenn og krossmenn. Festskrift till Grethe Authén Blom* (Trondheim 1992), s. 115–129; John H. Lind, 'Magnus Eriksson som birgittinsk konge i lyset af russiske kilder', Tore Nyberg (red.), *Birgitta, hendes verk og hendes klostre i Norden* (Odense 1991); John H. Lind, 'The Russian Testament of King Magnus Eriksson – a hagiographic text?', Lars Bisgaard (ed.), *Medieval Spirituality in Scandinavia and Europe* (Odense 2001), s. 195–212.
7. Ferm, *Kung Magnus och hans smädenamn Smek* samt Ferm, *Olaus Petri och Heliga Birgitta. Synpunkter på ett nytt sätt att skriva historia i 1500-talets Sverige* (Stockholm 2007).

källorna och vetenskapliga uppfattningarna och dessutom lämna ett eget bidrag till diskussionen.⁸

Huvudsyftet med denna uppsats är alltså att framföra min egen syn på förhållandet mellan Olaus Petris beskrivning av Magnus Eriksson, och berättelsen om denne kung i de medeltida källorna. I några avseenden skiljer sig min uppfattning från Ferm, och det är dessa avvikelser jag ska fokusera på. I vissa fall polemiserar jag också mot andra forskare. Således har det varit viktigt för mig att redovisa både Olaus Petris och de medeltida författarnas berättelser om kung Magnus, för att kunna ge läsaren en bild av källorna samt underbygga mina tankar med konkreta texter, särskilt i de fall jag har en annan uppfattning än mina föregångare.

Den här uppsatsen består av två delar. I den första koncentrerar jag mig på de medeltida berättelserna om kung Magnus Eriksson, inte minst hans berömda korståg till Karelen och nordvästra Ryssland. Här vill jag också se i vilka avseenden de medeltida historierna om kung Magnus liknade varandra, och i vilka avseenden de var olika. Dessutom är det intressant att undersöka hur detta material användes av Olaus Petri – vad han accepterade och vad han förkastade. I den andra delen av uppsatsen fokuserar jag på Olaus Petris egen berättelse om Magnus Eriksson. Här redogör jag för forskarnas syn på berättelsen och presenterar min egen uppfattning.

De medeltida källorna om Magnus Eriksson

Till att börja med finns det en skillnad mellan Olle Ferm och min uppfattning om berättelsen om Magnus Eriksson i de medeltida källorna. Ferm betraktar hela det medeltida komplexet av berättelser om Magnus Eriksson som något enhetligt – även om han erkänner att det finns vissa skiljaktigheter mellan de enskilda källorna. Jag, i min tur, håller med Ferm om att dessa berättelser har mycket gemensamt, men understryker även att skillnaderna är ganska stora, något som fick viktiga konsekvenser för Olaus Petris beskrivning av kung Magnus. Ferm uppfattar sammanhanget mellan de medeltida beskriv-

---

8. Denna artikel har tillkommit tack vare ekonomiskt stöd från Ryska statliga humanistiska fonden (RGNF). Översättningen av krönikan är numera tryckt: Olaus Petri, *Švedskaja chronika, Perevod, posleslovie, komentarii A.D. Ščeglova* (Olaus Petri, *En Svensk Cröneka*, översättning, efterskrift och kommentarer av Andrej Scheglov, Moskva 2012).

Kung Magnus Erikssons domsigill.
Ur Nordisk familjebok.

ningarna av kung Magnus som ”den medeltida traditionen” eller ”den birgittinska traditionen”, och försöker klargöra hur Olaus Petri bröt med denna tradition.⁹ Också undertiteln i Fermes bok är talande: ”Synpunkter på ett nytt sätt att skriva historia i 1500-talets Sverige.” Jag har, i min tur, fokuserat på olika nyanser hos ”Mäster Olofs” föregångare och på hur dessa nyanser påverkade hans krönika. Jag har lagt märke till viktiga skillnader mellan de medeltida källorna samt till en viss kontinuitet mellan de medeltida beskrivningarna av kung Magnus och Olaus Petris berättelse. Det måste först och främst anmärkas att de medeltida skrifterna om kung Magnus Eriksson kan delas in i två grupper: 1) de som skapades omkring 1300-talets mitt och 2) de som tillkom ca 100 år senare, ungefär i mitten av 1400-talet. Till källorna från 1300-talet hör i första hand den heliga Birgittas uppenbarelser. En stor del av Birgittas revelationer rörande Magnus Eriksson innehåller en skarp kritik av kungens regering, men i de tidigare uppenbarelserna är hennes omdömen om kungen mer positiva. Där beskrivs

9. I den ovan nämnda monografen (Ferm, *Olaus Petri och Heliga Birgitta*) skriver Ferm på s. 10: ”I syfte att belysa Olaus Petris historiografiska insats har jag funnit det lämpligt att ställa [...] konkreta, med varandra nära sammanhängande frågor. 1. På vilket sätt bröt han med en medeltida tradition? [...]” Därefter (s. 11) säger Ferm att det första kapitlet i hans bok ”tar upp den relativt homogena bild av kung Magnus och hans regim som förmedlas under medeltiden och slutar med Olaus Petris uppgörelse med denna tradition.” Ferm påstår (s. 23) även att ”Ett radikalt brott med den birgittinska traditionen kom med Olaus Petris *En svensk krönika*”.

han som en from monark. Hon förklarar att det var på konungens egen ödmjuka begäran som Kristus genom Birgitta meddelade hur han skulle regera. Och Kristus berättade att han måste vara en rättvis och from härskare, att han skulle hjälpa till att grunda ett birgittinskt kloster, att han måste älska sitt folk och låta det njuta goda gamla lagar och att han inte fick betunga människorna med orättvisa skatter. Han måste lyssna till sina visa rådgivare och lyda deras råd. Han måste också sända sina vasaller och sitt krigsfolk till hedningarna för att omvända dem till den kristna tron.¹⁰

Så småningom ändrades dock tonen i Birgittas uppenbarelser rörande kung Magnus. I revelationernas texter får vi lära oss att Kristus ogillade kungens och drottningens löfte om att avstå från könsligt umgänge med varandra. Dessutom beklagade Kristus att kungen hade valt sig en ondskefull rådgivare (Bengt Algotsson – författarens anmärkning), som i själva verket var en smickrare, en trollkarl och en varg. Slutligen fördömde Kristus kungens politiska förbindelser med en viss utländsk furste (förmodligen kung Valdemar Atterdag – författarens anmärkning).¹¹

Kung Magnus fortsatte emellertid att uppträda som en from regent i Birgittas revelationer. Där står att kung Magnus beslutade sig för att leda ett korståg mot hedningarna och ödmjukt frågade Kristus hur han skulle genomföra det. Och Kristus gav honom flera råd – inte förordningar utan just råd, därför att (sågs det i uppenbarelsen) det ligger en större ära i att följa ett råd än i att lyda en förordning. Kristus rådde kungen att ha ett gott hjärta och en lämplig kropp. Han måste också ta med sig fromma och frivilliga riddare och tjänare: den som vill förbättra andra, måste ju först och främst vara god själv.

Kristus och jungfru Maria förklarade för kung Magnus genom Birgitta att han inte skulle ta en stor krigshär med sig – det räckte med ett begränsat antal krigare. Däremot skulle han ta med sig en biskop som i sin gärning måste likna den helige Sigfrid. Dessutom måste kungen ta med sig några munkar – dominikaner, franciskaner och bernardinier. När han kom fram till hedningarnas land måste han först av allt bjuda

---

10. Sancta Birgitta, *Revelaciones*, b. VIII (red. Hans Aili) (Uppsala 2002), s. 88, 93, o.s.v.; *Heliga Birgittas uppenbarelser*, band III (utg. Gustaf Edvard Klemming) (Stockholm 1861), s. 303–311. Jfr Andersson, *Källstudier till Sveriges historia 1230–1436*, s. 115–126.

11. *Revelaciones* VIII, s. 99–100, 110–111; *Uppenbarelser* III, s. 318, 332–333, 337–339.

fred. Endast om hedningarna inte ville underkasta sig på ett fredligt sätt skulle han gå framåt utan att vända tillbaka.¹²

Men efter det misslyckade korståget målades kung Magnus i svarta färger i Birgittas uppenbarelser. Kungen, sägs det, regerade skäligen endast under sin barndom, när han lydde sina rådgivare. När han hade blivit vuxen började han bete sig på ett oskäligt sätt. Han betungade folket med stora skatter, han omgav sig med ondskefulla rådgivare, han förlorade Skåne och han underlät att följa de råd som Kristus hade gett honom angående korståget.¹³

Birgittas kritik av Magnus Eriksson når sin kulmen i den s.k. Tilläggsuppenbarelsen nummer 80 – den kanske mest berömda av alla Birgittas revelationer. I den här uppenbarelsen säger jungfru Maria till fyra Sveriges män att de ska varsko kungen om att han regerar oskäligt och måste bättra sig, bl.a. genom att återta Skåne. Lyder han inte måste han avsättas.

I denna uppenbarelse förekommer också den berömda och ofta citerade anklagelsen för sodomi. De fyra männen, sägs det, måste berätta för kungen att det går ett rykte om att monarken har sexuella förbindelser med män, och att detta rykte verkar vara sant.

Slutet av denna fras har bevarats i två redaktioner. Den första (och äldsta enligt specialisterna) redaktionen lyder så här:

[...] då Ni älskar vissa män mer än Gud, Er själ och Er hustru [quod plus diligitis quosdam viros quam deum vel animam propriam aut propriam vxorem].

Den andra (tillika den senare) redaktionen är formulerad på ett annat sätt:

[...] då Ni, emot Gud och Er själ, älskar män mer än Er hustru [quod plus diligitis viros contra deum et animam propriam quam propriam vxorem].¹⁴

Innebörden i den senare redaktionen (som också har bevarats i de flesta avskrifterna) verkar vara mer logisk. Här blandas inte andliga och

12. *Revelaciones VIII*, s. 163–164, 170–171, 173; *Uppenbarelser III*, s. 360–398, 406–407, 409–410. Jfr Andersson, *Källstudier till Sveriges historia 1230–1436*, s. 122–135.

13. Se t.ex. *Uppenbarelser III*, s. 410–415.

14. Se kommentarerna och den kritiska apparaten till Den heliga Birgitta, *Revelaciones extrauagantes* (utg. Lennart Hellman) (Uppsala 1956), särskilt s. 201–203. Se vidare Bertil Högman, *Heliga Birgittas originaltexter* (Uppsala 2009), s. 66, och Toni Schmid, *Birgitta och hennes uppenbarelser* (Lund 1940), s. 158–164.

världsliga saker samman, kärleken till Gud och kärleken till hustrun. Anklagelsen för sodomi är i denna redaktion mer tydlig, mer konkret. Här står det klart att det inte är någon andlig kärlek som Birgitta syftar på. Hon påpekar faktiskt uttryckligen att kungen hade sexuella förbindelser med män och därmed förbröt sig mot sin Gud och sin själ – alltså begick det största möjliga brottet enligt de medeltida föreställningarna. Det är alltså inte uteslutet att denna redaktion av meddelandet om kungens homosexualitet inte tillkom p.g.a. en felläsning, utan var resultatet av en avsiktlig redigering av texten.

Vi har alltså sett att den propagandistiska bilden av kung Magnus Eriksson i Birgittas uppenbarelser varierar: den är positiv i början, motstridig i mitten och negativ i slutet. Det faktum att Birgittas revelationer innehåller både positiva och negativa omdömen om kung Magnus uppmärksammades sedermera, vid 1500-talets mitt, av Olaus Petri.

Flera av Birgittas uttalanden om Magnus Eriksson utvecklades i pamfletten *Qualiter regnavit rex Magnus* (Hur regerade kung Magnus). Oftast omnämns denna pamflett med titeln ”*Libellus de Magno Erici rege*” (En liten skrift om kung Magnus Eriksson).¹⁵ Den grundar sig i stor utsträckning på uppenbarelsernas material, representerar samma aristokratiska ideologi och härstammar från samma aristokratiska krets.

Libellus postulerar först och främst att Sverige sedan hedenhös är ett valrike. Om en kung dör eller blir avsatt p.g.a. orättfärdigt leverne, måste rikets män, tillsammans med det övriga folket, välja den kung de vill ha på tronen; ingen har arvsrätt till kronan. Nu hände det sig att Sverige saknade en kung. Rikets stormän och allmoge valde då enhälligt en liten gosse till kung, så att fred och endräkt skulle råda i riket. Då kungen var liten, meddelar *Libellus*, återlöste rikets män Skåne för en stor summa pengar. Senare, står det i skriften, dog kungens släkting, som var kung av Norge. Då blev kung Magnus också arvkonung över Norge, vilket innebar att Sverige och Norge förenades under en monark.¹⁶

Sedan, fortsätter *Libellus*, blev kungen vuxen och började regera självständigt. Till en början lyssnade han fortfarande till de visa män som hade varit hans förmyndare, och allt stod lyckligt till i Sverige.

---

15. *Scriptores rerum svecicarum medii aevi* (härefter SRS), utg. Claes Annerstedt, band III (Uppsala 1871), s. 12–16.

16. SRS III, s. 12–13.

Men människorna glömde att tacka Gud; ja, de brydde sig inte ens om detta! Och Gud straffade dem. Han planterade bland dem roten till all ondska. Kungen gifte sig med en skön jungfru från Frankrike och snart började han förakta sina gamla visa rådgivare. I stället upphöjde han andra män – fattiga och av ringa släkt. Han utarmade sina riket med alltför stora skatter, så att många människor var tvungna att gå från hus och hem för att tigga. Och trots att han sedan unga år försökte bli en from kung genom att delta i mässor och fasta, ägnade han sig inte åt att skipa rättvisa, vilket enligt medeltida uppfattning hörde till en from kungs uppgifter. Ja, det var faktiskt ännu värre än så: han gynnade tyranner och rikets fiender, och följde deras råd.

För detta utfärdade Gud ett nytt straff, sägs det i *Libellus*. Under fem år dog de flesta gamla visa män. De som ännu levde utsattes för hat och förnedring. Kungens ondskefulla ämbetsmän och fogdar, som inte alls tänkte på sin Gud eller på sin själ, utarmade folket för att skaffa medel åt kungen, som levde i lyx och överflöd. Snart vändes dock kungens glädje till sorg, ty han avstod från könsligt umgänge med sin drottning. I stället, enligt djävulens råd, började kungen ha onaturliga och osedliga samlag med män, och befordrade vissa av dem. Ryktet gick över hela riket. Bland kungens favoriter fanns en man, som både kungen och drottningen älskade mer än sina söner. De överlämnade till honom nästan hela riket, med alla de förnäma och starka slotten. Och sin son (som redan hade valts till kung av Sverige) kallade Magnus inte för konung utan för hertig. Men sonen blev vuxen och inledde ett krig mot den hertig som var kungens favorit, besegrade honom och blev själv en mäktig regent i Sverige. Då reste drottningen till Danmarks omilde kung och lovade att Skåne skulle överlämnas till honom om han hjälpte henne att upphöja hertigen igen. Slutligen förgiftade drottningen sin son. På sitt yttersta sade han: ”De som födde mig till denna värld, de har och tagit mig ifrån världen.”¹⁷

Alla dessa grova förbrytelser, avslutar *Libellus*, ledde till att rikets män gjorde uppror mot kungen. Vidare anges orsakerna till upproret. Kungen, sägs det, upphöjde ännu en ondskefull man till rådgivare. Utan rådmännens samtycke och utan någon vederläggning, överlämnade kungen därtill Skåne till Danmarks kung. Magnus Eriksson bjöd heller inget motstånd när den danske kungen angrep öarna Öland och

---

17. SRS III, s. 14.

Gotland, och han fängslade dessutom Åbobiskopen Magnus. Han dröjde även med att sända avgifterna som hörde till den romerska kurian, vilket ledde till att han bannlystes av påven. Men kungen brydde sig inte om detta. P.g.a. dessa grova förbrytelser avsatte rikets biskopar, stormän och övriga frälse kung Magnus och valde i stället en annan kung, Albrekt av Mecklenburg.¹⁸

Libellus står som sagt i tät förbindelse med Birgittas uppenbarelser. Men det finns även stora skillnader mellan Uppenbarelserna och *Libellus*, både i avseende på form och på innehåll. *Libellus* handlar, till skillnad från revelationerna, mer om politik än om moral; den är mer logisk och klar, och den saknar allegorier och dunkla meningar som inte sällan förekommer i Birgittas tal. Trots skillnaderna överensstämmer *Libellus* med Birgittas uppenbarelser i de centrala tankarna, bl.a. när det gäller de viktigaste anklagelserna mot kungen – anklagelserna för tyranni och sodomi.

Historikerna har förklarat varför dessa anklagelser var så viktiga. Tyranni och sodomi uppfattades under medeltiden som grova brott.¹⁹ En sodomit och tyrann hörde, enligt de medeltida föreställningarna, till djävulens rike.²⁰ En sodomit ansågs förbryta sig mot Guds ordning och mot harmonin i samhället.²¹ Det finns också skäl att påminna om en tanke som var viktig i medeltidens Europa: att Gud plågar land och folk för regenternas synder. Denna syn var aktuell även i Sverige och påträffas bl.a. hos Ericus Olai och Olaus Petri.²²

Enligt Fermis mening är det Birgittas uppenbarelser och *Libellus* som ligger bakom den stereotypa beskrivningen av Magnus Eriksson, vilken sedan vidareutvecklades av de senmedeltida krönikeskrivarna:

18. SRS III, s. 13–15.

19. Ferm, *Kung Magnus och hans smädenamn Smek*, s. 11.

20. Andersson, *Källstudier till Sveriges historia*, s. 108–113, och särskilt s. 140–143.

21. Bagerius & Ekholst, *En olydig sodomit*, s. 27–28.

22. Ericus Olai, *Chronica regni gothorum*. Textkritische Ausgabe von Ella Heuman und Jan Öberg, I (Stockholm 1993), s. 129, 178; Olaus Petri, *Samlade skrifter* (härefter OPSS) (Uppsala 1917), band IV, s. 185. Idén att Gud straffar land och rike för kungarnas brott uttrycktes även i den medeltida dikten ”Sveriges lag”:

Hvem undersåthe konungens eedh bryter,
gifwe Edsöre och ingen frijd niuter.
Men land och rijke då stielper och undan hwälfver,
När Edsöre brytes af konunge sielfwer.

(*Svenska medeltidsdikter och rim*, utg. G. E. Klemming, Stockholm 1882, s. 422).

I synen på kung Magnus upprättat dessa två källor den arketytiska bild av kungen som blir till tradition i senmedeltidens svenska krönikor, låt vara att den är lite olika utförd i krönikorna.²³

Jag vill dock peka på ett annat faktum – att det mellan 1300-talets och 1400-talets källor om Magnus Eriksson finns en skillnad som är något mer än de vanliga smärre avvikelserna.

De svenska krönikeskrivarna från 1400-talets mitt befann sig i en helt annan situation än 1300-talets författare. Nu behövde man inte längre ha att göra med Magnus Eriksson som en levande människa, avsätta honom eller ställa upp villkoren för en kompromiss. Nu hade de svenska skribenterna ett annat mål: att anpassa rikets historia till tidens krav. Huvudsyftet var att lyfta fram Sverige, att väcka de nationella känslorna och att betona att det var just svenskar och inte utlänningar som hade rätt till Sveriges slott och län. Man ville understryka att Sveriges befolkning inte skulle behöva betala olagliga skatter eller lida under de utländska fogdarnas förtryck. Slutligen hävdade man också Sveriges rätt till Gotland och Skåne.

Beskrivningen av Magnus Eriksson i 1400-talets svenska krönikor måste betraktas mot denna allmänna bakgrund. Vi kan se att anklagelsen för sodomi fick stå kvar och förblev lika betydelsefull som under 1300-talet. Beskrivningarna av kung Magnus som människa och politiker hade dock genomgått stora förändringar.

Vi ser t.ex. att det i Förbindelsedikten berättelse om Magnus Eriksson är kungens yttre politik som spelar den största rollen. I 1300-talets källor – Birgittas uppenbarelser och *Libellus* – belystes de inre och de yttre förhållandena under Magnus Erikssons regeringstid ungefär i jämna proportioner. Så är dock inte fallet med Förbindelsedikten från 1400-talet. Av ca 500 rader på vers, som är tillägnade Magnus Eriksson, beskriver ungefär 400 rader kungens yttre politik – kriget mot utlänningarna och förhandlingarna med utländska furstar.²⁴ Proportionerna talar väl för sig själva.

Förbindelsedikten börjar faktiskt med en jämförelse av situationen i Sverige och Danmark. Det sägs att Sverige blomstrade när kung Magnus Eriksson var minderårig och drotsen Matts Kettilmundsson regerade som rikets föreståndare:

23. Ferm, *Olaus Petri och Heliga Birgitta*, s. 14.

24. *Svenska medeltidens rimkrönikor*, utg. G. E. Klemming, del I (hädanefter SMR I) (Stockholm 1865), s. 171–187.

thz stodh sa vell j ryket tha
ath aldre kundet bättre sta

Danmark hade däremot stora svårigheter, då danskarna fick föra krig och betala löner till legoknektarna:

Danmark stodh j sorgh ok quala
fför thz soldh the skulle betala
fför thz örlogh the hade förth²⁵

Därefter meddelar Förbindelsedikten hur danskarna pantsatte Skåne och hur svenskarna sedermera återlöste panten. Berättelsen är i det här fallet mycket mer detaljerad än motsvarande berättelse i *Libellus*. Rimkrönikeskriveren nämner vid detta tillfälle konkreta summor, redovisar de olika parternas förpliktelser och belyser omständigheterna kring förhandlingarna.²⁶

Längre fram i Förbindelsedikten påträffar vi de uppgifter vi känner till tack vare Birgittas uppenbarelser. Tonvikten har dock ändras väsentligen även här. Vi läser t.ex. återigen om att kungen gifte sig med jungfru Blanka från Frankrike, men den här gången sägs inget negativt om denna furstinna. Tvärtom presenteras hon på ett ytterst vänligt sätt:

hon var velbaren skön och vyis
thes gaffuo henne alle priis²⁷

Rimkrönikans författare lägger ingen skuld på drottning Blanka för det att Magnus Eriksson började regera oskäligt. Inte heller står kungens homosexualitet i centrum. Den var, enligt krönikeförfattarens logik, en följd av kungens fall snarare än en orsak därtill.

I stället framför krönikeskrivaren sin egen tolkning av händelserna. Allt började, menar han, när drotsen Matts Kettilmundsson dog. I hans frånvaro fanns det ingen som kunde vägleda den ännu unge, oerfarne kungen:

swerige fyk tha eeth thz slagh
thz ey förwinder j mangan dagh
konungen fik sidhan sielffuer radha
ty kom ryketh j stoor onadha²⁸

25. SMR I, s. 171.

26. SMR I, s. 171–174.

27. SMR I, s. 174–175.

28. SMR I, s. 175.

Ännu hade ingenting gått förlorat för kung Magnus, menar författaren. Kungen borde bara lyssna till den heliga Birgittas råd. Dessa råd återges dock på ett mycket ensidigt sätt av författaren.²⁹ Den del av innehållet i Birgittas politiska program som rör de inre förhållandena lämnar krönikeskrivaren därhän. Han bara sammanfattar:

SAncTa birgitta lyffde än tha
mz henne leth gudh honom första
hurw han skulle sikh regera
han aktadet togh ey thes mera

Däremot redogör författaren för Birgittas uppenbarelser angående korståget mot Karelen och nordvästra Ryssland. Även detta gör han mycket subjektivt. I nordisk forskningslitteratur har det påståtts att Förbindelsedikten, med avseende på korståget, bygger på det stoff som verkligen finns i Birgittas uppenbarelser. Denna uppfattning kan illustreras med Thomas Lindkvists ord:

I den s.k. Förbindelsedikten skildras detta kung Magnus olycksaliga korståg [...]. Det framhålls, och de uppgifterna går tillbaka på den heliga Birgitta, att kungen mot jungfru Marias vilja skall ha dragit till sig utlänningarna, tyskar och danskar, i hären. Här återspeglas Birgittas kritik av kung Magnus.³⁰

Min egen läsning av källorna har dock lett mig till slutsatsen att författaren till Förbindelsedikten har förvanskat uppenbarelsernas innehåll. Han förbigår med tystnad Birgittas anvisningar om krigarnas fromhet och korstågets andliga ändamål. Det som i stället intresserar författaren är Birgittas krav på att krigshären inte skulle vara för stor och att kungen skulle lita på Gud och sina män.

Men t.o.m. detta krav förvanskar krönikeskrivaren. Birgitta hade i sina uppenbarelser främjat det aristokratiska programmet: kungen skulle lita på sina fromma riddare och sitt krigsfolk. En av hennes uppenbarelser vittnar om att hon, trots de uppfattningar de senare krönikeskrivarna tillskrev henne, inte hade något emot utländska deltagare i korståget. I denna uppenbarelse säger hon att kungen skulle ta med sig ”vasallos suos et gentes”. Det första ordet i detta uttryck är helt en-

29. Se SMR I, s. 175–176.

30. Thomas Lindkvist, 'Med Sankt Erik konung mot hedningar och schismatiker: Korståg och korstågsideologi i svenska medeltida östpolitik', Max Engman (red.), *Väst möter öst. Norden och Ryssland genom historien* (Stockholm 1996), s. 21.

tydigt: det betyder just ”vasaller”. Men det andra begreppet – ”gentes” (plural av ordet *gens*, som betyder ”folk”) – var ganska mångtydigt i det medeltida latinet. Det kunde bl.a. betyda ”tjänare”, ”krigare” och t.o.m. ”värvat krigsfolk”. Och det är mycket symptomatiskt att den fornsvenska versionen av denna uppenbarelse har fått just den sistnämnda tolkningen: *solderara*, d.v.s. ”legosoldater”, ”värvat krigsfolk”. Det var faktiskt tal om utländska knektar.³¹

Förbindelsedikens tolkning av Birgittas uppenbarelser har dock till syfte att tjäna 1400-talets patriotiska idéer:

HOn sadhe ville han till rythza draga
vtlenska skullen ey mz sigh haffua
vtan trösta aa gudh ok syna men [...] ³²

Som vi har anmärkt underströk Birgitta att kungen måste bjuda hedningarna fred. Om de vägrade att underkasta sig måste man slåss med dem, utan att spara några fiender. Det är just det avslutande ledet i denna plan som krönik författaren betonar:

[...] nar han them finge skullen them forwara
ok gudz fiendä ey att spara [...] ³³

Med denna bristfälliga och tendentiösa omtolkning av Birgittas uppenbarelser kan man säga att rimkrönik författaren har fått en universalförklaring till allt som hände kung Magnus. Kungen lydde inte jungfru Maria som hade talat genom Birgitta. I stället samlade han en stor mängd krigsfolk från Danmark och Holstein. Efter sina första framsteg lydde han oturligt nog ett råd som han fick från sina tyska rådgivare. Detta råd gick ut på att kungen skulle låta de besegrade ryssarna fara hem:

31. ”Tercium est, quod ipse mittat vasallos suos et gentes ad illa loca infidelium, ubi fides catholica et caritas augeri potest.” Jfr den fornsvenska varianten: ”Thridia är at han sände sina thiänara och solderara til the hedhna manna land och stadha hwar cristin tro ok gudz kärlek matte ökias.” (*Revelaciones* VIII, s. 88; *Uppenbarelser* III, s. 303–304). Se även Den heliga Birgitta, *Himmelska uppenbarelser* (till svenska av Tryggve Lundén), III (Malmö 1958), s. 271. Jfr Ulla Westerbergh, *Glossarium till medeltidslatinet i Sverige*, vol. 1 (Stockholm 1968), s. 474, och särskilt, Jan Frederik Niermeyer, *Mediae latinitatis lexicon minus* (Leiden 1976), s. 466. Se även Charles Dufresne Du Cange, *Glossarium mediae et infirmae latinitatis*, 1985, vol. IV, s. 56.

32. SMR I, s. 175.

33. SMR I, s. 176.

the tydszka radde ath latha them lyffua
 sylff ok gull the os nogh giffua
 Jomfru maria radh konungen försmadde
 ok giorde som the tyska radde [...]
 han loth them raka skegh och döpa
 ok frya sidhen fara ok köpa [...] ³⁴

Men ryssarna bedrog kung Magnus:

The rytza komma j thera behaldh
 sankade the sa storan saaldh
 aff rytza lättoga ok tartar
 ok bestallade konungen ther han var
 ok lotho honom se j allo thy
 ath skeggen vare vext ather aa ny
 haden rakath hoffuden fra thera hals
 tha hade the ey giorth tolkit fals ³⁵

Därefter gick allt på tok för svenskarna. De utländska krigarna krävde betalning och kungen fick därför pantsätta sina slott och betunga sin allmoge med ovanligt höga skatter.

Nu får krönikeskrivaren berätta det han har läst – särskilt i *Libellus* – om kungens personliga beteende. Och det gör han, men ganska schematiskt och kortfattat. Det berättas att kungen upphöjde en av sina män, missbrukade kyrkans frihet, blev bannlyst utan att bry sig om det och till råga på allt började synda mot naturen:

EN togh han eeth verre sinne
 ok vildey blandas mz sinne forstinne
 vtan lyffde ver en oskeliget dywr
 ok sindade moth reth nathur
 j the matta osighelighet är [...] ³⁶

Kungens rådgivare, sägs det vidare, avsatte kung Magnus och valde i stället hans son Erik till kung över Sverige och hans andra son Hakon till kung över Norge. Då försonades kungen med sin drottning som, med kungens samtycke, förgiftade sin son kung Erik. Sedan, heter det i krönikan, hyllade riket fadern igen. ³⁷

Det återstår för krönikeförfattaren att berätta om ännu en mycket viktig sak: förlusten av Skåne. Och till detta hade han sin egen förkla-

34. SMR I, s. 176–177.

35. SMR I, s. 177.

36. SMR I, s. 177–178.

37. SMR I, s. 178–179.

ring, som senare vidareutvecklades av Olaus Petri: kungen ingick ett förbund med den danske monarken för att förstärka sin position gentemot sitt eget riksråd. Förbindelsedikten meddelar att kung Magnus, i sitt vansinne, ständigt tänkte på hur han skulle fördärva sitt riksråd:

[...] tenkte konungen alla stunde
huru han sith radh förderua kunde

Därför allierade han sig med kung Valdemar av Danmark och stärkte detta förbund genom ett dynastiskt äktenskap mellan sin son kung Hakon och kung Valdemars dotter Margareta. I samband med detta överlämnade han till kung Valdemar

skane ok halland fryth j gen
ok all breffuen mz vtan men

Dessutom bjöd han faktiskt själv in kung Valdemar och hans krigare till Gotland. Allt detta var en stor skam för kung Magnus, menar krönikeskrivaren:

tha konung valdemar sloten j skane jntogh
ok konung magnus vth aff them drogh
tha spottade honom gamble ok vnghe
ok kastade honom mz rothna kolungha [...] ³⁸

Förbindelsedikten är faktiskt en nyckel till den senmedeltida och äldre nutida historieskrivningen om kung Magnus. *Libellus* och Birgittas uppenbarelser var mycket speciella; de var inte historiska skrifter i begreppets egentliga mening. Förbindelsedikten var däremot just en historisk skrift. Den hade också ett politiskt budskap som passade det ”nationella” partiet med Karl Knutsson i spetsen. Budskapet gick ut på att svenska regenter inte skulle ingå förbund med utlänningar och inte ge bort landskap som tillhörde den svenska kronan. De skulle med andra ord inte agera på samma sätt som kung Magnus, som i sitt vansinne ”drack bort” Skåne:

Och war thz myked emot hanns tack
At Konung Måns Skåne bort drack ³⁹

Det är alltså inte förvånande att det var just Förbindelsedikten som i mycket stor utsträckning påverkade historieskrivningen om kung

38. SMR I, 179–181.

39. Se Helge Toldberg, ’Erikskrönikans omarbeteelse og fortsættelse’, *Arkiv för nordisk filologi* 77 (1962), s. 142.

Magnus under senmedeltiden och äldre nutid. Inte minst var det Ericus Olai, tillika ”doktor Erik”, som lånade mycket material från Förbindelse-diktens berättelse om Magnus Eriksson och inkorporerade detta material i sin krönika. Ericus Olais avsnitt om Magnus Eriksson övertog även Förbindelsedikten patriotiska stämning.⁴⁰

Det är ett välkänt faktum att även ”doktor Erik” använde Birgittas uppenbarelser.⁴¹ Läser man noggrant Ericus Olais avsnitt om kung Magnus Eriksson står det alldeles klart att ”doktor Erik” även här tillämpade sin karakteristiska metod. Han valde en specifik skrift (i det här fallet Förbindelsedikten) som sin huvudkälla och kryddade sedan berättelsen med uppgifter från andra skrifter – i detta fall Birgittas revelationer och *Libellus*.⁴²

Det är alltså inte särskilt förvånande att Magnus Erikssons gestalt i Ericus Olais omtolkning har mycket gemensamt med beskrivningen av samme kung i Förbindelsedikten, men den har också självständiga drag. Dessutom avspeglar den även ”doktor Eriks” egna tankar. Det fanns ju vissa omständigheter i Magnus Erikssons historia som stämde överens med Ericus Olais föreställningar om hur en riktig kung borde vara. Magnus Eriksson var en svensk kung, inte en utlänning.⁴³ Han kom från en god släkt. Han blev vald på rätt plats – Mora sten nära Uppsala – och på rätt sätt – av både stormännen och folket. Han blev också vald enhälligt, vilket enligt de medeltida föreställningarna betydde att den helige Ande befann sig hos de närvarande och gav deras tankar rätt riktning.⁴⁴

I dessa avseenden överensstämde Magnus Erikssons kungaval med valet av Erik den helige till kung, som det beskrivs i Erikslegenden. Erik den helige var Ericus Olais ideal som härskare. Han återopas inte direkt i samband med berättelsen om Magnus Eriksson, men det är mycket sannolikt att Ericus Olai faktiskt hade Sankt Erik i åtanke när han beskrev hur Magnus Eriksson kom till makten.⁴⁵

---

40. Ella Nyrin-Heuman, *Källkritiska, textkritiska och språkliga studier till Ericus Olais Chronica Gothorum* (Lund 1944), s. 42, 46.

41. Se Gunnar T. Westin, *Historieskrivaren Olaus Petri* (Lund 1946), s. 52.

42. Jfr Ericus Olai, *Chronica*, band I, s. 128.

43. Jfr Westin, *Historieskrivaren Olaus Petri*, s. 51

44. Se Ericus Olai, *Chronica* I, s. 127 ff.

45. Se Erikslegendens text: SRS II, s. 272 ff. Jfr *Erik den helige. Historia, kult, relik* (Stockholm 1954).

Till skillnad från Sankt Erik var Magnus Eriksson ett barn när han valdes till kung. Ericus Olais berättelse om kung Magnus genomsyras faktiskt av denna enkla tanke: den unge, oerfarne kungen klarade inte av att motstå världens frestelser. Till följd av detta blev han med tiden en stackars galning, en viljelös slav under sina passioner. I början, då riket styrdes av Matts Kettilmundsson och andra kloka rådgivare, stod allt bra till i Sverige. Men sedan växte kungen upp och började få smak för lustfyllda nöjen och underhållning, förakta sina gamla rådgivare och favorisera sådana män – unga och av låg börd – som delade hans lättsinniga leverne. Samtidigt utarmades riket genom höga skatter, och folket fick inte njuta lag och rätt.⁴⁶

Ericus Olai beskriver Magnus Erikssons fälttåg mot Karelen och Ryssland nästan på samma sätt som författaren till Förbindensedikten. Vissa saker har ”Doktor Erik” visserligen ändrat. T.ex. har han mildrat de negativa beskrivningarna av ryssar och tyskar. Däremot har han skildrat danskarna i ännu mörkare färger. Även Ericus Olais användning av Birgittas uppenbarelser kan spåras i detta avsnitt. Men ”Doktor Erik” lyfter inte fram de stora skillnaderna mellan de verkliga uppenbarelserna och deras beskrivning i Förbindensedikten. Den sistnämnda får stå kvar som Ericus Olais huvudkälla.⁴⁷

Westin menade också att den tanke som handlar om att kungen skulle undvika att ta utlänningar i sin här är något som ”Doktor Erik” hämtade från Birgittas uppenbarelser. Detta kan, som vi har sett, inte vara fallet. Denna uppfattning lånade Ericus Olai i stället från Förbindensedikten.⁴⁸ Emellertid skiljer sig Ericus Olais krönika från Förbindensedikten när det gäller historien om förlusten av Skåne. Förbindensedikten presenterar, som vi har sett, denna förlust som ett resultat av kungens avsiktligt förda politik. Hos Ericus Olai finner vi en annan förklaring: kung Magnus var en naiv och svag människa som lockades och bedrogs av den listige smickraren, kung Valdemar.⁴⁹

Ericus Olai tecknar Magnus Erikssons moraliska förfall som ett spontant resultat av kungens lättsinnighet och brist på stark vilja, visdom och fromhet. Kung Magnus bedrev uppenbart hor, omgav sig med skökor och – värst av allt – begick en oerhört stor synd med somliga

---

46. Se Ericus Olai, *Chronica* I, s. 127 ff.

47. Se Ericus Olai, *Chronica* I, s. 128–129.

48. Se Westin, *Historieskrivaren Olaus Petri*, s. 52.

49. Ericus Olai, *Chronica* I, s. 130–131.

rådgivare (som förmodligen var kyrkans prelater, resonerar ”Doktor Erik”). Ericus Olai anser att detta var en mycket grov synd, en synd för vilken Gud inte bara straffar regenterna själva utan även deras länder och undersåtar. Kung Magnus blev alltså en olycka för hela riket, enligt ”doktor Erik”.⁵⁰

Olaus Petris krönika

Vi har alltså kunnat notera att de medeltida skrifterna om Magnus Eriksson hade mycket gemensamt med varandra vad gäller författarnas tankar och det faktiska material de använde. Men det står också klart att varje skrift hade sina individuella drag. Därför är det endast med visst förbehåll som vi kan tala om en enhetlig medeltida tradition rörande Magnus Eriksson.

Dessutom har vi sett att skrifterna om kung Magnus kan indelas i två grupper: 1) de propagandistiska skrifterna från 1300-talet, som var mindre ”historiska” och i första hand främjade den aristokratisk-konstitutionella ideologin, samt 2) krönikorna från 1400-talet, som var genuina historiska verk och först och främst lyfte fram och accentuerade den svenska nationella idén. Således kan jag inte vara helt ense med Olle Ferm, som uppfattar den medeltida traditionen om Magnus Eriksson som något enhetligt.

När Olaus Petri skrev sin krönika använde han hela detta motstridiga och delvis opålitliga material. Vad gjorde han med stoffet? Hur etablerade han sin egen syn på kung Magnus Eriksson? Vad tänkte han om denne kung?

Olaus Petri var en mångsidig person. Han gjorde bl.a. en stor insats som historiker då han författade sitt stora verk, *En svensk krönika*.

Vi vet inte om Olaus Petri påbörjade sin krönika redan under 1520-talet, då han blev aktiv som reformator och författare, men under 1530-talet var arbetet med krönikan säkert igång. Detta resulterade i att ”Mäster Olof”, ungefär mot slutet av detta årtionde, skapade den första, kortfattade redaktionen av sin stora skrift som handlade om Sveriges historia från forntiden fram till riksföreståndaren Svante Stures död (1512). Krönikan väckte missnöje hos kung Gustav Vasa, som krävde att ”Mäster Olof” i stället författade en historisk skrift om hans egen regering.⁵¹

---

50. Ericus Olai, *Chronica* I, s. 127–130.

51. SRS II, s. 151–152.

Den senmedeltida Birgittastatyn i Vadstena klosterkyrka. Foto: Håkan Svensson.

Men ”Mäster Olof” skrev, av allt att döma, aldrig någon historia om Gustav Vasa. I stället omarbetade han sin krönika om Sveriges forntid och medeltid, och utvidgade berättelsen så att den nu omfattade tiden fram till Stockholms blodbad (1520). Förmodligen var det så att omarbetningen pågick gradvis. Kanske var det denna omständighet som bidrog till att det i dag finns olika grupper av avskrifter av krönikan. Enligt filologen Efraim Lundmark får dessa grupper (som enligt honom var fem till antalet) betraktas som självständiga redaktioner

av krönikan.⁵² Enligt en annan uppfattning, som lyfts fram av historikerna Lars Sjödin och Gunnar T. Westin, bör handskrifterna dock ordnas i två stora grupper. Det skulle således bara finnas två redaktioner av krönikan – den äldre (även kallad den korta) och den yngre (även kallad den långa).⁵³

Omarbetningen av krönikans text, som Olaus utförde, var också ganska ojämn. Några delar av krönikan förblev sådana (eller nästan sådana) som de var, medan andra genomgick en grundlig omredigering och komplettering. Till de delar som ändrades väsentligt hörde berättelsen om kung Magnus Eriksson.

Först efter Olaus Petris död fick Gustav Vasa se slutresultatet av ”Mäster Olofs” arbete. Kungen läste krönikan – och blev vred. Han sammanställde en lång lista med anklagelser mot ”Mäster Olof” som historiker.⁵⁴ Anklagelserna kan sammanfattas på följande sätt: krönikan var, enligt kungens mening, inte tillräckligt patriotisk (alltför vänlig mot utlänningar, alltför kritisk mot svenskar) och inte tillräckligt evangelisk (alltför vänlig mot den medeltida kyrkan och inte tillräckligt trogen reformationens idéer). Kungen förbjöd tryckning av krönikan och beslutade att avskrifterna skulle konfiskeras. Det är kanske därför som ingen egenhändigt skriven version av Olaus Petris krönika har bevarats.

Krönikan förblev otryckt fram till början av 1800-talet, men avskrifterna spreds över Sverige redan under 1500-talet. Även i Finland blev ”Mäster Olofs” krönika läst.⁵⁵ Mikael Agricola använde den som källa till historiska uppgifter rörande Finland.⁵⁶ Också i Danmark spreds avskrifter av Olaus Petris krönika, och landets store historiker Arild Huitfeldt lånade mycket stoff från detta verk när han skrev sin monumental krönika över det danska riket.

-
52. Efraim Lundmark, 'Redaktionerna av Olavus Petris svenska krönika', *Vetenskaps-Societets i Lund Årsbok* (Lund 1940), s. 13–76.
53. Lars Sjödin, 'Tillkomsten av Olaus Petris krönika', *Historisk tidskrift* 41 (Stockholm 1921), s. 48–68, och Westin, *Historieskrivaren Olaus Petri*, s. 2–12.
54. SRS II, s. 152 – 154.
55. Jämför Kari Tarkiainen, 'Att vara på sin vakt när man brevväxlar med kungar och upprorsmän', *Källor till den svenska historien. Årsbok för Riksarkivet och landsarkiven* (Stockholm 1993), s. 60–64.
56. Se särskilt Eric Anthoni, 'Mikael Agricolas uppgifter om kristendomens införande och den svenska befolkningen i Finland', *HTF* 30 (1945), s. 32–35, samt Martti Parvijo, 'Mikael Agricola ja hänen Uusi testamentinsa', *Sananjalka* 10 (1968), s. 13–36.

År 1818 publicerades den första tryckta utgåvan av *En svensk krönika* – i band I av *Scriptores rerum svecicarum*⁵⁷. Men för vetenskapliga ändamål är denna utgåva inte lämplig p.g.a. de talrika bristerna och den ålderdomliga utgivningsmetoden som inte lever upp till moderna vetenskapliga krav.

År 1860 trycktes en utgåva som höll en mycket högre nivå. Bakom denna edition stod Gustaf Edvard Klemming.⁵⁸ År 1917 gavs ännu en högklassig publikation ut av Jöran Sahlgren.⁵⁹ Både Klemming och Sahlgren grundade sina utgåvor på handskriften D 407 i Kungliga Biblioteket. Denna handskrift innehåller spår av en redigering som markerar övergången från den äldre till den yngre redaktionen. Därför är manuskript D 407 av särskilt värde för källhistorisk forskning rörande Olaus Petris krönika. I den här uppsatsen har jag använt både Sahlgrens och Klemmings utgåvor, samt en rad handskrifter från Stockholm och Uppsala.

***

Nu är det dags att övergå till beskrivningen av Magnus Erikssons regering i Olaus Petris krönika – i det skick som vi finner den i Sahlgrens och Klemmings utgåvor. I denna beskrivning finner vi såväl ”det gamla” som ”det nya”, både användningen av traditionen och polemiken med den.

Olaus Petri redogör i korthet för Magnus Erikssons kungaval. Han meddelar, i likhet med de medeltida författarna, att ”det var en ganska god tid i riket” under förmyndarregeringen med Matts Kettilmundsson i spetsen.⁶⁰ Därefter redogör ”Mäster Olof” för historien om Skånes förpantning och återlösning. Här visar han prov på sina stora kunskaper som historiker: han använder inte bara berättande källor, utan även innehållsrikt aktmaterial.⁶¹ Sedan konstaterar han, än en gång, att i början stod det ”i allo motto ganska well till i landet”.⁶² Vidare ger ”Mäster Olof” besked om kungens giftermål med Blanche av Namur, och även

57. SRS I, s. 216–348.

58. *Olaus Petri Svenska krönika*, utg. Gustaf Edvard Klemming (Stockholm 1860).

59. *En Svensk krönika af Olaus Petri*, utg. Jöran Sahlgren (Uppsala 1917). Denna utgåva trycktes även vidare i OPSS IV.

60. OPSS IV, s. 110.

61. OPSS IV, s. 110–111. Jfr Westin, *Historieskrivaren Olaus Petri*, s. 219–223.

62. OPSS IV, s. 111.

detta berättar han om i korthet, utan vidlyftiga kommentarer. Sedan omnämner han olika händelser i Magnus Erikssons liv och regering: han grundade ett dominikankloster i Stockholm, han avlade två söner och två döttrar med sin drottning, han kröntes och red sin eriksgata, han gav en ny lag för Västergötland och avskaffade trälldomen där, och han försåg även Södermanland med en ny lagstiftning.⁶³

Här ser vi ett karakteristiskt drag i Olaus Petris historieskrivning: han intresserade sig inte bara för regenter utan även för hur samhället såg ut under deras regering. I hans krönika påträffar vi stundom element av vad som skulle kunna kallas socialhistoria och rättshistoria. I det här fallet fokuserar Olaus på kung Magnus liv och regering, och i samband med detta på uppgifter om *kung Magnus tid*.

Sedan återgår ”Mäster Olof” till huvudtemat: Magnus Erikssons historia. Vi läser i krönikan att kungen började regera självständigt.

Och kom så med tijdhen ther til at regementet wardt icke sådant som thet skulle, ty konungen (effter som våra Suenska crönekor almenneligha innehalla) wende sigh til lööszachtigheet, begynte förachta de gamla, och halla sigh in till the vnga [...]⁶⁴

Olaus ansluter sig, som vi ser, till den medeltida kritiken mot kung Magnus. Men han ger även sin egen förklaring till det som hände. ”Mäster Olof” menar att kung Magnus gjorde fel när han föredrog de unga framför de gamla, eftersom de unga saknar den erfarenhet som de gamla har. ”Mäster Olofs” tolkning av händelserna är mer rationell och mer historisk än den som hade gjorts av hans medeltida föregångare. Det skedde, enligt ”Mäster Olof”, vissa förändringar i kungens politik, vilka dock var ett misstag och ledde till stor olycka.

Sedan redogör Olaus för omständigheterna kring Magnus Erikssons korståg mot Karelen och Ryssland:

Om thenna samma Ryssa reeso, hadhe S. Birgitta som tå leffde mykit bekymber, Hon sadhe sigh haffua wppenbarilse, huru thet örligitt skulle best gångas igenom, Hon sadhe konungenom före, huadh folk han haffua skulle, om hans lycka skulle gå wel, hon sadhe honom och thet före, at hans reeso skulle icke lyckas om han icke fölgdhe hennes vppenbarilse effter, Men konungen achtade thet intet, vtan hölt thet (som thet och syntes) för itt löst qwinno snack [...]⁶⁵

63. OPSS IV, s. 111.

64. OPSS IV, s. 112.

65. OPSS IV, s. 112.

Här ser Olaus Petri en anledning till att tala mer allmänt om Birgittas förhållande till kung Magnus:

Så hadhe hon och altijdh nogh bestella med thenna konung Magnus, och straffadhe honom för hans leffuerne, handel och anslagh, och alt sadhe hon sikh göra aff vppenbarilse, som hennes vppenbarilse böker nogh vtwijsa, Men sådana vppenbarilse achtades intet så högt, medhan hon leffde, som sedhan skedde, tå Påwen hade henne gillat och stadfest [...] ⁶⁶

Det var dock en svår sak, menar Olaus, eftersom hennes revelationer väckte misstänksamhet:

[...] monge lärde män satte sikh ther emoot och höllo thet för drömer, som thet och lijkast är. ⁶⁷

Detta är, som forskarna redan har noterat, en av de viktigaste episoderna i ”Mäster Olofs” beskrivning av kung Magnus. Genom att påminna om uppenbarelsernas tvivelaktiga karaktär, ifrågasätter ”Mäster Olof” även det som Birgitta meddelade om kung Magnus.

Efter berättelsen om kungens misslyckade krig mot ryssarna återgår Olaus till berättelsen om det svenska samhället under Magnus Eriks-son. Han berättar om fredsfördraget mellan Sverige och Novgorod, om rysk-svenska gränstvister, om digerdöden och om en tullreform som genomfördes i Sverige under kung Magnus tid. ⁶⁸

Därefter återvänder Olaus Petri till beskrivningen av kung Magnus och berättar om hans moraliska förfall. Han tar med uppgifterna från de medeltida källorna:

Såsom til förenne berördt är, at konung Magnus gaff sikh til löösachtigheet och til sådana obequemligheet (effter som itt almenneligitt rychte vth gick) at i bland Christit folk icke war lofflighit sådana tenkia eller taala, mykit mindre at bedrijffua, Och wart han ofta förmanat til förbettring, än tå (som historierna seyia) ther fölgde inghen bettring effter, vthan hans leffuerne bleeff meer och meer vthropat, Förachtadhe han och sitt rikets rådth, och togh sikh rådgiffuare effter sitt sinne, och snarast sagdt allt ondt fördes vth om honom, Men huru ther om haffuer warit i sanningene må gudh weta, som alles theres domare är [...] ⁶⁹

Detta är den allmänna utgångspunkten i ”Mäster Olofs” berättelse: anklagelser som saknar övertygande bevis är tvivelaktiga. Säkert kan

66. OPSS IV, s. 112–113.

67. OPSS IV, s. 112–113.

68. OPSS IV, s. 113–114.

69. OPSS IV, s. 114–115.

man säga detta även om anklagelserna som finns i Birgittas uppenbarelser, menar ”Mäster Olof”:

S: Birgitta haffuer nogh hafft medh honom bestella [...] Ther hon straffadhe honom före, war thet, Han war then helgha kyrkios stadghar olydigh, Han war en bansman, lyst i påwans ban, och achtadhe intet ban, ty han war en kättare, Han war en vppenbara meneedhare, Han ladhe mykin oskäligh tunga på landet, Han leet oskieligha Clereker komma til kyrkiones lään och prebendor, Och han gjorde mykit emoot Suerigis lagh, och godha sidhwänior, Han leeth huarken lagh eller rett skee i landet, och annat sådana meer kastadhe hon honom före [...] ⁷⁰

Olaus kommenterar också den berömda Tilläggsuppenbarelsen nummer 8o:

Och enastadz säger hon at Jungfru Maria befalte at rikesens rådth skulle sättia sigh vp emoot konungen, och settia honom aff regementet, om han icke wille bättra sitt liffuerne, Sådana gaff hon och rikis rådth in, och winladhe sigh ther om, at alle skulle komma i then mening, Men thet är nogh befructandes at then Jungfru Maria som S: Birgitta haffuer skuttit vppå, haffuer icke warit then sanskylligha, effter thet hon wille vpueckia tuist och tuedregt [...] ⁷¹

Av detta drar Olaus Petri slutsatsen att kritiken mot kung Magnus förmodligen inte var helt rättvis:

Är och så nogh troendes at thet haffuer icke aldels retth wordet handlat med thenna konung Magnus och jw meera S: Birgitta haffuer hafft här medh bestella, jw mindre är thet til troendes [...]

Ytterligare ett viktigt argument finner Olaus i uppgifterna om kungens fromhet, vilka ”Mäster Olof” har påträffat i de gamla källorna:

Så scriffua och somblighe, om thenna konung Magnus, thet S: Birgitta och bekenner, at han haffuer gerna hördt messo, gärna läsitt och fastat, och aff gudeligheet i en longh tijdh icke welet gå i säng medh sinne Förstinno, ther hon och skulle medh thet första haffua giffuit samtyckio till [...] ⁷²

Olaus utesluter dock inte att anklagelserna åtminstone delvis kunde vara riktiga: ”Någon skull kan han wel haffua hafft [...]”. Men han var inte nöjd med detta antagande. Han behövde förstå frågan på en djupare plan. Varför var kung Magnus så hatad? Olaus Petri finner ett svar. En verklig orsak låg, enligt ”Mäster Olof”, i kungens politik, som bl.a. kom i konflikt med kyrkans privilegier och intressen:

70. OPSS IV, s. 115.

71. OPSS IV, s. 115.

72. OPSS IV, s. 115.

[...] ganska illa haffuer han wordet vtförd, huilkit och mykit ther aff kommit är, at han war i Påwans ban, och Interdict, eller förbodh, war kommit offuer landet för hans skull, och stodh lenge, Ty haan bar vp Romskottet, och hölt thet inne medh sigh, huilkit altijdh til Room sendas plägadhe aff hans land och rijke [...] Effer thet han nu inthet achtadhe sådana ban eller Interdict, thet doch alle andre rechnade högt, ty wart han hallen för en öffuergiffuin man, och taalades alt ondt om honom, och hans leffuerne [...] ⁷³

Men den viktigaste anledningen till konflikten, påpekar ”Mäster Olof”, var att kungen började förakta aristokratin och i stället närma sig rådgivare av låg börd:

Men största agget och hatet emellan rikesens rådih och honom gick ther aff, at han förachtade Adhelen, och the gamla, Och togh vnga the som aff ringa slecht woro, i sitt rådih [...] ⁷⁴

På detta sätt åstadkom Olaus Petri en för sin tid alldeles ny bild av kung Magnus. Händelserna med denna kung i centrum fick en sund, rationell förklaring som var mycket mer historisk (i ordets moderna mening) än de medeltida framställningarna.

***

Olaus Petris insats i den kritiska omvärderingen av Magnus Erikssons gestalt har inte gått obemärkt förbi i Sveriges moderna historieskrivning. Redan Ingvar Andersson visade, i sin banbrytande monografi *Källstudier till Sveriges historia*, respekt för Olaus Petris historiska kritik vad gäller Birgittas uppenbarelser om kung Magnus.⁷⁵ Men det var två historiker som gjorde ”Mäster Olofs” berättelse om kung Magnus till föremål för en noggrann vetenskaplig analys. Dessa historiker är Gunnar Westin och Olle Ferm.

Westin konstaterade att Olaus Petri, i sin beskrivning av 1300-talets svenska historia, hade utnyttjat ett rikt källmaterial, och att han hade behandlat detta material ”med stor omsikt”.⁷⁶ Westin var övertygad om att Olaus Petri hade haft en intuitiv föreställning om att bilden av Magnus Eriksson måste korrigeras:

73. OPSS IV, s. 115–116.

74. OPSS IV, s. 116.

75. Se Andersson, *Källstudier till Sveriges historia*, s. 109.

76. Westin, *Historieskrivaren Olaus Petri*, s. 48–49.

Han har haft en stark känsla av att historieskrivningen kring Magnus Eriksson varit ytterligt partisk mot konungen. Själv har han prövat en omvärdering av denne men har ej fullständigt lyckats bryta sitt källmaterials i detta avseende tämligen eniga front. Kvar har stått en allmän misstro mot materialet, vilket bl.a. yttrat sig i ett konsekvent påvisande av förefintliga motstridigheter inom detsamma.⁷⁷

Westin har också räknat med att ”Mäster Olofs” berättelse om Magnus Eriksson hade utvecklats i två faser. Westin fastslog att ”Mäster Olof” i det första skedet hade använt Erikus Olais krönika som sin viktigaste förlaga, men sedan kompletterat den med material från andra skrifter, inte minst från Förbindelsedikten.

Westin konstaterar bl.a. att i berättelsen om Magnus Erikssons fälttåg mot Karelen och Ryssland gick Olaus och Ericus Olais meningar isär. ”Doktor Erik” hade, enligt Westin, influerats starkt av Birgitta och byggt sin berättelse om korståget på hennes revelationer. Olaus Petri distanserar sig däremot från revelationerna:

De faktiska uppgifterna rörande tåget har Olaus Petri hämtat från *Chronica Regni Gothorum*. Men han har omsorgsfullt skalat bort allt som härstammar från Birgitta [...]. Därigenom har han de facto tagit ställning till det källmaterial, som revelationerna utgöra. Men någon klar teoretisk motivering för sitt tillvägagångssätt ger han icke nu utan inskränker sig till en i lätt spydig ton hållen kommentar. Det är först i tilläggen, som han lägger fram en genomförd, kritisk syn på revelationerna som historiska källor.⁷⁸

Vidare demonstrerar Westin att Olaus hade sin egen förklaring till Magnus Erikssons förlust av Skåne. Förmodligen tillkom denna förklaring som ett resultat av Olaus Petris studie av uppgifterna från Förbindelsedikten, vars idé han väsentligen bearbetade och utvecklade. Förlusten av Skåne blev, enligt ”Mäster Olofs” förklaring, ett resultat av Magnus Erikssons medvetna politik, då den svenske kungen satade på förbundet med den danske kungen. Därmed avvisade Olaus föreställningen om Magnus Eriksson som en alldeles viljelös, svag och lättsinnig kung. Hans politik har även i detta fall fått en rationell förklaring, menar Westin.⁷⁹

I den del av boken som ägnas åt Olaus Petris bearbetning av krönikans text demonstrerar Westin bl.a. hur Olaus Petri vidareutvecklade

---

77. Westin, *Historieskrivaren Olaus Petri*, s. 49.

78. Westin, *Historieskrivaren Olaus Petri*, s. 52–53.

79. Westin, *Historieskrivaren Olaus Petri*, s. 55 och 99.

bilden av Magnus Eriksson i sin krönika. Westin klargör att Olaus Petri uppmärksamt studerade både *Libellus* och Birgittas uppenbarelser – och kritiserade deras negativa uppfattningar om kungen med hjälp av de uppgifter om kungens fromhet som han (enligt Westin) hämtade från *Libellus*. Westin sammanfattar:

Den metod, enligt vilken Olaus Petri utnyttjar *Libellus de Magno Erici rege*, ger några för hans historieskrivning karakteristiska drag. Han har ur denna Magnus Eriksson-fientliga källa plockat ut isolerade fakta, med vilka han visar, att kungen, tvärtemot vad den hävdar, levat ett gudfruktigt liv.⁸⁰

Westin intresserade sig, som vi har sett, i första hand för Olaus Petris metoder och slutsatser. Ferm, däremot, fokuserade på Olaus Petris allmänna inställning och principer. Ferm anser att Olaus, efter att ha studerat de medeltida skrifterna om kung Magnus, uppfattade materialet på ett mycket kritiskt sätt och därmed tillämpade en ny syn på historia. Enligt Ferm gick det till på följande vis: Olaus kom till slutsatsen att Birgittas kritik av kung Magnus var partisk, och att den berodde på personligt hat. Olaus visade att kungen hade goda skäl att inte följa Birgittas anvisningar. Birgitta var inte ännu kanoniserad. Många lärda personer betvivlade sanningsvärdet i hennes uppenbarelser och betraktade dem som drömmar. Enligt Ferm bekräftar ”Mäster Olofs” berättelse om Magnus Eriksson att Olaus Petris krönika var en historisk skrift av helt ny typ för dåtidens Sverige. Olaus tillämpade här, enligt Ferm, ”ett nytt sätt att skriva historia”. Ferm sammanfattar:

Utifrån mitt perspektiv är tre av Olaus Petris ställningstaganden gentemot Heliga Birgittas vittnesbörd av principiellt intresse.

1. Han hävdar att de historiska aktörerna måste förstås utifrån deras egen tid [...].
2. Han kräver empirisk bevisning för att påståenden om händelser i det förgångna skall uppfattas som sanna.
3. Han markerar en insikt om att vittnesbörd ur det förgångna kan bestå av föreställningar och värderingar som är uttryck för källproducentens egna behov och intressen och därför är att betrakta som subjektiva manifestationer.⁸¹

Gunnar T. Westins och Olle Fermes monografier om Olaus Petris krönika representerar två olika generationer i svensk historieforskning. Det som förenar dem är forskningens höga kvalitet, men de båda böckerna kan också uppfattas som en inbjudan till vidare diskussioner. Så är fal-

80. Westin, *Historieskrivaren Olaus Petri*, s. 285.

81. Ferm, *Olaus Petri och Heliga Birgitta*, s. 32–33.

Åbiskopen Hemmings sigill.
Ur Ilmari Salomies, Suomen
kirkon historia (Helsinki 1944).

let med Westins avhandling. I sin helhet är den mycket övertygande, men ibland kan Westins slutsatser bestridas. Så är fallet med hans föreställning om hur de senmedeltida historikerna och Olaus Petri använde Birgittas uppenbarelser. En viktig anmärkning har gjorts av Ferm som har poängterat att ”Mäster Olof” hade hämtat positiva uppgifter om kung Magnus inte bara från *Libellus* (som Westin menade), utan även från Birgittas uppenbarelser.⁸² Fems observation (som är alldeles riktig) innebär att Olaus, vid sin kritiska omvärdering av berättelsen

82. ”Bara på en punkt har jag en från Westin avvikande mening i fråga om Olaus Petris relation till uppenbarelserna och *Libellus*. Westin (s. 283) hävdar att Olaus Petri hämtat uppgifterna om kung Magnus gudfruktiga leverne enbart från *Libellus* och att han för att stärka polemiken även hänvisar till uppenbarelserna, där det (enligt Westin) inte finns stöd för att kungen varit gudfruktig. Men det finns det faktiskt (i t.ex. VIII: 47). Alltså: Olaus Petri var mer samvetsgrann än Westin antar [...]” (Ferm, *Olaus Petri och Heliga Birgitta*, s. 30–31, not 53).

om Magnus Eriksson, på nytt använde Birgittas revelationer och läste dem mycket uppmärksamst.⁸³

Till denna observation kan vi lägga ytterligare en kritisk anmärkning. Westins idé om hur Birgittas uppenbarelser användes i Ericus Olais beskrivning av korståget mot Karelen och Ryssland bör korrigeras. Westin hävdar att Ericus Olais redogörelse för detta korståg var ”starkt influerad av Birgitta”. I själva verket har Ericus Olai, som vi redan har sett, inte så mycket grundat sig på de verkliga Birgitta-texterna, utan hämtat sin framställning från det ensidiga och partiska referatet i Förbindelsedikten. Också i det stora hela var Olaus Petris läsning av Birgittas uppenbarelser mer uppmärksam och givande än Ericus Olais användning av Birgittas skrifter. Vid redigeringen av sin krönika återvände ”Mäster Olof” faktiskt till de primära källorna och utnyttjade dem på ett effektivare sätt än sin föregångare. Han visade sig alltså vara en ganska kompetent historiker.

Ferms studier av Olaus Petris syn på Magnus Eriksson lämnar ännu större utrymme för vetenskaplig polemik än de motsvarande avsnitten i Westins avhandling. Vissa kritiska anmärkningar måste göras, först och främst i samband med Ferms huvudidé i boken om Olaus Petri: att ”Mäster Olof”, som ett resultat av sin reformatoriska inställning, tillämpade de nya principerna för historieskrivning och därmed rättade bilden av kung Magnus.

Det är dock endast med väsentliga reservationer man kan acceptera Ferms uppfattning. Krönikans avsnitt som handlar om Magnus Erikssons regering visar att Olaus befann sig någonstans mittemellan den senmedeltida krönikeskrivningen och den vetenskapliga historiografin. T.ex. reproducerade han helt okritiskt de medeltida uppgifterna om att Sverige hade blomstrat under förmyndarregeringens styrelse – trots att denna uppgift faktiskt var en propagandistisk kliché som i själva verket kunde ifrågasättas. Ännu ett exempel: Olaus mildrade visserligen den starkt negativa beskrivning av kung Valdemar Atterdag som han fann i Ericus Olais krönika, men lämnade ändå kvar de väsentliga dragen i den.

Det står klart att Olaus Petri berikade och utvidgade dåtidens historiska föreställningar om kung Magnus och hans tid – inte minst genom att använda aktmaterialet. När Olaus upptäckte motstridigheterna mel-

---

83. Ferm, *Olaus Petri och Heliga Birgitta*, s. 30–31, not 53.

lan sina narrativa och dokumentära urkunder försökte han harmonisera uppgifterna, förena dem i en mening. Denna metod hade ännu inte så mycket att göra med källkritik i ordets moderna betydelse.⁸⁴

Olaus förblev, i viss mån, traditionen om Magnus Eriksson trogen, trots att han hade kritiserat denna tradition. När han hade upptäckt motstridigheter i uppgifterna om Magnus Erikssons moraliska anseende och påvisat att dessa uppgifter var partiska, uteslöt han ändå inte att de negativa omdömena om kungen åtminstone delvis kunde vara riktiga. ”Någon skull kan han wel haffua hafft”, skriver ”Mäster Olof”. Vi kan till och med observera att ”Mäster Olof” själv delade några sådana föreställningar om kungen. När Olaus Petri beskriver Magnus Erikssons död säger han: ”[...] såsom han hade itt skröpelighet liffuerne, så fick han och en skröpeliga ändalycht [...]”⁸⁵

Vi måste också understryka en detalj som Ferm faktiskt har förbigått. I den äldre redaktionen av Olaus Petris krönika har berättelsen om Magnus Eriksson en mer traditionell karaktär än i den senare. Den saknar de reservationer och kritiska anmärkningar som vi känner till tack vare krönikans senare redaktion. I den äldre redaktionen läser vi bara att kungen ägnade sig åt lösaktighet, övergav sin furstinna och syndade så förskräckligt att hans brott inte kan omtalas:

Så som nu tilförende berördt ähr, att konung Magnus begynte giffua sig till eth Lössachtigt leffwerne, Så höldt hann thet och så fram m, Och kom m så när att konungenn öffuergaf sina förstunno, Och bedreff sådana okyskhett ther obequemligt är att tala om m, och änn tå hann ofta wardt förmanat till förbättring, Så kunde thet dogh Intet hielpa, Vtann hans onda leffuerne wardt jw mer och mer vppenbartt, ther alla stygdes wed, Terföre gick tå hela Rickesens rååd till med meniga adelen n, och vtwalde Juncker Erich konungens son n till konung öffuer Swerige, Och Juncker Häkon till konung öffuer Norige [...]”⁸⁶

De citerade avsnitten bekräftar än en gång vad vi redan har kunnat konstatera: trots att Olaus Petri som historiker i hög grad var en bannbrytare som lyfte fram nya idéer, delade han ändå ofta de äldre traditionella uppfattningarna om historien.

84. Jfr Westin, *Historieskrivaren Olaus Petri*, s. 203–239.

85. OPSS IV, s. 128.

86. N 141, Uppsala universitetsbibliotek (UUB), f. 109v. Jfr N 142, UUB, f. 75, samt D 23, Kungliga Biblioteket, Stockholm (KB), s. 122–123; D 409, KB, s. 125–126; D 407b, KB, f. 132v–133. Jfr detta avsnitt i Codex Sernsköldianus: Klemming, *Olai Petri Svenska krönika*, s. 340.

Ferm har, som vi minns, lanserat följande modell i sin monografi: 1) Olaus Petri var en reformator, och därför också en banbrytande historiker; 2) till följd av detta bröt han med den medeltida beskrivningen av Magnus Eriksson. Denna modell har faktiskt en svag punkt. Vi vet att under just den tid då Olaus Petri skrev den äldre redaktionen av sin krönika (vars beskrivning av kung Magnus var mycket mer traditionell) var han mer aktiv och entusiastisk som reformator än senare, när han bearbetade sin krönika. Sambandet mellan Olaus Petris reformatoriska åskådning och hans historiska idéer är alltså inte så klart och inte så direkt som Ferm tänker sig.

Olaus Petris "Svenska krönika" är hans enda verk med ett renodlat historiskt innehåll. Men den historiska tematiken fanns även i hans andra skrifter – "Om klosterleverne", "Domarreglar", "En liten undervisning om äktenskapet" och flera till. Bl.a. använde han historiska argument i sina teologiska arbeten. Ofta studerade han historiska frågor i samband med något praktiskt uppdrag, och använde resultaten av dessa studier även i sina skrifter (samtidigt eller senare). Så var det exempelvis med hans studier av stadsväsendets historia i Sverige. Han intresserade sig för detta ämne då han, under 1520-talet, var Stockholms stads sekreterare, men använde sina kunskaper i stadshistoria även i sin egenskap av krönikeförfattare.

Så här gick det av allt att döma även till i samband med Olaus Petris studier av den heliga Birgittas uppenbarelser. De flesta birgittiner och vanliga människor som hade respekt för Birgitta och hennes verk blev, som vi alla vet, motståndare till reformationen. Och eftersom Birgitta var populär – inte bara i Sverige utan även i andra länder, särskilt i Danmark och Norge – studerades hennes uppenbarelser i samband med polemiken om reformationen i Norden. Då dansken Paulus Heliae, Olaus Petris nordiska opponent i striden kring reformationen, hänvisade till Birgittas uppenbarelser i sitt brev till Gustav Vasa, blev också "Mäster Olof" tvungen att läsa dessa uppenbarelser för att kunna uttala sig om deras innehåll och värde.⁸⁷

Olaus Petri studerade även några medeltida skrifter som hade riktat sig mot Birgitta, även om vi inte vet exakt vilka skrifter det rörde

---

87. Jfr Kaare Rübner Jørgensen, 'Birgitta prophetans: The use of St. Birgitta's Revelations in early sixteenth century controversies', Lars Bisgaard (red.), *Medieval Spirituality in Scandinavia and Europe* (Odense 2001), s. 295–307.

sig om. Kanske hämtade ”Mäster Olof” uppgifterna om kritiken mot Birgitta från företalet till samlingen av Birgittas uppenbarelser där detta ämne behandlades. Men Paulus Heliae var övertygad att Olaus Petri hade funnit dessa uppgifter i skrifterna av Jean Gerson, som var en av de mest inflytelserika teologerna under senmedeltiden och hade uttryckt stark skepsis mot Birgittas revelationer.

Då Olaus Petri uttryckte sin mening angående Birgittas uppenbarelser, gjorde han sin plikt som reformator. Men som historiker läste han Birgittas texter relativt okritiskt i detta stadium. Hans bild av kung Magnus var fortfarande ganska traditionell och alltså inte så intressant som i krönikans slutliga redaktion.

Först senare, kanske efter en lång tid, återvände Olaus till sitt material från 1300-talet och studerade noggrant både *Libellus* och Birgittas revelationer, denna gång i egenskap av historiker. Och då hände det som brukar hända författare som fördjupar sina kunskaper och försöker förbättra sin text. ”Mäster Olof” kände sig nu mer förmögen att uttala sig självständigt, och lyckades den här gången, åtminstone delvis, presentera Magnus Eriksson i ett nytt ljus.

Olaus Petris stora insats i omvärderingen av Magnus Erikssons gestalt var alltså i hög grad ett resultat av att han hade blivit en mer erfaren och kompetent historiker. Den var endast delvis en följd av hans inställning och verksamhet som reformator.

Reformation och auktoritet

Eva-Marie Letzter (red.), *Auktoritet i förvandling. Omförhandling av fromhet, lojalitet och makt i reformationens Sverige*, 136 s., Opuscula Historica Upsaliensia 49, Uppsala universitet, Uppsala 2012.

I DEN TRADITIONELLA KRONOLOGISKA indelningen av det svenska samhällets historiska skeenden är reformationen vad som skiljer medeltiden från den nya tiden. I vardaglig diskurs framställs den ibland nästan som en enskild samhällsomvandlande händelse, med Gustav Vasa i spetsen. Även om det knappast är rådande tankebanor inom akademiska kretsar har det i äldre forskning funnits tendenser att tolka reformationen som ett införande av något nytt, snarare än en omvandling. Ett av de uttryckliga målen med antologin *Auktoritet i förvandling. Omförhandling av fromhet, lojalitet och makt i reformationens Sverige* är att ”nyansera bilden av en epok då en religiös nyordning kom att införas” (s. 7). Utgående från att reformationen var en lång process visar de olika författarna på reformationens komplexitet och också på det problematiska i att på något vis avgöra de klassiska skolfrågorna när reformationen så att säga inföll, och vad dåtidens människor ansåg om den. Samtidigt är det just sådana frågor som författarna förtjänstfullt nystar i.

Gabriella Bjarne Larsson argumenterar för att Västerås recess 1527 kom att påverka vanliga människors religionsutövning i större utsträckning än man tidigare trott, som en effekt av den ekonomiska omfördelningen. Genom upplösandet av den regulära kyrkan och ”biskoparnas överflödiga verksamhet” (såsom att biskoparna höll egna trupper) motverkade Gustav Vasa kyrkans inblandning i politiken, och genom prästens nya uppgifter och framför allt den nya synen på frälsningen (stora donationer till kloster hade tidigare spelat en betydande roll) påverkades befolkningen nästan omedelbart av förändringarna. Samtidigt omvandlades kyrkans vårdande funktion, även det en aspekt som torde ha haft direkt effekt på befolkningens religionsutövning i det att synen på livet och döden fick andra ramar.

I början av sin artikel menar Bjarne Larsson att ”reformationen i Sverige fick ett omedelbart genombrott” (s. 13). Den formuleringen vill jag vända mig emot, inte minst med tanke på vad Martin Berntsson skriver i kapitlet efter. Genom att, mycket förtjänstfullt, undersöka hur uttrycket ”Guds

tjänst” användes av både dem som förespråkade reformationen och dem som var motståndare, samt genom att belysa hur synen på det heliga förändrades visar nämligen Berntsson på komplexiteten i motståndet och på hur omvandlingen från katolskt till protestantiskt var långtifrån självklar eller hastig. Jag misstänker dock att det tvivelaktiga i Bjarne Larssons formulering endast är av språklig natur och snarast att betrakta som petitesse i sammanhanget. I slutet av sin artikel skriver Bjarne Larsson i stället att Västerås recess fick ”genomgripande konsekvenser för människors seder och trosuppfattningar” (s. 31), vilket inte bara är formulerat med bättre precision utan också i detalj uppbackat av hennes synnerligen intressanta kapitel. Dessutom utgör den formuleringen heller ingen från resten av kapiteln avvikande tolkning utan ett fint komplement.

Medan Martin Berntsson diskuterar Guds tjänst, det heliga och det profana belyser Kajsa Brillman hur begreppet ”kristet” användes i kombination med orden ”undersåte” och ”kung”. I likhet med Berntsson visar Brillman på hur olika sidor kunde använda orden till sin egen fördel men också på hur begreppens innebörd förändrades över tid. Hennes beskrivning av hur ”kristet” kom att få en uteslutande betydelse för dem som hade den rätta tron visavi katoliker (som ju tekniskt sett också är kristna) är mycket givande. Även om Gustav Vasas egen religiositet har ifrågasatts i forskningen står det klart att han flitigt använde sig av en religiös retorik.

Erik Petersson och Annika Sandén sätter fokus på en mans själsliga kamp, nämligen Petrus Benedicti omvändelse på 1590-talet. Petrus Benedicti personliga historia utgör exempel på hur statsmakt och kyrka stred ännu i slutet av århundradet, men den ger också en fascinerande inblick i hur rikets ledande män möjligen resonerade och agerade. Som Petersson och Sandén visar handlade reformationen inte bara om den religiösa utvecklingen, och på 1590-talet särskilt om liturgin, utan också om hur kyrkans män skulle förhålla sig till den nya stärkta furstemakten. ”Troheten till furstemakten var en betydande samhällsprincip” (s. 109). Även om det inte går att med säkerhet avgöra varför Benedicti så resolut gjorde avbön och bytte sida inför hertig Karl, och det så att säga ”rätta svaret” således inte finns att få, är det lyckat att liksom Petersson och Sandén likväl ställa frågan om varför och spekulera i svaret. Vad var viktigast? Personlig tro? Lojalitet? Politiska strategier? Kombinationer av dessa och andra faktorer? Återigen ser vi reformationens komplexitet och utveckling över tid.

Det sista kapitlet är Mats Hallenbergs text om församlingsprästens position i 1500-talets Sverige. Genom att analysera tre församlingsprästers agerande i konfliktsituationer närmar sig Hallenberg den nya sortens präst och den religiösa manligheten. Hallenberg visar på att prästen var en central person i lokalsamhället, men också på att det lätt kunde uppstå konflikter och maktkamp med fogdarna. Att hålla sig väl med kungen var

således viktigt, eftersom fogdarna var ansvariga inför honom. Hallenberg visar också på en helt ny sorts konflikt i prästernas roll och för den religiösa manligheten, nämligen prästen som hushållsföreståndare och familjefar – ytterligare en arena där prästen behövde befästa sin auktoritet.

När jag först fick boken i min hand hade jag i ärlighetens namn inga högre förväntningar. Den är tunn. Våldigt tunn. Men *Auktoritet i förvandling* är ett ypperligt exempel på att man inte ska döma boken efter omslaget, för på bara 134 sidor lyckas författarna ändå ta ett synnerligen brett, ämnesövergripande grepp och resultatet är en mycket högkvalitativ antologi som alla med intresse för senmedeltid, reformation och tidigmodern tid kan ha nytta av. Genom att sammanföra olika aspekter av det religiösa livet utan att på något vis frikoppla religion från det sekulära samhället (vilket heller knappast låter sig göras) visar antologin på dynamiken mellan äldre auktoriteter och nya, komplexiteten i förändrade begrepp och försök att bringa ordning i nya roller. I *Auktoritet i förvandling* är alla kapitel välskrivna, sammanhängande, väl underbyggda av spännande, nytänkande forskning samt fungerande helheter och fullgoda kapitel på en och samma gång. Till och med inledningen, skriven av Eva-Marie Letzter, utgör en läsvärd enhet, något som tyvärr är långt ifrån självklart. Skulle jag anmärka på något, förutom ett par stavfel som egentligen inte stör, skulle det väl vara att jag gärna hade läst mer. Men det kan väl knappast någon klandras för.

Charlotte Vainio

Statistiken, människan, konungen

Mirkka Lappalainen, *Jumalan vihan ruoska. Suuri nälänhätä Suomessa 1695–1697* [Guds vredes piska. Den stora hungersnöden i Finland 1695–1697], 262 s., Kustannusosakeyhtiö Siltala, Helsinki 2012.

DET ÄR YTTERST SÄLLSYNT att man träffar på en historieforskare som både kan läsa och skriva: som både kan läsa sina källor på ett kompetent sätt och skriva en läsvärd framställning på basis av dem. De flesta historiker behärskar endast den ena av dessa färdigheter, därför associeras ofta en torr och svårbegriplig text med vetenskaplig kompetens medan en skriftligt begåvad text förknippas med grimbergsk populism. Just av denna anledning är det ett sant nöje att få gripa sig an Mirkka Lappalainens nya bok. Hon är en av de få nu verksamma finländska historieforskare som är suverän på båda områdena: både en kompromisslös forskare och en begåvad författare.

I sin tidigare forskning har Lappalainen ofta skildrat stormän. I den prisade doktorsavhandlingen *Suku, valta, suurvalta* (2005, publicerad på svenska under titeln *Släkten, makten, staten* 2007) behandlar hon släkten Creutz skeden på 1600-talet. Bokens tillkomst, som Lappalainen har berättat om i intervjuer, skildrar väl hennes etos som historiker. Arbetet var från början planerat att bli en strängt teoretisk nätverksanalys men förvandlades i skrivskedet till ett fritt flödande, personcentrerat narrativ eftersom ”Creutz började drunkna under teorierna”. Den ännu mer rosade *Susimessu* (2009, ej översatt, titeln motsvarar ung. Vargmässan), en skildring av den inbördes maktkampen i Sverige på 1590-talet, är en skicklig beskrivning av det tidigmoderna politiska spelet och dess spelare. Dess största utdelning är beskrivningen av huvudpersonernas, såsom hertig Karls, Sigismunds och Klas Flemings, agerande, karaktär och motiv.

Jumalan vihan ruoska kan i detta avseende anses vara en ny inbrytning för Lappalainen eftersom den först och främst beskriver ett demografiskt fenomen, den stora hungersnöden på 1690-talet. Innehållsmässigt är verket uppdelat i tre olika nivåer. En av dem är makroplanet, d.v.s. en statistisk undersökning av skördar, sjukdomar och dödlighet under hungeråren. Den andra är mikroplanet, d.v.s. ett synliggörande av de konkreta följderna av hungeråren framför allt genom exempel plockade ur rättskällor. Den tredje är stormannanivån, d.v.s. kungens, centralmaktens och landshövdningarnas kamp för att stoppa hungerkatastrofen.

Stilmässigt är verket inte en likadan *tour de force* som sin föregångare – men detta kan Lappalainen skylla sig själv för då hon satt sin personliga ribba så högt. Skarvarna mellan de tre ovan beskrivna nivåerna är inte alltid osynliga. Trots detta är *Jumalan vihan ruoska* en välskriven bok mätt med vilken måttstock som helst. Lappalainenens språk kunde betecknas som barockt, även om detta kan låta som en kliché då man talar om en 1600-talsforskare. Hon svarvar sin text som en barocksnickare svarvade möbler. Slutresultatet är imponant men stramt, ibland brutalt men alltid med skicklighet skulpterat.

Förutom att Lappalainen är stilistiskt briljant finns det också en rejäl dos av mytkrossare i henne. I *Susimessu* var det de mest kända finländska klubbekrigsforskarna och deras tolkningar som fick sig en dänga, Pentti Renvall med en rak höger och Heikki Ylikangas mer diskret – sin lärare bör man alltid behandla med respekt. I skottlinjen hamnar denna gång den nordiska ekonomiska och demografiska historieskrivningens *Grand Old Men*, svensken Eli Heckscher och finländaren Eino Jutikkala, vars uppfattningar om orsakerna bakom hungerkrisen på 1690-talet blir föremål för kraftig kritik.

Eli Heckscher, som var en anhängare av den klassiska malthusianismen, ansåg att hungeråren var en ”befolkningskorrigerings” och en naturlig del av människopopulationens utveckling. Enligt honom hade befolkningen i riket växt sig större än den ekonomiska bärkraften, och därför var en katastrof som beskattade befolkningsmängden oundviklig. Denna tolkning är felaktig, påstår Lappalainen, som hänvisar till Seppo Muromas beräkningar över befolkningsförlusterna under hungeråren. Enligt Muroma led de tätast befolkade åkerbruksområdena minst av missväxtåren, d.v.s. just de områden som hade störst malthusiansk ”överbefolkning”. Det var i stället de glesbefolkade gränstrakterna, där det teoretiskt sett borde ha funnits bättre näringsmöjligheter, som drabbades hårdast. Dessa områden var beroende av svedjebruk, vilket var känsligt för störningar, och de låg långt bort från alla administrativa centrum och källor till nödhjälp.

Jutikkala kritiserar för att han ansåg att statens likgiltighet var den viktigaste orsaken till att hungerkrisen tillspetsades. Till detta bidrog hans uppfattning om merkantilismen som ett ”kallt system” där ekonomiska vinster var viktigare än undersåtarnas liv. Det var även delvis fråga om en allmän tendens bland finländska forskare i början av 1900-talet, man ville betona Finlands dåliga ställning i förhållande till Sverige. Lappalainen förnekar inte att kronans biståndsåtgärder var ineffektiva men hon anser att detta berodde mer på tröghet än på likgiltighet.

Under stormaktstiden var statsapparaten strängt hierarkisk, den var en pyramid baserad på arméliknande subordinationsförhållanden och på toppen satt den enväldige konungen. Den var ytterst effektiv då det

gällde att uppbära skatter eller utrusta soldater, men den var oförmögen att reagera snabbt på förändrade förhållanden. Informationsgången var långsam och beslutsfattandet byråkratiskt, ämbetsmännen var rädda för att förarga sina överordnade. Landshövdingarna skickade brev till Stockholm och bad om instruktioner samtidigt som människor dog av svält framför kronans magasin.

Som ”jourhavande storman” i verket stiger kung Karl XI fram och många av dess centrala teman återkommer till hans person. Det var han som skapade det stelbenta statsmaskineri som ledde till att hungerkrisen eskalerade. Det var han som satte igång den stora reformen inom armén, skapandet av indelningsverket, som just vid tiden för hungeråren pågick i största delen av Finland och skattade landets knappa resurser. Kort innan hungeråren hade han också genomfört den stora reduktionen som beröfvade adeln dess förläningsjord.

Då hungerkrisen var som värst var Karl XI sängliggande i dödsplågor på Stockholms kungliga slott. Enväldshärskares sjukdom förlamade totalt den högsta statsförvaltningen vid den värsta tänkbara tidpunkten. Riksråden vågade inte fatta några självständiga beslut, kungen kunde ju ännu stiga upp från sin sjukbädd och ställa dem till svars för deras egenmäktighet. I de avsnitt som beskriver kungens sjukdom och död samt eldsvådan på det kungliga slottet är Lappalainen i sitt esse och skildringen får barocka *vanitas*-toner.

Både undersåtar som motsatte sig kungen och vissa senare forskare har ansett att reduktionen var huvudorsaken till 1690-talets demografiska katastrof. Enligt dem förvandlade Karl XI effektivt odlad donationsjord till ineffektivt brukad kronojord. Lappalainen framför inte någon absolut åsikt om vilken roll reduktionen verkligen spelade för krisens uppkomst. I slutet av boken listar hon fem huvudorsaker till varför de dåliga skördeåren eskalerade till en riksomfattande hungerkris. Dessa orsaker var det otjänliga klimatet, den reglerade merkantilistiska ekonomin, rikets fattigdom, det långsamma beslutsfattandet och sjukdomsepidemierna. Med på listan finns inte de stora förvaltningsreformer som Karl XI inledde. Även om Lappalainen omsorgsfullt framför olika argument för och emot konstaterar hon att reduktionens betydelse är ”mycket svår att bedöma”.

Källmässigt är det mest intressanta i boken kapitlet ”Dödens år på grevens gård” som behandlar jordbruket på Kumogård. Gårdens fogde, Jacob Saringius, rapporterade brevlades om sin verksamhet till husbondefolket i Stockholm. Denna korrespondens har bevarats i Lunds universitetsbiblioteks samlingar och gav Lappalainen möjlighet att utföra en liten *case study* av den finländska gårdsekonomin under hungeråren. Det uppstår inte någon smickrande bild av husbondefolket: samtidigt som de underlydande dog av svält krävde frun på gården, Sofia Juliana Forbus, grevin-

nan De la Gardie, av Saringius att han skulle skicka livsmedel till Stockholm och anklagade honom för försumlighet. Familjen De la Gardie hade emellertid just förlorat nästan all sin jord i reduktionen och var kanske därför tvungen att pressa ut allt som bara gick ur Kumogårds produktion.

Bara tre år efter de stora hungeråren bröt stora nordiska kriget ut. Lappalainen gör inte hungeråren till någon förklarande faktor bakom krigsförlusten utan hon anser att rikets ekonomi rentav var i förbluffande gott skick då kriget bröt ut. Här stöder hon sig på Ilkka Mäntyläs och Antti Kujalas forskning om skatteintäkterna under hungeråren, som visar på relativt få ödesmål och en snabb uppodling av ödehemman. Genom hela hungersnöden förblev statens strukturer intakta och samhällsfreden bevarades. ”Vid krigsutbrottet skulle det svenska riket givetvis ha varit mer stabilt och en farligare motståndare för sina fiender om det inte hade varit för den omfattande befolkningskrisen på 1690-talet. Som stat var ändå Sverige starkare än vad ens kronans egna representanter själva förstod”, summerar Lappalainen.

Den ynka kritik som riktades mot Lappalainenens förra verk *Susimessu* koncentrerade sig på att verket forskningsmässigt egentligen inte hade något nytt att ge. En illvillig recensent kunde påstå samma sak om *Jumalan vihan ruoska* som vid behandlingen av hungersnödens orsaker och konsekvenser stöder sig på tidigare forskning av t.ex. de ovan nämnda Muroma, Mäntylä och Kujala. Någon helt ny, omkullkastande tolkning har Lappalainen inte att erbjuda. Däremot samlar hon alla hittills gjorda forskningsresultat, väger dem mot varandra, förkastar dåliga förklaringsmodeller och vidareförädlar goda samt kryddar allt detta med ny källforskning och nya exempel. Och allt detta med en föredömlig och osviktig känsla för stil.

Juha-Matti Granqvist

Skandinavien under napoleonkrigen

V.V. Roginskij, *Borba za Skandinaviju. Mezhdunarodnye odnosjenija na Severe Evropy v epohij Napoleonovskih vojn 1805–1815*, 516 s., Ves Mir, Moskva 2012.

PROFESSOR VADIM ROGINSKIJ vid avdelningen för nya tidens historia vid Ryska Vetenskapsakademins institut för allmän historia i Moskva är en av de ledande ryska kännarna av Nordeuropas nyaste historia. Under decenniernas gång har han publicerat talrika undersökningar rörande Norges, Danmarks, Sveriges och Finlands historia. Han disputerade 1978 för graden som kandidat i historiska vetenskaper på en avhandling om alliansen mellan Ryssland och Sverige 1812, *Sjvetsia i Rossija – sojus 1812-goda*. Nu trettiofyra år senare har han återvänt till temat.

Författaren granskar Skandinaviens historia i dess helhet under napoleonkrigen, men i centrum står förbundet mellan Ryssland och Sverige 1812 och dess följder, d.v.s. Sveriges ”vändning mot väst”. I inledningen redogör han för sitt omfattande källmaterial. Han utnyttjar mångsidigt ryskt, danskt, norskt, svenskt och franskt arkivmaterial och dokument-samlingar. Dispositionen rör sig på två nivåer. I inledningen ger Roginskij en översikt över Nordeuropas geografi och visar hur det maritima, d.v.s. Östersjön och Atlanten, har präglat staternas utveckling i Nordeuropa. I det första kapitlet behandlas Danmarks och Sveriges kamp om kontrollen över Norge. Därefter behandlas Nordeuropas ställning i det europeiska kriget 1805–1810 samt under fredsperioden 1810–1811. I det tredje kapitlet behandlas den rysk-svenska alliansen 1812. I det fjärde kapitlet behandlas Norges ställning under det tyska frihetskriget och utveckling fram till freden i Kiel. Det femte kapitlet ägnas den norska revolutionen och den svensk-norska unionens uppkomst. I huvudkapiteln behandlar Roginskij händelserna kronologiskt. Huvudvikten ligger alltså på behandlingen av Norges ställning, men författaren knyter frågan till en vid historisk, regional och politisk helhet. I det första kapitlet stöder han sig i mycket på tryckt material, men han har också funnit helt nytt material i ryska arkiv.

Roginskij lyfter fram geopolitiken som en tidigare nästan helt försummad aspekt. Sverige och Danmark kämpade i sekler om herraväldet över Östersjön p.g.a. att havet var områdets viktigaste sammanbindande led. Den som behärskade havet, behärskade kusterna, till vilka näringslivet och befolkningen koncentrerat sig. Norge intog en fördelaktig handelspolitisk position eftersom Atlantkusten erbjöd utmärkta isfria hamnar för handel

och sjöfart. Sverige hade tillgång till Nordsjön, men landets västliga hamnar hotades ständigt av Danmark. I slutet av 1700-talet uppstod läran om ”naturliga gränser”. Enligt Roginskij var Gustav III:s och hans efterföljares viktigaste mål att ansluta Norge till Sverige. Målsättningen motiverades med handelspolitik och det naturliga sambandet mellan länderna, som inte skildes åt av några geografiska faktorer. Den skandinaviska halvön utgjorde en helhet, som borde lyda under Stockholms spira. Avsikten var att återställa Sveriges stormaktsställning på Danmarks bekostnad; för att uppnå detta hoppades man på ryskt stöd. Gustav III:s diskussioner med Katarina II och ryska representanter är kända, men deras innehåll har förblivit oklart. I ryska arkiv har Roginskij funnit nytt och exaktare material bl.a. om Göran Magnus Sprengtporten. Han anser att dennes målsättning var att förändra hela den politiska strukturen i Norden. Sprengtportens strävan att lösgöra Finland från Sverige var känd i Petersburg på 1780-talet. Det har länge rått osäkerhet om innehållet i Sprengtportens förhandlingar med representanter för Ryssland i Haag och Stockholm. Roginskij har ingående bekantat sig med Sprengtportens promemorior och visar deras konkreta nytta för Ryssland. I maj 1786 föreslog Sprengtporten för den ryska ambassadören i Stockholm, A. I. Markov ett svensk-ryskt samarbete för Finlands väl. Vid detta tillfälle överlämnade Sprengtporten till Markov en för kejsarinnan avsedd promemoria ”Några synpunkter på den Nordiska balansen i anslutning till ett förslag om självständighet för Finland”. Enligt Roginskij väckte Sprengtportens strävanden genklang i Petersburg. När Sprengtporten ännu samma år sökte sig till Ryssland uppnådde han en ställning som kejsarinnans rådgivare i svensk-finska frågor, befordrades till generalmajor och tilldelades 600 bönder samt en årslön om 4 000 rubel. Roginskij nämner inte att Sprengtportens ryska förbindelser avslöjats i Sverige och att han tvingats lämna landet. Roginskij sluter sig till att Gustav III var betydligt mera intresserad av att erövra Norge än av att behålla Finland. Hans intresse för Norge berodde på förbindelserna västerut och till Atlanten. Från Norge var det också möjligt att utöva påtryckningar på Sveriges ärkefiende Danmark.

Det ryska stödet uteblev eftersom Katarina inte ville bryta de traditionellt goda relationerna mellan Ryssland och Danmark. De svenska strävandena efter att förvärva Norge levde vidare under Gustav IV Adolfs tid. Roginskij granskar denna period närmast på basis av svenska arkiv och skandinavisk forskning. Särskild uppmärksamhet fäster han vid det allt starkare svenska stödet för begreppet ”naturliga gränser”. År 1800 utgavs den engelske generalen Henry Lloyds krigsvetenskapliga verk i en förkortad svensk upplaga under titeln *General Lloyds praktiska och politiska handbok för officerare*. Enligt handboken borde varje stat få naturliga gränser. Enligt Roginskij var den svenska politiken beträffande Norge konsekvent

även om den inte ledde till ett för Sverige positivt resultat under Gustav III:s och Gustav IV:s tid. Då lades emellertid grunden för den svenska utrikespolitiken under 1800-talet.

Tilsitfördraget 1807 har redan i två sekler behandlats i historisk forskning. Roginskij kan emellertid komma med nya detaljer. Fördraget innehöll offentliga och hemliga delar; särskilt de senare gav spelrum för spekulationer redan i samtiden. Utan att uppge källa hävdade F. Bulgarin i Ryssland och A. Thiers i Frankrike att Napoleon lovade Alexander att Ryssland skulle få Finland. Sedan dess har uppfattningen att Tilsit avgjorde Finlands öde segt levt vidare. Fördraget publicerades i sin helhet först 1866 och alla handlingar rörande Tilsit publicerades i en av Sovjetunionens utrikesministerium och Vetenskapsakademien redigerad dokumentsamling om utrikespolitiken 1801–1815 (1960–1972). I dokumenten nämns Finland inte överhuvudtaget. På ett konkret plan aktualiserades Finland vid mötet i Erfurt hösten 1808, då Napoleon gick med på att Finland skulle införlivas med Ryssland. I sin analys av Finlands ställning hänvisar Roginskij till A. Garden och P. Tommila och ger ett erkännande åt den nordiska forskningen om perioden.

I sin analys av finska krigets gång konstaterar Roginskij att Ryssland tog initiativet. När Gustav IV inte svarade på de ryska framställningarna, blev Alexander I tvungen att förverkliga Napoleons krav på att tvinga Sverige att ansluta sig till kontinentalblockaden. Roginskij lyfter fram den engelska aktiviteten för att stöda Sverige. I London ansåg man att Norges anslutning till Sverige tjänade engelska intressen bättre än danska, en linje som svarade mot Gustav IV:s målsättningar. Han var redo att avstå från Finland, ifall han kunde lägga Norge under sin spira.

Roginskij har också en förklaring till den under två sekler debatterade frågan om det ryska målet från första början var att ansluta Finland till riket. Enligt honom var detta inte den ursprungliga målsättningen, men såväl finska kriget som utvecklingen i Europa ledde fram till denna lösning. Aktiviteten bland finländare som Sprengtporten erbjöd Ryssland ett tillfälle att omforma den politiska strukturen i Nordeuropa genom att grunda ett autonomt finländskt storfurstendöme under Ryssland. Roginskij anser att Finlands öde var knutet till Norges ställning. Genom att avstå från Finland fick Sverige en naturlig östgräns och kunde gå vidare med sin politik att erövra Norge.

Statskuppen och avsättningen av Gustav IV i mars 1809 beskriver Roginskij på traditionellt sätt och med stöd av tidigare forskning. En intressant detalj är diskussionen om att kalla Alexander I:s svåger, prins Georg av Oldenburg, till svensk arvfurste. M. M. Alopaeus informerade i april 1809 utrikesminister Nikolaj Rumjantsev om frågan. Diskussionerna avslutades emellertid, då det framgick att Georgs svenska anhängare hop-

pades på att återfå Finland genom valet. I detta skede betraktade Alexander Finlands erövring som oåterkallelig.

Fredsförhandlingarna i Fredrikshamn har traditionellt uppfattats som en rysk-svensk fråga. Roginskij behandlar förhandlingarna mot bakgrund av tidens allmän-europeiska politik och med diplomatkorrespondensen i utrikesministeriets arkiv som huvudkälla. Den ryske huvudförhandlaren Nikolaj Rumjantsev befann sig i ett korstryck. S:t Petersburg ville ha en snabb fred, men Stockholm drog ut på tiden i hopp om engelskt bistånd. Paris ville att Sverige skulle bryta sina relationer till England. Rumjantsev ville inte gå med på detta, eftersom han visste att handeln på England var ytterst viktig för Sverige. Ett totalt svenskt sammanbrott var heller inte förenligt med Rysslands intressen. Det faktum att man, trots allt, kunde nå en överenskommelse förklarar Roginskij med de framgångsrika ryska operationerna i Västerbotten och med engelsk påtryckning.

Storbritannien ville dra bort sin flotta från Östersjön och ville därför förbättra sina relationer till Ryssland. Samtidigt uppmanade man Sverige att sluta fred snarast. När man i Sverige insåg att England inte skulle stöda en svensk kamp mot Ryssland, var man redo för fred. Finlands öde påverkades därtill av Napoleons meddelande att Frankrike skulle stöda Sverige när landet slutit fred med Ryssland. Samtidigt tillkännagav den franske kejsaren att han lovat Alexander att Finland skulle förenas med Ryssland.

Roginskij betraktar freden i Fredrikshamn som en nyckel till Sveriges ekonomiska framgångar under 1800-talet. De tunga krigen mot Ryssland upphörde och Sverige kunde koncentrera sina krafter på att utveckla sina näringar. Genom freden i Fredrikshamn blev Sverige ett land med en nationalitet. Finlands lösgöring från riket var en betydande förlust, men Sverige undvek de uppriivande nationella strider som en expansiv finsk nationalism skulle ha medfört för Sverige.

Roginskij granskar i detalj tronföljdskonflikten i Sverige 1810 och visar att Ryssland höll distans till frågan. De ryska sändebuden i Paris och Stockholm följde händelserna med största uppmärksamhet. Alexander Tjernysjev hade lärt känna Bernadotte i Paris 1809 och rapporterade till Rumjantsev att denne var välvilligt inställd till Ryssland. Alexander fick också via andra kanaler uppgifter om Bernadottes positiva inställning till Ryssland. Utnämningen av den franske marskalken till svensk tronföljare väckte därför ingen oro i Petersburg.

Roginskij skildrar Bernadottes första tid i Sverige 1810–1812 utgående från tidigare forskning och betonar att den nye kronprinsen hade framfört sin uppfattning om naturliga gränser. Därför ansåg han att det vore rationellt att Norge anslöts till Sverige. På basis av dokument i ryska utrikesministeriets arkiv visar Roginskij att Ryssland aktivt strävade efter att styra den svenska utrikespolitiken i västlig riktning. Samtidigt stärktes

Finlands tillhörighet till Ryssland. I sin analys av Alexanders, Karl Johans och diplomaternas korrespondens konstaterar Roginskij att den svenska utrikespolitiska kursändringen var en hjärtesak för Alexander och att den kom att ha långsiktiga konsekvenser för den ryska utrikespolitiken. Bernadottes öppna strävan att avstå från Finland mot kompensation genom Norge mottogs med glädje i Petersburg. Genom att erbjuda Finland åt Sverige försökte Napoleon för sin del förmå Sverige att ansluta sig till fronten mot Ryssland. När erbjudandet inte dög för Bernadotte, ansåg man i Paris att denne svikit sin kejsare. Händelserna i Norge och landets politiska utveckling 1807–1811 behandlar Roginskij utgående från tidigare forskning.

I undersökningens tredje huvudkapitel koncentrerar Roginskij sig på en detaljerad granskning av tillkomsten av det alliansfördrag som Ryssland och Sverige ingick 1812. Infallsvinkeln är militärstrategisk. Roginskij påvisar att man i Petersburg betraktade Finland som en säkerhetssköld för Rysslands huvudstad. Som militär förstod Bernadotte ryssarnas sätt att resonera, och när han anhöll om Alexanders stöd för erövringen av Norge betonade han att Sverige skulle styra sin utrikespolitik västerut, varefter Sverige aldrig skulle komma att medföra några problem för Ryssland. Alliansens centrala målsättningar var motstånd mot Napoleon, Norges anslutning till Sverige och ett närmande till England.

I den tidigare forskningen har Storbritanniens andel i händelserna 1811–1813 ägnats ringa uppmärksamhet. Enligt Roginskij har detta berott på att relationerna mellan England, Ryssland och Sverige omgavs av sträng sekretess. Som franska allierade var Ryssland och Sverige formellt i krig med England. I praktiken förde man inte krig, utan upprätthöll kontakter genom mellanhänder. Roginskij behandlar utförligt och mångsidigt den utveckling som ledde fram till freden i Örebro i juli 1812. Undersökningen klargör Englands betydelse för uppkomsten av alliansen mot Napoleon 1812.

I London och Petersburg såg man det som ytterst viktigt att Sverige under Bernadottes ledning deltog i kampen mot Napoleon och var därför redo att överlämna Norge från en av Frankrikes allierade till Sverige. Roginskijns noggrannhet och förtrogenhet med arkiven kommer till sin rätt då han behandlar utformningen av statsfördragen mellan länderna. Alliansen slöts definitivt den 3 mars 1813, då England accepterade Norges anslutning till Sverige.

Norges ställning i slutet av napoleonkrigen behandlar Roginskij rent av som intrigen i en detektivroman. Genom att analysera källor av olika värde och forskningslitteratur bygger han upp en scen där representanter för Ryssland, Sverige, England och Danmark avgör Norges öde. De norska självständighetssträvandena och Eidsvoldsförsamlingen behandlar han

med hjälp av norska, danska och svenska källor samt forskningslitteratur utan att föra fram några nya tolkningar.

Enligt Roginskij främjade det ryska stödet för Sverige vid Wienkongressen en omstrukturering av de politiska strukturerna i Skandinavien. När svenska Pommern såldes till Preussen och Danmark fått kompensation i form av pengar och Lauenburg, gick Skandinavien in i en period av bestående stabilitet. Roginskij konstaterar att de skandinaviska miniimperierna förvandlades till nationalstater som ett resultat av napoleonkrigen. Samtidigt uppstod staterna Finland och Norge, låt vara utan full suveränitet. Han ser Rysslands andel i skeendet som central. Utan den ryska segern i det fosterländska kriget 1812 skulle dynastin Bernadotte inte sitta på den svenska tronen, den svensk-norska unionen skulle inte ha förverkligats och Finland skulle inte ha fått autonomi.

Roginskijs undersökning är en omfattande och djupgående analys av en period som i grunden förändrade de politiska constellationerna i Skandinavien. Perspektivet är ryskt och boken visar författarens utomordentliga arkivkännedom och källanvändning.

Alpo Juntunen

Skolreformatorer och sociala nätverk i Sverige 1812–1828

Thomas Neidenmark, *Pedagogiska imperativ och sociala nätverk i svensk medborgarbildning 1812–1828*, Doktorsavhandlingar från Institutionen för pedagogik och didaktik 2, 349 s., Stockholms universitet, Stockholm 2011.

THOMAS NEIDENMARK STUDERAR i sin avhandling de personer som i början av 1800-talet var engagerade i arbetet med att reformera den offentliga undervisningen i Sverige. I centrum för undersökningen står ledamöterna och medarbetarna i två statliga kommittéer som hade i uppdrag att utreda på vilket sätt medborgarna i framtiden skulle undervisas vid skolor och universitet. Den kungliga uppfostringskommittén tillsattes 1812 och efterträdde 1825 av Revisionen över rikets elementarläroverk, ofta kallad ”Snillekommittén”, som avslutade arbetet tre år senare. Ledamöterna tillhörde eliten inom ämbetsmannakåren, den senare kommittén leddes formellt av kronprins Oscar och medlemmarna utgjordes av samtliga statsråd, framstående ämbetsmän och representanter för kyrka och universitet. Vid sidan av de officiellt utnämnda ledamöterna innehåller avhandlingen och den därtill anslutna databasen uppgifter om ett stort antal personer som deltog i kommittéarbetet eller som genom olika sammanslutningar, tidningsredaktioner eller på annat sätt stod i förbindelse med ledamöterna. Författaren kallar dem med ett samlande namn utbildningsentreprenörer eller -reformatorer.

Det finns sedan tidigare flera undersökningar kring de åsikter som framträdde under reformarbetets gång, kommittéernas slutbetänkanden och de faktiska reformerna inom skolväsendet i Sverige efter 1812. Thomas Neidenmark har valt en annan infallsvinkel än att fokusera på utredningsarbetet och debatterna. Syftet med avhandlingen är att undersöka de sociala nätverk ledamöterna ingick i och att ställa dessa i relation till reformarbetet. Författaren har undersökt ledamöternas medlemskap i bl.a. ordenssällskap, föreningar, styrelser och tidningsredaktioner och frågat sig vilken betydelse dessa nätverk hade för deras möjligheter att delta i debatten och uppnå sina syften. De officiellt utsedda ledamöternas arbete ställs enligt författaren på detta sätt i relation till det medborgarsamhälle som började växa fram i det mera öppna politiska klimatet efter 1809. Teoretiskt motiveras den omfattande kartläggningen av de berörda

personernas medlemskap i organisationer av bl.a. Robert Putnams studier kring begreppet socialt kapital och hur detta bidrar till att skapa medborgerligt förtroende och kan utnyttjas för att uppnå samhälleligt inflytande.

För att kunna undersöka ledamöternas nätverk och göra jämförelser med andra personer som var aktiva i undervisningsdebatten har författaren samlat in ett omfattande biografiskt material. Detta finns redovisat både som en bilaga i den tryckta avhandlingen och som en separat databas. I den digitala versionen av avhandlingen kan läsaren öppna informationen om de enskilda personerna genom att utgå från namnen. Det detaljrika personhistoriska materialet görs för tillfället tillgängligt för andra forskare genom en särskild webbapplikation.¹ Bilagan i den tryckta avhandlingen omfattar uppgifter om 540 personer. Materialet är sammanställt utgående från ett stort antal matriklar och olika slag av personförteckningar.

Behandlingen av nätverken inleds med ett kapitel om kommittéernas inre förhållanden och arbete. Författaren fäster sig vid att bröderna Gustaf Abraham och Axel Gabriel Silverstolpe till en början utövade ett starkt inflytande och att en stor del av ledamöterna i den första kommittén tillhörde deras bekantskapskrets. Under studieåren i Uppsala hade de förenats av sin oppositionella hållning till regimen under Gustav IV. Kommitténs sammansättning ändrades senare vilket var av betydelse för inriktningen på reformerna. Skolordningen från 1820 präglades slutligen av de nyhumanistiska idealen vilket bl.a. innebar att latinundervisningens ställning i läroverken stärktes.

I Sverige började kännedom om växelundervisningsmetoden att spridas redan under den första kommitténs verksamhetstid. Ett växelundervisningssällskap grundades 1821 och inställningen till de idéer sällskapet representerade delade ledamöterna i två läger inom den senare kommittén. Av sammanlagt 43 personer som kan knytas till Snillekommittén var 30 medlemmar av sällskapet. Kommittén intog slutligen en välvillig attityd till sällskapet men genom att staten inte skulle ta ansvaret för folkundervisningen rekommenderades inte heller växelundervisningen som en övergripande metod. En stor del av ledamöterna var både medlemmar i sällskapet och engagerade sig i enskilda skolprojekt där växelundervisning kom till användning.

Följande huvudkapitel belyser två sidor av ledamöternas samhälleliga engagemang. Författaren vill visa att reformarbetet för dem handlade om ett mera vidsträckt pedagogiskt projekt än det officiella uppdraget som kommittéledamot. Den första undersökningen gäller ledamöterna som skapare av nya ord och begrepp. Författaren har med hjälp av *Svenska Akademiens ordbok* studerat avledningar till ord som bildning, nation,

---

1. Databasen finns tillgänglig på adressen <http://www.neiden.se>.

skola, samhälle, lärare och medborgare och kan visa att kommittéledamöterna på ett betydande sätt bidrog till att förnya språkbruket. De nya orden och begreppen är en viktig del av den bildningssyn som etableras under perioden. Resultatet av undersökningen redovisas i en skild bilaga.

Den andra studien gäller växelundervisningsmetodens utbredning i Sverige fram till slutet av 1820-talet. Genom sin anslutning till sällskapet understödde ledamöterna inrättandet av nya skolor och bl.a. utbildningen av växelundervisningslärare. En del av ledamöterna medverkade aktivt till att nya skolor grundades. Undersökningen gäller emellertid inte i främsta hand de enskilda ledamöternas aktivitet inom sällskapet eller deras betydelse för tillkomsten av enskilda skolor. Syftet är i stället att visa att de genom att tillhöra sällskapet gav sitt stöd till de nya pedagogiska idéerna och deltog i ett moderniseringsprojekt som ställde medborgaren och bildningen i centrum. Geografiskt bredde växelundervisningen ut sig i samma centralt belägna landskap där föreningsväsendet och tidningspressen tidigt uppnådde en stark ställning.

En betydande del av avhandlingen handlar om ledamöternas anknäring till tidningspressen och olika slag av associationer. Författaren visar att omkring hälften av ledamöterna var aktivt engagerade i utgivningen av tidningar eller tidskrifter. En stor del av ledamöterna fungerade dessutom som ansvariga utgivare. Med hjälp av databasen undersöker författaren därefter ledamöternas medlemskap i olika slag av sällskap. Som jämförelsegrupp fungerar de personer som vid samma tid var anställda vid tidningarna eller försörjde sig som publicister och som genom sina relationer till ledamöterna finns införda i databasen. Det visar sig att de höga ämbetsmännen mera aktivt tillhörde olika slag av sällskap och ordnar än publicisterna. Författaren framhåller att det förekom att de senare aktivt distanserade sig från den associationsanda som höll på att breda ut sig och att det också riktades kritik mot det slag av ordenssällskap som var vanliga bland ämbetsmännen. Enligt författaren var publicisterna vid denna tidpunkt i betydligt lägre grad anslutna till sällskap.

En närmare granskning av kommittéledamöterna visar att de var medlemmar i många olika slag av sällskap och ordnar. De tillhörde vitterhets- och läsesällskap, olika slag av religiösa sällskap, musik- och sångssällskap o.s.v. Anmärkningsvärt många var medlemmar i samma sällskap, detta gäller i synnerhet uppfostringsällskap (Växelundervisningssällskapet), bibelsällskap, vitterhetssällskap och frimurarloger. Det visar sig t.ex. att en tredjedel av ledamöterna i Uppfostringskommittén och tre av fyra ledamöter i Snillekommittén tillhörde frimurarorganisationen. Att andelen var så stor var uppenbarligen en direkt följd av ledamöternas framskjutna positioner i samhället och av att många hade anslutit sig till organisationen redan före 1809. Jämförelsen med de undersökta

publicisterna visar att en stor andel av också dessa tillhörde Frimurarorden.

Det stora antalet sällskap och ordnar som förekommer i översikten (s. 152) sammanhänge delvis med att ledamöterna hade olika bakgrund, det fanns bland dem både civilämbetsmän, professorer och präster. Bland sällskapen räknar författaren in också de kungliga förtjänstordnarna. Avsikten är alltså att betona betydelsen av de horisontella nätverken, att visa vad som förenade ledamöterna och i vilka sammanhang de kunde träda i kontakt med varandra. Det skulle kanske trots allt ha varit mera upplysande att studera innehavet av ordenstecken liksom ledamöternas formella rang mot bakgrund av hur kommittéerna utnämndes och vilka hänsyn regeringen då tog. Tillsättandet av kommittéerna och vilka faktorer som bidrog till att enskilda ledamöter utnämndes har i stort sett lämnats utanför behandlingen. Beträffande Snillekommittén framhåller författaren att ledamöterna nådde kulmen av sin formella karriär under kommitténs verksamhetstid och strax därefter.

Slutligen undersöks mera detaljerat det sociala nätverket kring två framstående kommittéledamöter. Biskop Carl von Rosenstein tillhörde båda kommittéerna och var vice ordförande i Snillekommittén medan professor Erik Gustav Geijer tillhörde den senare. En jämförelse av von Rosensteins kontaktnät på 1810-talet och tio år senare visar att han anslöt sig till ett växande antal sällskap och direktions. Vid den senare tidpunkten var han ärkebiskop och stod i kontakt med flera av Sveriges mest inflytelserika ämbetsmän.

Nätverksdiagrammet för Geijer är inte lika omfattande som biskopens, ändå nämns att Uppsalaprofessorn var medlem av tio sällskap och två direktions. Geijer var på samma sätt som von Rosenstein medlem i Frimurarorden och just synliggörandet av denna orden som ett centralt inslag i kommittéledamöternas sociala nätverk är ett viktigt resultat av undersökningen. Författaren ägnar orden ett särskilt avsnitt och visar med utgångspunkt bl.a. i den kalender den utgav att den vid denna tid blev mera offentlig och började betona sina band till statsmakten. Att det fanns ett samband mellan Frimurarorden och det pedagogiska förnyelsearbetet antyds av att Frimurarbarnhusets skola i Stockholm var en av de första institutioner som införde växelundervisningsmetoden i Sverige.

Thomas Neidenmarks avhandling innehåller en stor mängd information om vilka föreningar, styrelseorgan och tidningsredaktioner de personer som ledde det pedagogiska reformarbetet i Sverige i början av 1800-talet tillhörde. Undersökningen visar i vilka sammanhang de kunde träda i närmare kontakt med varandra och vilka uppdrag som var förenliga med deras samhällsposition. Däremot kunde avhandlingen ha innehållit en mera utförlig analys av vilka organisationer som var viktiga och

vilka som var mindre viktiga beträffande just det pedagogiska reformarbetet. Att det nygrundade Växelundervisningssällskapet var betydelsefullt och att ledamöterna i de båda kommittéerna i hög grad engagerade sig i sällskapets verksamhet är ett viktigt resultat av undersökningen. De idéer sällskapet framförde påverkade trots detta i relativt liten grad de officiella utredningarna.

Eftersom det har varit omöjligt att ägna samtliga personer en mera detaljerad analys har författaren valt ut två personer och studerat deras nätverk mera ingående. Analyserna utgör samtidigt ett exempel på vad den databas som är ansluten till avhandlingen kan användas till. Utgångspunkten har varit de personer som ledde det pedagogiska reformarbetet, men databasen innehåller i själva verket uppgifter om en stor del av de högsta ämbetsmännen och opinionsbildarna vid denna tid. Den kommer att vara ett utmärkt verktyg för vidare analyser av denna grupp.

John Strömberg

Lapporörelsens lokala drivkrafter

Johanna Bonäs, *Kommunistkräck, konservativ reaktion eller medveten bondepolitik. Svenskösterbottniska bönder inför Lapporörelsen sommaren 1930*, 284 s., Åbo Akademi-förlag, Åbo 2012.

HISTORIKERSAMFUNDETS INTRESSE FÖR mellankrigstidens högerpopulistiska och fascistoida folkrörelser och organisationer har gått i vågor. Andra världskrigets slutresultat bidrog till att utforskningen av detta allmänuropeiska fenomen genom hela kalla kriget var förknippad med starka politiska känslor. Ännu i dag används som känt beteckningen ”fascist” för att ifrågasätta en persons politiska omdöme och medborgerliga anseende. De första empiriskt underbyggda studierna och tolkningarna av den europeiska fascismen och dess olika varianter lades fram på 1960-talet, och under de följande två decennierna fördes en intensiv debatt om dess drivkrafter och särdrag som utmynnade i ett antal synteser, som än i dag är riktgivande för forskningen.

Tidiga inflytelserika synteser om fascismen, såsom Barrington Moore Jr:s komparativa undersökning från 1967, fokuserade på samhällseliternas interna relationer och kopplingar till statsmakten. Så småningom förskötts forskningens tyngdpunkt mera till de ekonomiska, sociala och geografiska faktorerna bakom fenomenet. Kulminationen av denna trend var samlingsverket *Who were the Fascists: Social Roots of European Fascism* från 1980, vars klassifikationsmodeller kunde betecknas som det dominerande paradigmet på området. Efter kalla krigets slut har forskningsfältet dock breddats i flera riktningar och detta inte enbart tack vare den politiskt mer oberoende forskning som nu kan bedrivas i Östeuropa. Även i Västeuropa och Norden publiceras i dag ny forskning som i allt mindre utsträckning distraheras av ideologiska spänningar och kopplingar till dagspolitiken.

Johanna Bonäs doktorsavhandling *Kommunistkräck, konservativ reaktion eller medveten bondepolitik. Svenskösterbottniska bönder inför Lapporörelsen sommaren 1930* är ett intressant exempel på denna breddning av forskningsfältet. Bonäs konstaterar i sitt inledningskapitel att hennes avsikt inte är att ”kullkasta tidigare forskning om Lapporörelsen”, men redan i följande mening kritiserar hon den tidigare forskningen för att till stor del ha ”låst sig vid en monokausal förklaringsmodell till varför Lapporörelsen fick så stort stöd”. Här har vi redan den bärande tesen i Bonäs avhandling. Lapporörelsen har varit föremål för många ingående studier, men

endast i ett fåtal har forskarna bemödat sig om att i detalj granska vilka olika faktorer som på lokal och regional nivå inverkade på befolkningens inställning till Lapporörelsen. Och trots att Lapporörelsens största politiska manifestation i Helsingfors i början av juli 1930 medvetet iscensattes som och kallades ett "bondetåg" har de facto ingen före Bonäs utrett hur uttryckligen böndernas jordinnehav, produktionsinriktning och interna hierarkier återspeglade sig i och styrde deras inställning till rörelsen ifråga.

Som grund för denna analys har Bonäs insamlat ett omfattande empiriskt material om den svenskspråkiga bondebefolkningen i Österbotten. Hon går systematiskt igenom detta material från olika synvinklar för att hitta orsakerna till varför Lapporörelsen så starkt delade upp regionens i nationellt perspektiv sett tämligen jämlika bondebefolkning. Avhandlingens undertitel är onödigt snävt formulerad. Det stämmer att Bonäs med stor noggrannhet kan redogöra för från vilka kommuner, byar och hemman bondetågets deltagare den 7 juli 1930 mobiliserades. Men hon kontrasterar denna deltagarlista mot ett antal andra empiriskt sammanställda variabler, som i många fall omspannar åren 1929–1931 och därmed även blottar ett antal strukturella motsättningar i det svenska Österbottens agrarsamhälle av betydligt äldre datum.

Ett annat skönhetsfel i underrubriken är begreppet "svenskösterbottniska" som förekommer i talspråk men i likhet med t.ex. beteckningen "Svenskfinland" har en ideologisk slagsida som är mindre lämplig i en akademisk avhandling.

Avhandlingen kan svårligen beskyllas för ett lösrückt teoretiserande och med detta avses att Johanna Bonäs inte laddar upp ett antal teorier i inledningen som sedan lyser med sin frånvaro i arbetets empiriska avsnitt. Historiska teorier och teser finns till för att testas empiriskt och för att styra forskarsamfundets diskussioner in på frågor på makroplan. På en punkt utvecklar forskaren dock ett teoretiskt resonemang i inledningen som inte fyller någon funktion senare i avhandlingen. På sidan 24 uppger Bonäs att hon "använder sig av den mikrohistoriska metoden" och därefter presenterar hon både informativt och intressant hur mikrohistorisk forskning kan definieras och hur ett antal internationellt uppskattade forskare har bedrivit den. Avhandlingens lokalhistoriska fokus kan dock svårligen betecknas som mikrohistoriskt utan snarast som en normal kontrastering av enskilda fakta mot generella trender. Det finns inte heller någon explicit återknytning till inledningens mikrohistoriska resonemang senare i undersökningen.

En annan svaghet i avhandlingen är avsaknaden av koncisa begreppsdefinitioner och -analyser. Bonäs meddelar i inledningen (s. 43) att hon använder begreppet "bonde" som "samlingsterm för den del av befolkningen som brukade jord". Men redan dessförinnan har hon konstaterat att

de olika benämningarna på jordbrukarna inte sällan har ”haft en politisk och ideologisk innebörd”. Detta gällde inte minst beteckningen ”bonde” (finskans ”talonpoika”) med vilken i främsta hand avsågs den äldre jordägande klassen och inte det nya självägande samhällsskiktet av småbrukare. Mycket talar således för att en större begreppslig medvetenhet hade höjt avhandlingens nivå – inte minst som Lapporörelsen systematiskt appellerade till Finlands ”bönder”, d.v.s. det ledande skiktet av landsbygdsbefolkningen och helt i linje med detta iscensatte sin stora manifestation på Senatstorget i juli 1930 som ett ”bondetåg”.

Avhandlingens struktur fungerar bra. Efter inledningskapitlet, i vilket finns inbakat en historisk bakgrundskildring, följer ett händelsehistoriskt huvudkapitel. Här rekonstruerar Bonäs noggrant den ideologiska, sociala och geografiska sammansättningen av de från svenska Österbotten mobiliserade deltagarna i bondetåget och de Lapposinnade kandidaterna i riksdagsvalet 1930. Lapporörelsen utvidgade och blottade redan tidigare uppkomna klyftor inom de borgerliga partierna. Så skedde även inom Svenska folkpartiet vars Lapposinnade flygel i Österbotten representerades av Bondeförbundet, som bestod främst av regionens övre skikt av självägande bönder och samhällsaktörer. Bonäs påpekar dock att många av Bondeförbundets ledande namn sållade sig till det Lappokritiska Allmogeförbundet eftersom de inte litade på Lapporörelsens språkförsonande deviser eller helt enkelt vägrade acceptera rörelsens lagöverträdelser. Som bas för denna utredning har Bonäs ett omfattande lokalt och regionalt källmaterial som hon redogör effektivt för i både ord och tabellform.

I avhandlingens analytiska huvudkapitel påvisar Bonäs hur de två konkurrerande grupperingarnas ekonomiska intressen, sociala nätverk och religiösa preferenser ofta bättre än deras politiska åskådningar förklarar hur de förhöll sig till Lapporörelsen. Det fanns med andra ord inte ett utan flera skäl till deras olika hållningar till Lapporörelsen och ofta sammanföll de med de två grupperingarnas hierarkiska och geografiska positioner i lokalsamhället. Kyrkbyarnas bönder hade i genomsnitt större odlingsmarker än de i kommunens utkanter mångsysslade jordbrukarna, som igen visade en klart större mottaglighet för frikyrkliga och pacifistiska idéer. Dessa positioner avspeglade sig också i deras hållning i tullfrågan. Kyrkbyarnas bönder krävde i likhet med Lapporörelsen en höjning av spannmålstullarna medan småbrukarna energiskt motsatte sig dem. Bonäs multikausala förklaring pekar här åt samma håll som Heikki Ylikangas kända tes om det agrara klassamhällets spänningar mellan dominant kyrkbyar och oppositionella utbyar, men dessvärre tar hon inte steget ut och sammanfattar sina resultat systematiskt i en dialog och i kontrast med den tidigare forskningen. Det oaktat är det uppenbart att dessa multikausala infallsvinklar, analyser och slutsatser är de bästa avsnitten i hela avhandlingen.

Undersökningens avslutning innehåller många goda sammanfattningar av resultaten i de föregående kapitlen men inga synteser av eller tankeväckande utblickar på Lapporörelsens historia eller det svenska Österbottnen mera allmänt under första hälften av 1900-talet.

För övrigt kännetecknas Bonäs avhandling av noggrann källhantering och dokumentation, ett gott språk och explicit argumentation. Arbetets största svaghet är avsaknaden av begreppsdefinitioner och bristen på en systematisk diskussion med tidigare forskning, vilket leder till att forskaren inte fullt ut kan påvisa nyttan av sin multikausala infallsvinkel. Sammanfattningsvis kan dock det konstateras att arbetet innehåller rikligt med ny kunskap om det svenska Österbottens politiska kultur och lokalsamhälle i början av 1930-talet.

Henrik Meinander

Medarbetare i detta nummer:

Juha-Matti Granqvist, fil.mag., doktorand, Helsingfors universitet; *Mikko Heikkilä*, fil.mag., doktorand, Tammerfors universitet; *Alpo Juntunen*, professor emeritus, Åbo; *Henrik Meinander*, professor, Helsingfors universitet; *Andrej Scheglov*, forskare, Rysslands vetenskapsakademi; *John Strömberg*, specialforskare, Riksarkivet; *Charlotte Vainio*, fil.mag., doktorand, Helsingfors universitet.

Juha-Matti Granqvists recension har översatts av Sofia Gustafsson, och Alpo Juntunens recension har översatts av Max Engman.

Pärbild: Sanctus Henricus, rex et episcopus, in expeditione sua ad Finlandiam. Foto: Lennart Karlsson.

Historisk Tidskrift för Finland 2013:3

- 333 Mikko Heikkilä, *Sanctus (H)e(n)ricus rex Suetie et sanctus Henricus episcopus Upsalensis – en och samme engelskfödde man?*
- 374 Andrej Scheglov, ”Såsom han hade itt skröpelighet liffuerne”. *Beskrivningen av kung Magnus Eriksson i Olaus Petris krönika och i de medeltida källorna*

Granskningar

- 406 Eva-Marie Letzter (red.), *Auktoritet i förvandling. Omförhandling av fromhet, lojalitet och makt i reformationens Sverige*. Av Charlotte Vainio
- 409 Mirkka Lappalainen, *Jumalan vihan ruoska. Suuri nälänhätä Suomessa 1695–1697*. Av Juha-Matti Granqvist
- 413 V. V. Roginskij, *Borba za Skandinaviju. Mezjdunarodnye odnosjenija na Severe Evropy v epohij Napoleonovskih vojn 1805–1815*. Av Alpo Juntunen
- 419 Thomas Neidenmark, *Pedagogiska imperativ och sociala nätverk i svensk medborgarbildning 1812–1828*. Av John Strömberg
- 424 Johanna Bonäs, *Kommunistkräck, konservativ reaktion eller medveten bondepolitik. Svenskösterbottniska bönder inför Lapporörelsen sommaren 1930*. Av Henrik Meinander

HISTORISKA

Historisk Tidskrift för Finland www.historisktidskrift.fi

Redaktionens adress: Institutionen för filosofi, historia, kultur- och konstforskning, PB 59 (Unionsgatan 38 A), 00014 Helsingfors universitet. **Prenumerationspris 2013:** 40,00 €. För beställningar till utlandet tillkommer 5,00 €. **Lösnummerpris:** 12,00 €. Försäljning: Akademiska bokhandeln i Helsingfors och Åbo, Vetenskapsbokhandeln i Helsingfors (Kyrkogatan 14), Gaudeamus Kirja & Kahvi samt genom redaktionen. **ISSN:** 0046-7596
Tryck: Waasa Graphics Oy, Vasa 2013

FÖRENINGEN